

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

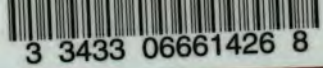
Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

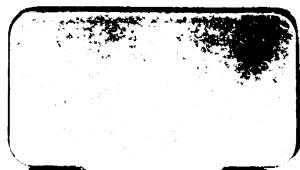
- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsatt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsatt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk <http://books.google.com/>

3 3433 06661426 8

SKRIFTER UTGIFNA AF
SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND.

LXXXV.

SJUKVÅRD OCH LÄKARE

UNDER KRIGET

1808—1809

AF

K. E. LINDÉN

HELSINGFORS 1908.

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPETS

hittills utgifna skrifter:

<i>Tom</i>		<i>Fmy.</i>
I.	H. G. Porthans bref till M. Calonius. 1, utg. af W. Lagus. — 341 + 68 sid., tr. 1886	8: —
II.	*Förhandlingar och Uppsatser. 1. (Längre uppsatser af Estlander, Lagus och Schybergson.) — 62 + 112 sid., tr. 1887	2: 50
III.	Finlands territoriala församlingars ålder, utbildning och utgrening intill 1885 års utgång, af K. G. Leinberg. — 159 sid., tr. 1887	3: —
IV.	Borgareståndets Protokoll vid Borgå landtdag 1809, utg. af Elis Lagerblad. — 411 sid., tr. 1887	8: —
V.	H. G. Porthans bref till M. Calonius. 2, utg. af W. Lagus. — 263 + 106 sid., tr. 1887	8: —
VI.	*Förhandlingar och Uppsatser. 2. (Längre uppsatser af Estlander, Frosterus, Lagus m. fl.) — 44 + 268 sid., tr. 1888	3: 75
VII.	Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna, af A. O. Freudenthal och H. A. Vendell. — 328 sid., tr. 1888	6: —
VIII.	*Historiskt-politiska anteckningar af H. F. Adlercreutz. 1743—1796, utg. af Elis Lagerblad. — 185 sid., tr. 1888	3: —
IX.	*Förhandlingar och Uppsatser. 3. (Längre uppsatser af Th. Westrin, Freudenthal, Schybergson m. fl.) — 40 + 318 sid., tr. 1889	4: —
X.	*Resanteckningar af P. J. Bladh och C. F. Hornstedt, utg. af J. O. I. Rancken och Elis Lagerblad. — 176 sid., tr. 1889	3: —
XI.	1—7. Åbo akademis studentmatrikel, af W. Lagus. — 1,439 sid., tr. 1890	20: —
XII.	Vöråmålet, ljud- och formlära, ordlista med register, språkprof, af A. O. Freudenthal. — 200 sid., tr. 1890	3: 50
XIII.	*Förhandlingar och Uppsatser. 4. (Längre uppsatser af Schybergson, Hultin, Vendell m. fl.) — 34 + 136 sid., tr. 1890	3: —
XIV.	De finska klostrens historia, af K. G. Leinberg. — 509 sid., tr. 1890	4: —
XV.	*Helsingfors stads historia från 1640 till stora ofreden, af Erik Ehrström. — 171 sid., tr. 1890	3: 50
XVI.	*Åbo universitets lärdomshistoria. 1. Medicinen, af L. W. Fagerlund och Robert Tigerstedt. — 216 sid., tr. 1890	3: 50
XVII.	*Åbo universitets lärdomshistoria. 2. Juridiken, af Axel Liljenstrand. — 94 sid., tr. 1890	2: 50
XVIII.	*Förhandlingar och Uppsatser. 5. (Längre uppsatser af Frosterus, Schybergson, Leinberg, Nordmann m. fl.) — 45 + 218 sid., tr. 1891	3: 50
XIX.	*Åbo universitets lärdomshistoria. 3. Historien, af M. G. Schybergson. — 168 sid., tr. 1891	3: —
XX.	*Förhandlingar och Uppsatser. 6. (Längre uppsatser af Gustafsson, W. Lagus, Elfving m. fl.) — 108 + 121 sid., tr. 1892	2: 50
XXI.	Katalog öfver den svenska litteraturen i Finland samt därstädes utkomna arbeten på främmande språk 1886—1890. Uppgjord af H. Bergroth. — 175 sid., tr. 1892	3: —
XXII.	Finska prästerskapets besvär och Kongl. majestäts därpå gifna resolutioner. Från slutet af 1620-talet intill stora ofredens slut. Samlade af K. G. Leinberg. — 474 sid., tr. 1892	8: —
XXIII.	*Åbo universitets lärdomshistoria. 4. Teologin, förra delen, af Herman Råbergh. — 187 sid., tr. 1893	3: —
XXIV.	*Förhandlingar och Uppsatser. 7. (Längre uppsatser af J. E. Strömborg, R. Hauson, P. Nordmann m. fl.) — 72 + 137 sid., tr. 1893	2: 50
XXV.	Bondeståndets Protokoll vid Borgå landtdag 1809, utgifna af Elis Lagerblad. — 282 sid., tr. 1894	5: 50
XXVI.	*Åbo universitets lärdomshistoria. 5. Filologin, af I. A. Heikel. — 334 sid., tr. 1894	3: 50
XXVII.	Johan Henrik Kellgrens Bref till Abraham Niclas Clewberg, utgifna af Henrik Schück. — 39 + 136 + 19 sid., tr. 1894	4: 50
XXVIII.	*Förhandlingar och Uppsatser. 8. (Längre uppsatser af E. Lagerblad, E. W. Bergman, C. G. Estlander, R. Hauson och M. G. Schybergson.) — 47 + 288 sid., tr. 1895	3: 75
XXIX.	Östgötalagen med förklaringar, af A. O. Freudenthal. — IV + 280 sid., tr. 1895	4: 50
XXX.	*Förhandlingar och Uppsatser. 9. (Längre uppsatser af E. Lagus, V. Söderhjelm, G. Cygnæus, A. Hultin och P. Nordmann.) — 50 + 336 sid., tr. 1895	3: 75

SKRIFTER

UTGIFNA AF

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

I

FINLAND.

LXXXV.

G M

1. Finland - Hist. - Russian conquest
1808-1809.
2. Military hygiene - Finland -
Hist.
3. Physicians - Finland.

1 - S. H. D.

2 - E. D.

SJUKVÅRD OCH LÄKARE

UNDER KRIGET

1808—1809

AF

K. E. LINDÉN

HELSINGFORS 1908.

HELSINGFORS

TIDNINGS- & TRYCKERI-AKTIEBOLAGETS TRYCKERI

1908.

INNEHÅLL.

	Sid.
Förord	VII—IX
I. Läkarbristen	1—13
Sjukvårdens organisation. Reglementen och förordningar. Läkarpersonalen. Läkarbrist och läkarekvalifikationen.	
II. Sjukhusen och deras utredning	14—58
Åbo läns regementes uppbrott. Hufvudarméns och Savolaksbrigadens flyttande sjukhus. Bjerkén. Sjukhuset i Uleåborg. Utredningsartiklar. Proviant. Kommissariatets svårigheter. Brännvin. Persedelutredning. Instrument och medikamenter. Sveaborg och Svartholm.	
III. Svåra missförhållanden vid sjukhuset i Uleåborg .	59—80
Läkarna vid Uleåborgs sjukhus. Osäkra sjuksiffror. Usla sjukhuslokaler. Dålig betjäning och sjukvård. Eländet tilltager. Uleåborg utrymmes.	
IV. De nyinrättade sjukhusen i Österbotten	81—94
Sjukhusen i Brahestad, Gamla Karleby, Jakobstad, Vasa, Alahärmä, Nykarleby och Pulkkila.	
V. „I dödens rike“. Anklagelserna mot v. Platen . .	95—115
Vistelsen i Torneå och närliggande byar. Brigadsjukhusen. Möte af läkare och militärbefäl.	
VI. Fährée och Umeå sjukhus	116—163
Sjuklokaler. Profeldning. Ljus. Proviant. Persedlar. Oordningar inom sjukhuset. Instruktioner. Läkarpersonalen. Sjukrapporter. Rödbäcks sjukjournal. Sjuktransport. Dödligheten i „fältsjukan“. Under ryskt kommando. Misshälligheter. Reduktion af läkare och sjukvårdspersonal. Hernösands sjukhus. Fährée. Jakob Edgren.	

	Sid.
VII. Sjukbehandling och sjukberättelser. Statistik . . .	164—178
Ur sjukrapporterna. Fährées sjukberättelse. Sjuk- och dödsstatistik.	
VIII. Sjukförhållandena på Åland och flottan	179—211
Sjukhusen på Åland. Sjuktransporter. Sjukförhål- landena på skärgårds- och örlogsflottorna. Anklagel- ser mot läkarna och deras försvar.	
4 Bilagor	212—220
Biografiska anteckningar	221—229

PORTRÄTT.

	Sid.
<i>Pehr af Bjerkén</i> , efter en miniatyrmålning af D. Bossi	26
<i>Berndt Olof Rosenström</i> , efter en oljemålning af okänd konstnär, tillhör fröken A. Tengén i Helsingfors	54
<i>Mathias Alexander Calonius</i> , efter en litografi, tillhörig assessor H. Lindén i Helsingfors	56
<i>Carl Adolf Dahlgren</i> , efter en silhuett, tillhörig hans dotter i Sverige	60
<i>Sven Petter Berg</i> , efter en af Lindh utförd oljemålning, tillhörig d:r P. Collander i Helsingfors.	68
<i>Johan Alexander Nordvik</i> , efter ett porträtt i E. Tigerstedts arbete „Savolax brigadens män“	98
<i>Jakob Esaias Wegelius</i> , efter en pennteckning, gjord kort före hans död	152
<i>Jakob Edgren</i> , efter en af Reuterborg 1815 utförd miniatyrmålning, tillhörig doktorinnan A. Edgren.	160

FÖRORD.

Hundra år äro förgångna sedan det ödesdigra året 1808 med alla dess olyckor bröt in öfver vårt land, och dock äro alla de dystra tilldragelserna från denna tid ännu icke närmare kända. Krigshändelserna äfvensom de mäns bedrifter, hvilka ledde den finska armén vid dess segrar och nederlag, hafva ofta och ingående tecknats och kommenterats. Däremot hade länge nog de fruktansvärda lidanden, som umbäranden, härjande sjukdomar och bristfällig sjukvård drogo öfver den kämpande hären, icke ägnats någon uppmärksamhet, ej heller hade den läkarkår ihågkommits, som under sina bemödanden att afvärja och lindra dessa lidanden hängifvet offrade krafter och lif under, såsom Dahlgren säger, „en så ryslig epok, då man kan säga, att den bodde och lefde uti dödens rike“. Tvekade man måhända att i all deras nakenhet blotta de mörkaste bilderna från denna tid?

År 1853 ingick i *Krigs-vetenskaps Akademiens Handlingar* en del viktigare ämbetsmemorial jämte ett utdrag ur fältläkaren C. A. Dahlgrens värdefulla anteckningar rörande sjukvårdsförhållandena vid norra finska armén från den 11 april 1808 till den 25 mars 1809, och 1857 lämnade *Liljewalch* i *Krighistoriska Intyg om Behöfvet af Läkarevård för Svenska armén* uppgifter rörande sjukvårdsanstalter, sjuka och döda vid landtarmén och flottan.

Först långt senare blefvo desamma åter berörda. O. Hjelt ägnar i *Svenska och Finska Medicinalverkets Historia 1893* denna fråga ett särskildt kapitel, *Svenska Generalstaben* lämnar 1895 i *Sveriges krig åren 1808—1809* en öfversikt öfver sjukvården vid trupperna och sjukhusen, och *Qvenerstedt* meddelar i sitt arbete *I Torned och Umed* intressanta skildringar från krigets sista skede i svenska bygder. Äfven i tidskriftslitteraturen och senare historiska arbeten, såsom af *J. R. Danielson* och *C. O. Nordensvan*, hafva sjukförhållandena, om än i korthet, blifvit berörda.

Ljus har sålunda begynt spridas öfver hittills okända lidanden, och kännedomen om desamma skall helt visst bidraga till att ytterligare fördjupa vår tacksamhet mot alla de tappra män, som plikttroget offrade sig för fosterlandet.

Afsikten med föreliggande arbete har varit att ur ofvannämnda skrifter samt ur i arkiven och privat ägo anträffade, ännu icke publicerade handlingar och dokument sammanföra de viktigaste bref, rapporter och anteckningar, för att sålunda erhålla en samlad bild af sjukvården under kriget 1808—1809 och den insats läkarna därvid lämnade för minskande af krigets fasor. Samma källor hafva äfven lämnat bidrag till belysande af personligheten hos några de ledande männen inom arméns läkarkår.

*Dahlgrens anteckningar*¹⁾ och i desamma ingående memorialer äfvensom i *Krigsarkivet i Stockholm* befintliga handlingar hafva härvid lämnat det rikligaste materialet. Men äfven från *Medicinalstyrelsens arkiv* och *Karolinska institutets bibliotek i Stockholm* samt *Finlands statsarkiv* och *Finska Läkaresällskapets bibliotek* hafva värdefulla bidrag erhållits.

¹⁾ I afskrift förvarade i Finlands statsarkiv.

Till tjänstemännen vid ofvannämnda arkiv och bibliotek samt alla de personer, som på ett eller annat sätt varit mig behjälpliga vid insamlande af material och under arbetets fortgång visat mig välvilligt tillmötesgående, hembäras härmed mina uppriktigaste tacksägelser.

Helsingfors i maj 1908.

K. E. Lindén.

I.

Läkarbristen.

Då generalen greve Buxhoevden utan någon krigsförklaring den 21 februari 1808 med sina trupper bröt in öfver finska gränsen, var föga gjordt för att med kraft kunna möta fienden. Men ehuru kriget träffade landet oförberedt, var det likväl icke alldeles oväntadt.

Sveriges ambassadör i S:t Petersburg, baron Kurt von Stedingk, hade redan den 29 januari i bref underrättat öfverbefälhafvaren i Finland, general C. N. af Klercker, att kriget var oundvikligt och att infallet skulle äga rum efter 2 à 3 veckor med en härstyrka om 60,000 man, hvilken uppgift dock den 14 februari korrigerades till knappt 20,000 man.

Efter inhändigandet af Stedingks bref begynte därför Klercker, innan han ännu hunnit erfara vare sig de af konungen gjorda anordningarna eller Klingspors utnämning till öfverbefälhafvare för finska hären, att utan tidsutdräkt vidtaga förberedande dispositioner för försvaret.

Men om kriget 1808—1809 i afseende å de militära förberedelserna kom oförberedt, så gäller detta i ännu högre grad i fråga om de dispositioner, som bort vidtagas för sjukvården i fält, sjukvårdsanstalternas utrustning samt den nödiga sjukvårdspersonalens anskaffande och utbildning, i hvilka stycken den militära förvaltningen i Sverige hade låtit svåra försummelse och en oförsvarlig likgiltighet

komma sig till last, oaktadt man under tidigare krig i såväl Finland som Pommern hade dyrt fått plikta för dylika försummelser.

Sedan dess hade visserligen Sverige genom kongl. brefvet af den 6 augusti 1806 erhållit en förordning, som afsåg ej blott att gifva landet en på militärisk fot byggd fältläkarkår, utan äfven att kunna garantera ett behöfligt antal fältskärer med den utbildning, att läkarkåren och regementena med desamma blefve betjänta.

Enligt denna förordning borde inom läkarkåren samma ordning och disciplin iakttagas, som krigsartiklar, reglementen och författningar för militärer inom motsvarande grader föreskrefvo, och ägde läkaren emot befälhafvaren för kåren visa lydriad samt i öfrigt uppfylla de plikter honom enligt författningarna ålägo.

Chefen för fältläkarstaten, vald bland de skickligaste och mest förtjänta läkare, ägde i kraft af sitt ämbete säte och stämma i rikets krigskollegii intendentsdepartement samt var tillika ledamot uti Collegium Medicum, där han ägde föredraga ärenden rörande arméns hälso- och sjukvård.

Fältläkarkåren indelades i fyra klasser. Till den *första klassen*, med fanjunkarrang, hörde alla underläkare vid regementen, kårer och militära sjukhus.

Den *andra klassen*, med löjtnantsrang, omfattade regements- och sjukhusläkare.

Tredje klassen, med kaptensrang, bestod af fältläkare, hvilka hade inseende öfver sjukvården vid fördelningar, brigader och arméns större sjukhus.

Till *fjärde klassen*, med majorsrang, hörde första fältläkaren vid hvarje sammandragen armé.

Läkare inom första klassen tillsattes af chefen för fältläkarkåren, och antogos härtill endast medicine och kirurgie kandidater. Inom de öfriga klasserna tillsattes läkarna af kongl. maj:t på chefens för fältläkarkåren förslag; dessa borde vara medicine doktorer och kirurgie magistrar. — Läkarna ägde bära enligt reglementet af den 21 augusti 1806 fastställd uniform (se bilaga I).

För den militära sjukvården i fält existerade jämval ett reglemente¹⁾, uppgjort af P. Zetzell, hvilket gällde redan under 1789 års krig och som med vissa förändringar tillämpades äfven under fälttåget i Finland 1808—1809²⁾.

Detta reglemente innehöll föreskrifter rörande hushålningen vid de särskilda sjukhusen, matordningen för tjänstemännen, fältskärerna, lasarettsläkarna, fältläkarna och första fältläkaren.

De militära sjukhusen indelades i stående och flyttande. Vid det stående, eller hufvudhospitalet, uppsattes tillika en depot eller ett nederlag, hvarifrån de öfriga sjukhusen skulle förses med nödiga inventarier och öfriga förnödenheter. Såväl sjukhus som förråd borde beräknas för mottagande af 12 à 13 % af arméns styrka.

Med de flyttande sjukhusen afsågs att från truppen upptaga sjuka och sårade, som behöfde en omsorgsfullare omvårdnad, men borde sjukhuset tillika hållas så lättörligt som möjligt. Blevne respektive sjukdomar af långvarigare natur, borde de sjuka, då tillståndet det medgaf, öfverflyttas till allmänna eller nederlagssjukhus. Ett dylikt flyttande sjukhus skulle medfölja hvarje brigad.

Enligt reglementet skulle vid de flyttande sjukhusen finnas särskilda sjukvagnar, en för hvarje bataljon, samt apoteksvagnar för transport af „medicinalier, lärft till förbandsmaterial, charpi, lakan, instrumenter, ättika och brännvin“. Vid tillfälligt behof af sjuktransport borde detta ske med allmogekärror. Med stora förråd borde de flyttande sjukhusen icke belastas; endast medikamenter finge medföras, då dugliga sådana icke alltid under resorna kunde anskaffas.

Nederlagssjukhusens placering var beroende af strategiska och ekonomiska omständigheter, och desamma borde icke förläggas på längre afstånd från armén, än att de

¹⁾ Uppgifterna rörande reglementen för sjukvården enligt O. Hjelt: Medicinalverkets Historia.

²⁾ Det nya reglementet för fältläkarkåren utkom först den 15 febr. 1808.

sjuka på två à tre dygn kunde dit öfverföras. Äfven dessa sjukhus måste vara beredda att ombyta plats, hvarför alla sjuka, hvilkas tillfrisknande kräfde lång tid, öfverflyttades till det stående sjukhuset.

De större sjukhusens ekonomi handhades af sjukhusintendenten, under hvilken direktören, kommissarien, vaktmästarna och sjukvårdarna lydde. Högsta inseendet utöfvades af en generalintendent, under hvilken sjukhusintendenten subordinerade.

Vid allmänna och nederlagssjukhuset sköttes ekonomin af en direktör. Honom ålåg att göra alla inköp för sjukhusets behof, anskaffa rum och betjäning, föra räkenskaperna samt verkställa alla penningutbetalningar.

Vid de flyttande sjukhusen ägde direktören att hvarje morgon till generaladjutanten och första fältläkaren afgifva rapport öfver inkomna, utskrifna och döda äfvensom att efter verkställd läkarundersökning ombesörja de sjukas öfverflyttande till annan ort.

Magasinskommissarien ålåg vården om sjukhusets inventarier och förråd; sjukhuskommissarien tillkom hushållningen och ekonomin vid sjukhuset. Uppsikten öfver renligheten och snyggheten inom sjukhuset handhades åter af vaktmästare, som tillika mottogo och hade vård om de sjukas kläder samt fördelningen af de föreskrifna matportionerna. Till sjukvaktare antogos soldater, hvilka af en eller annan orsak icke kunde tjänstgöra i ledet.

Första fältläkaren tillkom att uppgöra noggrann förteckning öfver nödiga medicinalier, hvarefter leveransen af desamma utbjöds på entreprenadauktion.

Reglementet för fältläkarkåren af den 15 februari 1808, rörande sjukvården vid armén i fält, bestämmer läkarnas åligganden:

Första fältläkaren skulle, då armén sammandrogs, stå under chefen för fältläkarkåren i allt, som rörde den vetenskapliga delen af hans tjänst, men såsom hörande till generalstaben mottog han sina order af högsta befälhafvaren. Till denne, hvilken hade högsta inseendet öfver alla fältsjukhus, ägde han inlämna förslag rörande desammas för-

delaktigaste placering. Under första fältläkaren subordinerade alla vid armén tjänstgörande läkare och apotekare. Hvar åttonde dag hade alla sjukhus- och brigadläkare att till honom afgifva rapport. Han hade slutligen högsta inseedet öfver hälso- och sjukvården vid armén, fastställde matordningen, fördelade medicinal- och fältkistorna samt granskade apoteksräkningarna, hvilka af honom måste godkännas, innan utbetalning kunde ske, och ägde han därjämte att hvarje månad till högsta befälhafvaren afgifva rapport.

Fältläkaren hade sig sjukvården anförtrodd vid allmänna och nederlagssjukhusen. Brigadläkaren åter åtföljde de flyttande sjukhusen, verkställde förekommande operationer, anordnade efter brigadchefens anvisning förbandsplats och ombesörjde nödiga transportmedel, förbandsper-se-dlar och instrument.

Vid förbandsplatsen tjänstgjorde alla läkare, som icke behöfdes vid brigadens sjukhus. De sårade bortfördes ur striden på bårar med biträde af sjukvaktare och lindrigt sjuka soldater. Sedan de sårade förbundits, öfverfördes de med sjukhusets egna kärror eller med legda fordon till det flyttande sjukhuset.

Regements- och bataljonsläkarna ägde åtfölja trup-perna, handhafva sjukvården vid regementet och bataljo-nen samt ombesörja de sjukas transport. Regementsläka-ren ansvarade för medicinal- och instrumentkistan.

Enligt en under kriget utfärdad högkvartersorder fingo läkarna ej afgå med trosskolonnen eller skiljas från sina bataljoner eller kårer, utan borde de jämte medicinaltrossen posteras på tjänligaste plats för de blesserades förbindande; reservslädar med några mans kavalleribetäckning åtföljde alltid fältläkaren.

Af ofvanstående framgår, att ekonomin vid fältsjukhusen sköttes af sjukhusdirektören och kommissarierna, hvilka subordinerade under sjukhusintendenten, som sålunda utan läkarnas hörande ägde vidtaga alla för sjukhusen nödig-befunna dispositioner. Tillfälliga omständigheter kunde visserligen inträffa, som någon gång tvungo intendenturen

att, såsom fallet var vid Savolaksbrigadens flyttande sjukhus, bemyndiga läkaren att taga befattning med sjukhusets ekonomi, men i regeln sträckte sig dennes verksamhet endast till sjukvården.

Detta föråldrade system lade stort band på läkarnas handlingsfrihet, så mycket mer som detta inträffade under en tid, då man alltmer begynte inse, att medicinen ensam icke var tillfyllestgörande för hälsans återställande, utan att äfven andra och viktigare faktorer funnos, som därtill medverkade. Då man det oaktadt öfverlämnade den maktbefogenhet, som hade bort tillkomma läkaren, åt en i hälsofrågor okunnig myndighet, så kunde följderna ej blifva annat än olyckliga. De bästa anordningar omintetgjordes, och läkarna kunde oaktadt upprepade klagomål icke göra sin röst hörd ens vid bestämmande af de lokalers lämplighet, hvilka af intendenten utsågos för de blifvande sjukvårdsinrättningarna. De saknade därjämte hvarje befälsrätt öfver den sjukvårdspersonal, hvilken den egentliga tillsynen och omvårdnaden om de sjuke tillkom, likasom öfver renlighetens och ordningens upprätthållande inom lokalerna.

Man måste under sådana förhållanden med läkarna djupt känna det bittra och fruktlösa i deras arbete, och det är lätt att inse, att härigenom med nödvändighet måste uppstå ständiga slitningar, främst emellan första fältläkaren och intendenten v. Platen, hvilka slitningar icke kunde blifva annat än olycksbringande för hälso- och sjukvården under 1808—1809 års krig.

För fältläkarkåren funnos, som ofvan sagts, visserligen tidsenliga reglementen och förordningar utarbetade, men det visade sig tyvärr snart, att man icke hade följt desamma, utan hade genom vederbörandes oförsvarliga försumlighet stora fel och underlåtenhetssynder begåtts, hvilkas sorgliga följder icke heller uteblefvo. Sålunda voro såväl läkarnas antal vid de skilda bataljonerna och regementena som äfven deras kvalifikationer noga bestämda, men man hade icke dragit försorg om att läkare i de olika graderna verkligen voro engagerade, hvarför vid krigets

utbrott endast de gamla fältskärerna och fältskärsgesällerna voro att tillgå. Till detta sorgliga förhållande torde väl utom den vanliga sorglösheten och likgiltigheten i väsentlig grad äfven bidragit de låga aflöningarna, hvarför skickligare och mer framstående läkare ogärna ville binda sig vid dessa platser¹⁾).

Det framgår också ur Dahlgrens skildring af tillgången vid besättande af läkartjänster, att många missförhållanden och oegentligheter genom gammal häfd inrotat sig, hvilka äfven i sin mån bidrogo till, att en underhållig läkarpersonal vann inträde vid armén. Sålunda berodde regementsläkarens utnämning af regementschefens godtycke, oberoende af om läkaren var kompetent eller icke, i följd hvaraf resultatet stundom blef, att regementet fick en oexaminerad eller oduglig läkare. Och då regementsläkarna af staten uppbyro underläkarnas aflöningar, med skyldighet att aflöna ett visst antal sådana, fick tillsättande af desamma „bero af regementsläkarens behag, generosité och samvete om regementet ägde någon eller ingen duglig eller oduglig underläkare. Till och med Regenten hade en så utomordentlig konsideration för corps-läkarens enskilda fördel, att med förbiseende af corpsernas läkarebehof, en och annan läkare fick tillstånd, att med sin ordinarie befattning förena en annan tjänst, antingen inom eller utom corpsens stånd, men så beskaffad, att han för desamma fick kvarblifva, då truppen gick i fält; med ett ord man lefde i ett tidevarf, där man gifvit till spillo hela sjukvården, för dem, som lade hälsa och lif på spel, när

¹⁾ Enligt O. Hjelt voro de löner, som år 1778 hade föreslagits för arméns läkare, följande: för fältläkaren 60 rdr i månaden jämte 33 rdr i ekiperingspenningar och fri inkvartering; för lasarettsläkaren minst 40 och åt de yngre 25 rdr. De, som antogos till arméläkare, erhöilo lika lön med arméns flottans medici, nämligen 28 rdr 32 sk. i lön och 10 rdr till utspisningspenningar i månaden samt dessutom portioner för 2 drängar samt 33 rdr 16 sk. i ekiperingspenningar. Under 1808 års krig uppstodo svårigheter att för denna ringa aflöning erhålla läkare. Några läkare anmälde sig villiga att mot en aflöning af 3 à 4 rdr om dagen ombesörja sjukvården vid flottans sjukhus i land.

de till fosterlandets räddning utkallades. Var det så underligt eller oföväntadt, om krigaren ryste, icke för fiendens kulor men för den hjälp och omvårdnad han hade att påräkna på slagfältet eller sjukbädden.“

Men hvad sålunda tidigare hade försummats sökte man efter krigets utbrott afhjälpa. Sålunda bemyndigades chefen för fältläkarkåren, enligt kongl. brefvet af den 9 mars 1808, att inrätta en anstalt för utbildande af „skicklige underläkare för regementena och sjukhusen“ och till densamma antaga sådana ynglingar, „hvilka ägande kunskap i språk¹⁾ och humaniora hade fallenhet för läkareyrket, för att uti dithörande teoretiska och praktiska delar inöfvas“.

Denna metod hade redan blifvit använd under kriget i Finland 1789, då samma trängande behof af läkare och fältskärer gjorde sig gällande, för hvars afhjälpande öfverdirektören Theel och kirurgiska societén fingo i uppdrag „att öfvertaga en sådan undervisning och därvid låta sig vara angelägit att, genom utväljande af kortaste metoder och ett flitigt handledande uti det nödvändigaste af erforderliga vetenskaper, söka bibringa sina lärningar så tillräckliga kunskaper, att de efter fyra, högst fem månader kunna antaga den af dem åstundade tjänsten“.

Då såsom förkunskaper således fordrades endast insikter i „språk och humaniora“, är det icke svårt att förstå, hurudana de kunskaper voro, som sedermera under 4 à 5 månader bibringades de blifvande läkarna och fältskärerna. Någon hjälp af betydenhet var i hvilket fall som helst ej att från denna anstalt påräkna.

Den 31 mars 1808 anhöll Klingspor hos krigskollegium om „fältläkare af alla grader“, minst 6 fält- och 6 underläkare, samt nödvändigt en duglig läkare i spetsen för

¹⁾ Härmed afsågs antagligen latin.

arméns sjukvård. Men chefen för fältläkarkåren, Hallman, kunde öfversända endast 4 läkare, hvilka inträffade med Bjerken i Uleåborg och blefvo anställda vid sjukhuset därstädes. Någon förstärkning af truppläkarnas antal erhöles sålunda icke. En sådan utlofvades visserligen framdeles, „om någon tillgång gifves“, men det stannade vid blotta löftet.

Då inga andra medel stodo till buds, ingick Klingspor för att yttermera söka afhjälpa läkarbristen kort efter sin ankomst till armén med en anhållan till landshöfdingen i Åbo, att denne måtte söka förmå alla medicine och kirurgie studerande vid akademien att inställa sig vid armén. Betecknande för förhållandena är hans anhållan, att „sådana instrument och medikamenter, som för armén kunde anses nödiga“, borde medtagas.

Äfven medicinska fakultetens i Åbo svarsskrivelse¹⁾ på Collegii Medici förfrågan af den 15 februari karaktäriserar ställningen och lämnar icke stora förhoppningar för läkarfrågans framtida lösning. Fakulteten svarar:

„att hvarken här vid Academien eller i närliggande orter några Medicinæ Doctorer, Chirurgiæ Magistrar, Candidater eller Studiosi numera finnas, som äro lediga att emottaga läkaretjenster vid arméen till Lands eller Sjös. Redan i början af sistförflutna månad, då Finska Armen aftågade till Ryska gränsen, afreste följande underläkare, som njutit undervisning här vid Academien, nemligen: Medicinæ Candidaten *Edgren*, Filosofie Candidaterne *Rudolphi* och *Stensfelt*, Medicinæ Studiosi *Pettersson*, *Jahn*, *Björkbom* och *Örbom*. Desse hafva tagit tjenst dels vid Regimenterne, dels vid Fältlasareterne.

På Hans Excellence en Chef, Commenderande Generalen Grefve Klingspors requisition har Faculteten nyligen till Fältlasareterne afsändt: Medicinæ Studiosen *Alén* och Chirurgiæ Eleverne *Silvan*, *Salenius*, *Bergbom*, *Stålhand* (?) och *Ylen*. Dessutom kommer Medicinæ licentiaten *Wigelius*, som nu vistas i Wörå socken och Hospitals Chirurgen *Julin* på Själö, hvilka hafva anmält sig till läkaresysslors erhållande vid Arméens sjukhus, att med görligaste första til behörig ort afgå.

¹⁾ I Medicinalstyrelsens arkiv i Stockholm.

Af de här kvarvarande äro några hindrade att antaga dylik tjänst, och de öfrige Medicinæ Studiosi nog litet underbyggde för att nu genast vid sjukskötseln kunna employeras. Åbo den 5 Mars 1808.

Joseph G. Pipping
n. v. Decan. i M. Faculteten.

Gabriel Haartman.

Gabr. Bonsdorff.

J. Törngren.“

Men då alla försök att kunna förstärka läkarkrafterna synas hafva misslyckats, återstod för Bjerken intet annat än att antaga 12 „scholæynglingar“, sedan han därtill erhållit rättighet, samt att med dem „contrahera billiga arvoden“. Skolgossarna inöfvades att öppna åder, sätta iglar, sköta spanska flugor o. m. d.

Många voro de samverkande omständigheter, som försakade den ovanligt stora decimeringen af den ordinarie läkarkåren redan i början af kriget, hvarigenom icke ens det för fredstid nödiga antalet läkare kunde uppbringas. Flere vakanser funnos, och vid arméns uppbrott uppstodo ännu flere, då de ordinarie regementsläkarna på grund af sjuklighet eller af annan orsak ej kunde följa armén.

Sålunda skrifer regementsläkaren vid Adlercreutzska regementet, *Rosenström*, den 6 febr.¹⁾:

„Då Kongl. Adlercreutzska regementet, som till styrkan är nästan dubbelt så stort som andra regementen på stat, icke har flere än 4:ra underläkare, hvilka i händelse af Campagne och därmed vanligen åtföljande sjukdomar, icke möjligen kunna medhinna att ordentligen sköta de sjuka, så nödgas jag uti tid underställa Herr Gen. Adjut. Öfver. och Riddarens ompröfvande, om icke regementet borde förses med åtminstone 2:ne extra underläkare, hvilka ännu kunde vara tillgängliga“.

Professorn vid Åbo akademi *Pipping*, som var regementsläkare vid Åbo rusthållsbataljon, kunde på grund af

¹⁾ Adlercreutzska regementets brefbok 1808 i Finlands statsarkiv.

sjukdom icke åtfölja bataljonen och, då underläkaren *Stenfelt* i rusigt tillstånd redan vid reträtten till Björneborg förfrusit sig, var bataljonen utan läkare; medicine adjunkten och prosektorn *J. A. Törngren*, som tillika innehade regementsläkarbefattningen vid *Nylands dragoner*, tilläts att kvarstanna å hemorten; äfvenså kvarblef ordinarie underläkaren *Grahn* såsom stadsfältskär i Lovisa.

Regementsläkaren vid *Karelska dragonregementet*, *H. B. Nass*, som var 64 år gammal, „slagrörd och lam“, kunde ej medfölja. *Savolaks fotjägerregemente*, vid hvilket Nass äfven var regementsläkare, hade endast tvenne oexaminerade underläkare, *F. Cubé* och *G. A. Bökman*. *Björneborgs rusthållsbataljon* blef utan läkare, då dess egen läkare, *Johan Edgren*, förordnades till regementsläkare. *Finska artilleriet* saknade likaså läkare, emedan dess tidigare läkare *G. Müller* kvarlämnades vid Tölö lasarett, där han den 2 mars råkade i rysk fångenskap. Äfven *Nylands jägarbataljon* var i saknad af läkare, då underläkaren *Schultz* kvarlämnades på Svartholms fästning; detsamma inträffade äfven med *Björneborgs regemente*, hvars läkare *J. Lindebäck* kvarlämnades i Borgå stad den 24 februari. Regementsläkaren vid *Nylands infanteri*, *N. A. Lönroth*, som var kommenderad till arméns flyttande sjukhus, kvarlämnades där, insjuknade sedermera i Österbotten och blef äfven därstädes fången den 4 april¹⁾.

Vid Sveaborgs kapitulation den 3 maj blefvo följande läkare och fältskärer fångna: regementsläkaren vid Adlercreutzska regementet *O. B. Rosenström*, tillika garnisonens första fältläkare, en erfaren och duglig man; sjukhusläkaren, f. d. regementsläkaren vid Jägerhornska regementet *Alrutz*, doktorerna *B. A. v. Gericke* och *J. Engström* samt bataljonsfältskärerna *I. Salingre* och *M. A. Calonius*.

Det framgår således af ofvanstående, att flere regementen och kårer fullständigt saknade läkare; vid andra åter voro de till antalet för få, hvarför regementsläkarplat-

¹⁾ v. Döbelns namnrulla, Ypperi den 13 sept. 1808.

ser måste anförtros åt underläkare, hvilkas insikter och utbildning stodo långt under till och med den tidens anspråkslösa fordringar. Redan vid krigets början funnos sålunda endast 7 tjänstgörande regementsläkare, af dem 5 examinerade, och 22 underläkare. — Under mars månad tjänstgjorde vid armén 19, vid sjukhusen 3.

Då senare en del af regementsläkarna kommenderades till fältlasaretten och äfven stor sjuklighet var rådande inom läkarkåren, minskades ytterligare de tjänstgörandes antal.

Efterföljande 6 regementen och bataljoner voro, hvad beträffar tillgången på läkare, betydligt bättre lottade.

Vid *Åbo läns infanteri* tjänstgjorde assessor *Fährée* som regementsläkare och med. studerandena *Carl Magn. Heman* och *Jakob Wilhelm Rudolphi* som underläkare. *Fährée* var likväl redan vid krigets början sjuklig och transporterades därför till högkvarteret i Uleåborg samt den 10 juli såsom regementsläkare till Gamla Karleby, där han öfvertog inseendet öfver sjukhuset och beordrades slutligen den 31 augusti till Umeå, hvarest han blef chef för det stora nederlagssjukhuset.

Vid *Tavastehus regemente* voro anställda: regementsläkaren *A. P. Ammilon*, examinerad „mästerfältskär“, *G. W. Schreck*, kirurg. stud. och bataljonsfältskär, samt underläkarna *Malm*, *Nauman* och *Ruth*.

Vid *Savolaks infanteriregemente*: regementsläkaren assessor *Chr. Aejmelée*, underläkarna *Flemming* och *O. F. Holmberg*.

Vid *Kajana bataljon*: *J. H. Carger*, sedermera läkare vid arméns sjukhus i Uleåborg.

Vid *Karelska jägarregementet*: regementsläkaren *H. B. Brunow* och underläkaren *Sirelius*.

Vasa och *Uleåborgs regementen* uppsattes efter krigets utbrott af i Österbotten roteradt ungt manskap; regementsläkare vid det förstnämnda blef *Carl Rano*, det senare erhöll ingen läkare.

Vid *Västerbottens lifbataljon* tjänstgjorde *A. Utterström* och *Åhman*; den förre var fältskär och förestod sedermera sjukhuset i Piteå.

Af ofvan uppräknade läkare voro med. d:r *Jakob Edgren*, d:r *Johan Fährée* och kirurg. magist. *Adolf Dahlgren* fältläkare.

Som brigadläkare tjänstgjorde: *Jakob Wilhelm Rudolphi*, *Christer Aejmelée*, *Anders Petter Ammilon*, *Axel Fredrik Laurell* och *Carl Magnus Heman*, den sistnämnde medicine studerande.

Efter segrarna i maj och juni månader, då armén åter avancerade söderut, inrättades i flere af de österbottniska städerna sjukhus, till hvilka civila läkare förordnades, utan att de dock behöfde medfölja armén. Dessa voro: provinsialläkaren *H. R. Hast* i Vasa, provinsialläkaren *A. J. Carlstén* i Kuopio, stadsläkaren *Söderberg* i Brahestad, stadsfältskären *J. G. Staudinger* i Gamla Karleby, *Lundmark* i Jakobstad, *Ebeling* i Vasa, lasarettsläkarna *D. Næzén* och *Ortman* i Umeå samt *Lange* i Luleå.

I slutet af kriget, efter härens reträtt till Västerbotten, måste följande svenska regementsläkare anställas såsom förstärkning vid sjukvården: regementsläkarna *Berzelius* och *Ahlander*, underläkarna *Schreck*, *Nordvik*, *Sylvan*, *Holmström*, *Danelli*, *Norlin*, *Rylander*, *Moberger*, *Göhle* och *Schagerström*.

II.

Sjukhusen och deras utredning.

Johan Fredr. Fährée, regementsläkare vid Åbo läns regemente, hade kort före krigets utbrott med den del af regementet, som deltagit i pommerska fälttåget, återvändt som sjuk och hoppades därför blifva befriad från att deltaga i det förestående fälttåget, i all synnerhet som honom redan beviljats tjänstledighet.

Han erhöll dock den 3 febr. 1808 följande inställelseorder¹⁾: „— — — — att i anseende till befaradt snart fientligt inbrott från Kejsersliga ryska sidan, generalbefälet låtit utgå order för finska arméns uppbrytande, i afseende hvarå Kl. Åbo läns Reg. med allt befäl, samt staben borde skyndsammast afgå till Helsinge malm, samt tillsvidare förblifva där. Tit. beordras fördenskull att med erforderligt antal under resan vara regementet följaktig och därjämte sätta medikamentskistan i ordning och den fournera med nödiga medicinalier — — — —.“

Samma dag insände han till Collegium Medicum²⁾ förnyad tjänstledighetsansökan, åtföljd af läkarintyg, hvori han anhåller om utnämmande af en „vicarius“ för bestridande af tjänsten, då han på grund af den sjuklighet, han

¹⁾ Kongl. Åbo läns regementes och rusthållsbataljons konceptbok för bref och order 1808 i Finlands statsarkiv.

²⁾ I Medicinalstyrelsens arkiv i Stockholm.

under fälttåget i Pommern ådragit sig och i följd hvaraf konungen hade beviljat honom ett års tjänstledighet, ännu icke, „oaktadt den vård han användt, fördrager mycket stillasittande eller starka fatiguer“. Coll. Medici svar af den 15 februari blef, att han (Fährée), då regementet erhöll marschorder, själf borde anskaffa behörig vikarie för sig. Denna förpliktelse kunde han dock icke i dessa läkarfattiga tider uppfylla, hvarför han blef tvungen att, „inpackad i en slåde“, medfölja regementet.

De rapporter och orderjournaler, som finnas i behåll från de finska regementena vid tiden för dessas uppbrott, äro öfverhufvudtaget ytterst bristfälliga, och endast några sparsamma upplysningar om sjukförhållandena inom truperna kunna ur desamma erhållas.

Sålunda finnas från Åbo läns infanteriregemente endast några få rapporter rörande sjukfrekvensen under de första dagarna efter uppbrottet, hvarefter de alldeles upphöra. De som anträffats, undertecknade af *Hästesko*, äro följande:

Sjuka:

	Korpral.	Manskap.	Hela styrkan.	
d. 17 febr. . .	2	19	886	i Helsinge
„ 18 „ . .	3	13	880	
„ 19 „ . .	4	16	880	i Borgå
„ 21 „ . .	4	28	871	i Artsjö kyrkoby
„ 23 „ . .	4	53	871	
„ 28 „ . .	4	72	871	i Simola

På den sista rapporten finnes antecknad:

„Vid affairen natten emot den 27 i Kärköla blef en underläkare samt en trumslagare fångne; dödsskjutne 1 korpral och 7 man, blesserade 11 man soldater samt 1 trosskusk.“

„Vid affairen den 24 blefvo tre man blesserade, af hvilka 1 efterlämnades såsom förlorad. — — — Vid uttåget hade reg. tre underläkare.“

Från Åbo läns regemente och rusthållsbataljon ingick

till brigadchefen den 2 mars en rapport¹⁾, hvilken tydde på att regementet redan i början af kampanjen hade ganska många sjuka bland såväl befäl som manskap, hvilken omständighet jämte proviantbrist förorsakade befålet stort bekymmer. Såväl regementet som bataljonen voro „i största brist på officerare“; utom att tre majorer och tolf reservfänrikar voro frånvarande, voro kaptener och subalterner sjuka, hvarjämte äfven major Hästesko insjuknat. Härom skrives: „— — — — som denna brist kan leda till svåraste följder och försätta regementet i det stånd, att det för Kongl. Majest. o. rikets tjänst icke kan ådagalägga att som rättskaffens krigsmän göra dess tjänst, alltså anhåller jag det högre åtgärd måtte tagas till afhjälpande af denna stora brist“.

„Då regementets „provisioner“ äfvensom manskapets egna medtagna förnödenheter afgått till Tavastehus, så anhålles, i händelse regementet erhåller en annan destinationsort, dessa måtte med det första regementet återsändas. Regementet är för det närvarande till största delen utan proviant.“

„Som såväl officerare som manskap dagligen tillsjukna, hvaraf redan vid regementet minst 30 st. behöfva säker skötsel på sjukhuset, utom mindre sjuka, som förorsaka i närvarande belägenhet, i brist på hästar för regementet, den största olägenhet under den hittills fortsatta marchen, är min anhållan det ett varaktigt ställe för svårt sjuka och svårt blesserade måtte utses, dit de sjuka från regementet måtte kunna afsändas, samt för det ambulanta sjukhuset tjänliga utvägar måtte tagas för mindre sjukas skötsel inom regementet, äfvensom till deras transporterande.“

Den del af sistanförda rapport, som rör det ambulanta fältlasarettet, torde ha framkallats främst däraf, att, sedan detsamma hade missödet att i Borgå falla i fiendernas händer, det i dess ställe nyuppsatta sjukhuset ännu fungerade högst bristfälligt.

¹⁾ Kongl. Åbo läns regementets och rusthållsbataljons konceptbok för bref och order 1808 i Finlands statsarkiv.

Oaktadt Klercker var fullt upptagen af de brådskande anordningarna för härens sammandragande och utrustning jämte öfriga försvarsanstalter, glömde han likväl icke att därjämte vidtaga åtgärder äfven för iordningställande af nödig sjukvård. Sålunda skulle på hans order ett stående lasarett uppställas i Tölö samt ett flyttande sjukhus med 50 sängar, hvilket skulle åtfölja armén, inrättas (se bilaga II).

Att uppsätta sistnämnda lasarett förordnades fältläkaren d:r Edgren. Vid denna tidpunkt hade Bjerken ännu icke anländt; han träffade den retirerande armén först den 10 april i Pyhäjoki. Under sådana förhållanden var det därför ett ansvarsfullt och maktpåliggande uppdrag Edgren mottog.

Att stor betydelse fästes vid uppdragets sakenliga genomförande samt att Edgren genom detsamma erhållit ett hedrande uppdrag, framgår af det konstitutorial, dagtecknad af Klercker den 12 februari 1808¹⁾, hvori Edgren förordnades att vara „fältmedicus vid ambulanta fältlasarettet för armén“. Vidare heter det: „som det för konungens och rikets tjänst är af högsta angelägenhet, att arméns sjukskötsel med all ömhet och drift handhafves, har jag i sådant afseende funnit nödvändigheten af ett ambulant fältlasarett för armén; fördenskull och som tidiga beredelseanstalter böra vidtagas till detta lasarettets inrättande och en medicus till denna befattning är högst nödvändig, så har jag i anseende till regementsfältläkaren och medicine doktorn Jakob Edgrens ådagalagda kunskaper och skicklighet härmedelst velat konstituera och förordna honom att vara fältmedicus vid ofvannämnda för armén inrättade ambulanta fältlasarett“.

Till magasins- och lasarettskommissarie vid det nyinrättade flyttande sjukhuset utnämndes af Klercker den 20 februari tullförvaltaren Th. W. Rothman²⁾.

¹⁾ Ur Edgrenska pappren, hvilka välvilligt ställts till författarens förfogande af fru doktorinnan A. Edgren.

²⁾ För denna sysselsättning tillerkändes Rothman: „fyra rationer och två portioner dagligen samt åtta rdr 16 sk. månatligen“.

Trots den knappa tid, som förunnades för det flyttande sjukhusets uppsättning, stod det dock redan den 21 februari färdigt utrustadt i Lovisa. Men i följd af fiendens oförmodade framryckning måste det förflyttas till Borgå, hvarest det, då hästar icke kunde anskaffas för dess vidare befordran, föll i fiendernas händer.

Enligt Palmfelts och Gripenbergs brigadorder begynte reträtten till Tavastehus den 25 februari, där bägge brigaderna inträffade den 29 februari. Efter förlusten af lasarettet torde Edgren omedelbart¹⁾ hafva fogat anstalt om uppsättningen af ett nytt, hvilket han dock icke fick fullborda, ty genast efter det Klingspor den 1 mars öfver Torneå inträffade i Tavastehus och öfvertog befälet öfver armén, kommanderades Edgren till brigadläkare vid första brigaden, som icke ägde någon pålitlig och skicklig läkare. Åt d:r Lönroth öfverlämnades nu såväl utrustningen som ledningen af det ambulanta sjukhuset. Till underläkare förordnade Bjerkén den 3 mars medicine och kirurgie studerandena *Mosell* och *Towell*²⁾, och i slutet af månaden tillkommo tvenne läkarlärlingar *Dahlgren*, f. d. klockare, och *Bergbom*³⁾; den förre antogs den 29 mars, den senare den 2 april.

För „vinnande af behörig eftersyn, ordning och skick“ utnämndes den 4 mars till generalintendent öfversten i armén G. v. Platen „i anseende till hans skicklighet och drift i detta ändamål“. De förhoppningar man på grund häraf ställde på den nyutnämnde intendenten gingo dock icke i uppfyllelse, såsom längre fram kommer att visa sig.

För anskaffande af de nödvändigaste utredningspersedlarna för det nya sjukhuset ställde sig genast i början

¹⁾ Förteckningen öfver de förmödenheter och persedlar, som för det nya flyttande sjukhuset borde anskaffas, är af Klingspor dagtecknad redan den 2 mars.

²⁾ *Towell* utnämndes „för den flit och skicklighet, hvarmed han sökt som underläkare att uppfylla sina åligganden“, af Klingspor redan den 8 april 1808 till lasarettsläkare vid det flyttande sjukhuset.

³⁾ *Bergbom* hade under ett års tid vid Åbo lasarett biträdt med smärre kirurgiska göromål. I anseende till „bevisad skicklighet och flit“ blef han den 1 augusti 1808 af Bjerkén förordnad till underläkare vid finska armén.

stora svårigheter i vägen, och sjukhusdirektören Rothman, ehuru en företagsam och driftig man, klagar såväl öfver de höga prisen som öfver omöjligheten att erhålla allt det behöfliga. — Han ser sig därför tvungen att med en „aller-nådigaste rekvisition“ af den 2 mars 1808¹⁾) vända sig till militärbefälet med anhållan om handräckning att genom magistraten erhålla följande förnödenheter: „20 par blångarnslakan, 10 ylletäcken, 2 nattkommoder med sina bäcken, 50 sämre hufvudkuddar med linnevar“.

På denna rekvisition har generaladjutanten *Löwenhjel*m kategoriskt tecknat: „Anskaffas genom borgmästarens åtgärd emot kontant betalning och det genast“.

Ehuru sålunda icke alla förnödenheter genast kunde erhållas, blefvo desamma dock senare under vägen kompletterade, så att sjukhuset i vissa afseenden torde varit ganska väl försedt. Detta gällde speciellt förbandsartiklar, såsom lärft och bindor, på hvilken förnödenhet stor brist i allmänhet rådde inom armén.

Hvad underbetjäningen af „vaktmästare och pigor“ beträffar, så ställde sjukhusintendenten v. Platen i bref af den 12 april¹⁾) desamma under direktör Rothmans omedelbara uppsikt, hvarför äfven deras antagande och afsättande helt och hållet öfverlämnades åt dennes omsorg.

Sedan reträtten från Tavastehus norrut var besluten, erhöill Rothman den 6 mars, 6 timmar tidigare än den öfriga armén, order att „skyndsammelingen med flyttande arméns lasarett afmarschera genom Nikahula by till Linnais, Marttila eller Tarttila byar allt som de hinna och de sjuka pröfvas tåla“. Att denna uppbrottsorder äfven efterkoms med skyndsamhet, tyckes framgå däraf, att sjukhusets instrumentkista kvarlämnades och sedan måste „express“ efter-sändas.

För transport af sjuka och förråd hade sjukhuset till sin disposition 40 hästar, öfver hvilka, jämte kuskar och åkdon, en vagnmästare med ganska stor disciplinär myndighet hade

¹⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

uppsikt¹⁾). Det visade sig dock snart, att detta antal ej förslog, utan att legda hästar måste användas, ty redan i början af resan uppgick de sjukas antal, hvilka fordrade hästtransport, till 75 man. Order hade visserligen gifvits, att icke andra invärtes sjuka skulle medtagas än sådana, som med egna krafter kunde reda sig, samt utvärtes sjuka med lindrigare skador, men synes denna order från början icke blifvit strängt följd. Då sedan under resan de ny-insjuknade från brigaderna öfversändes till sjukhuset, hvilket ursprungligen var afsedt för endast 50 sjuka, men hvilket Klingspor det oakadt ansåg böra kunna emottaga 100 man, „om ej hästar tryta“, så är det icke underligt, att Rothman klagar öfver stora svårigheter vid „skötseln af en dylik öfverfylld sjukföra“.

Såsom eskort voro en underofficer och 10 man, af hvilka 2 beridne, kommenderade till lasarettet. Dessa borde vaka öfver ordningen samt efterse, att de legda förbönderna och patienterna icke blefve i tillfälle att rymma.

Framför allt gjorde sig nu behovet af en större vårdarpersonal gällande; redan torkningen af de sjukas klädespersedlar och de täcken, i hvilka de voro insvepta, måste försiggå om nätterna och kräfde en ökad arbetskraft. Direktör Rothman, understödd af fältläkaren Edgren, ingick därför med en motiverad anhållan om anställande af en sjukvaktare på hvar 10:de man i stället för en på hvar 15:de, såsom tidigare varit fallet.

I de af v. Platen afgifna rapporterna från lasarettet — några sådana af läkare finnas icke — äro sjukdomarna icke närmare specificerade; de sjuka äro sammanförda under rubrikerna *mindre* och *svagt sjuka*, *mindre* och *svårt blesserade*, men torde, utom de yttre skadorna, öfriga sjukdomar hufvudsakligen utgjorts af frostskaador, bröstsjukdomar, nerv- och frossfebrar.

Enligt dagorder till brigaderna af den 8 mars skulle

¹⁾ „Vagnmästaren hade rättighet att med 20 långsamma prygel på låret låta afstraffa kuskar, som fylla sig eller utan dess lof gå bort eller vårdslösa hästarnas rykt“.

„tolf à femton reservslädar, då de äro att tillgå, lämnas vid arriärgardets eftertropp att upptaga dem, som sjukna eller upptröttna. Då dessa ej räcka till, nyttjas äfven officersslädarna till detta angelägna ändamål.“

Ehuru brigaderna sålunda ägde transportmedel för de sjukas öfverförande till sjukhuset, kunde det dock inträffa, att genom det försprång, som det rörliga lasarettet erhållit på grund af sitt tidigare uppbrott från Tavastehus, de längst efterblifna trupperna icke mer kunde sända sina sjuka till lasarettet. Då brigadens sjukutredning var ytterst bristfällig, måste därför stundom svagt sjuka, som icke kunde åtfölja truppen eller upptagas af det flyttande sjukhuset, kvarlämnas äfven på orter, där icke någon läkarhjälp kunde påräknas. I sådana fall lämnades en skälig ersättning och något medikamenter från förråden åt den, som åtog sig den sjukes vård. Så t. ex. måste två underofficerare från Björneborgs regemente kvarlämnas på landsbygden; de erhöilo „en flaska liniment och ett halft uns kinabarkspulver samt en half kanna rödt vin som bidrag till förbättringen“.

Icke förr än i medlet af mars månad, då hären närmade sig städerna, kunde det blifva fråga om att från det öfverfyllda lasarettet evakuera till platser, där de sjuka kunde erhålla vård af läkare. Sålunda afsändes till Björneborg 1 patient med bråck, 5 nervsjuka, 5 med kallbrand och benröta efter förfrysning. Den 26 mars lämnades i Vasa 14 sjuka och i Gamla Karleby den 2 april 6 svagt sjuka. Stadsläkaren i Brahestad, som under mer än en månads tid skött de kvarlämnade sjuka, erhöil härför ett arvode af 50 rdr b:ko.

Oaktadt sålunda sjuka kvarlämnades, öfversteg likväl sjukantalet vid sjukhuset det antal, för hvilket det var afsedt, såsom af Platens rapporter framgår. Den 5 april var antalet 116, hvaraf 102 invärtes sjuka och 5 blesserade; 6 afsändes till Gamla Karleby; den 12 april 140, hvaraf 127 invärtes sjuka och 5 blesserade; den 18 april¹⁾ var antalet

¹⁾ De tre rapporterna i Krigsarkivet i Stockholm.

97, hvaraf svårt blesserade 25, mindre blesserade 17 och invärtes sjuka 52. Till Uleåborg hade afsändts 113.

I Gamla Karleby insjuknade den 4 april sjukhusets läkare Lönroth och blef där fången. Edgren öfvertog då åter ledningen af sjukhuset och beledsagade detsamma till Uleåborg, dit det anlände den 23 april, hvarefter det upplöstes och införlivades med det därstädes uppställda stående sjukhuset.

Då den forcerade reträtten i maj afslutades, stod armén vid Brahestad; den 4:de brigaden var förlagd vid Kalajoki. De öfriga brigadernas lägerorter voro ej så vidt spridda, att några svårigheter kunde möta för de sjukas transport till Uleåborg¹⁾.

Ett andra flyttande sjukhus uppsattes vid *Savolaksbrigaden*. På samma dag, den 12 februari, då Edgren mottog order om uppsättande af det flyttande sjukhuset vid hufvudarmén, fick äfven regementsläkaren vid Savolaks regemente, *Laurell*, af chefen för detsamma, greve Cronstedt, i uppdrag att i S:t Michel iordningställa ett sådant. Då hufvudarméns sjukhus den 6 mars begynte reträtten från Tavastehus, anträdde äfven Savolaksbrigadens sjukhus återtåget öfver Kuopio och Idensalmi till Uleåborg. Laurell hade till biträde erhållit tvenne underläkare²⁾, men då ingen sjukhusekonom kunde anskaffas, måste Laurell jämte sjukhusläkartjänsten hela tiden äfven handhafva sjukhusets ekonomi.

Öfverhufvudtaget torde detta sjukhus, hvad medicinalutredningen beträffar, varit bättre försedt än hufvudhärens, men äfven patientantalet hade inom detsamma varit vida större; redan den 1 mars uppgick sjuknummern till 200.

I likhet med hvad fallet var vid hufvudhären blef lasarettet under reträtten snart öfverhopadt med sjuka. Redan tvenne dagar efter uppbrottet inträffade Leppävirta-affären.

¹⁾ Qvenerstedts manuskript i Krigsarkivet i Stockholm.

²⁾ Nordvik och Invenius; den senare visade sig som läkare oduglig och anställdes som adjutant hos fältläkaren.

På grund af den fåtaliga läkarpersonalen, hvilken ålåg ej allenast skötseln af de sjuka, utan jämväl, såsom nämnts, hela sjukhusekonomin, kan man väl förstå, att under den hastiga reträtten icke alla detaljer kunde medhinnas. Detta framgår äfven ur Laurells rapport¹⁾; han skrifver nämligen bland annat: „Efter Leppävirta-affären den 8 mars inkommo till sjukhuset blesserade och sjuka utan afpolletteringssedlar“; och vidare: „Ifrån Kuopio afgick sjukhuset den 15 mars ginaste vägen till Idensalmi (Nivalanniemi) och emottog de vid affären den 15 blesserade och sjuka, utan att tillfälle var gifva dem afpolletteringssedlar. — Sådant var äfven förhållandet under hela reträtten till Uleåborg.“

Alla sårade och sjuka, som hopade sig å sjukhuset, kunde likväl icke medtagas, hvarför de svagaste kvarlämnades på lämpliga platser. På sådana orter, där provinsialläkare funnos, såsom i Kuopio, öfverlämnades de sjuka och sårade åt deras omvårdnad. Inalles hade 92 sjuka kvarlämnats å sjukhus samt 30 å särskilda orter i landet.

Den 29 mars anlände lasarettet till Uleåborg, där det samma sedan i likhet med hufvudhärens flyttande sjukhus uppgick i det stående sjukhuset.

Efter ankomsten till Uleåborg handhade Laurell fortsättningsvis skötseln af Savolaksbrigadens sjuka, hvilka till ett antal af 267, fördelade på 21 särskilda sjukhusinrättningar, sedermera efter Dahlgrens ankomst öfvertogs af denne, hvarefter Laurell återkommenderades till brigaden.

Då brigaden i maj var förlagd vid Kalajoki och något ambulans sjukhus icke mer existerade, organiserades vid brigaden, enligt Laurells berättelse den 9 maj 1808¹⁾, ett sjukhus, där Laurell med tillhjälp af endast en underläkare skötte 200 sjuka, och då icke heller någon sjukhuskommisarie kunde anskaffas, var han tvungen att handhafva äfven denna befattning.

¹⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

I följd af det betungande arbete, som sålunda åhvälfdes honom, blef han „utur stånd satt att författa laggiltiga dokumenter“.

Till en början erhöilo de sjuka sin mat från kårerna, men då detta sätt för proviantering på grund af truppdelarnas spridda läge visade sig hafva stora olägenheter, utkom snart en brigadorder, som bestämde, att de sjuka skulle erhålla sin kost från sjukhuset, hvilket åter provianterades från magasinet i Kalajoki.

Vid sjukhuset voro anställda en kokerska och en tvätterska; den senare skulle tillika vara sjuksköterska. Då brigaden sedermera förlades till Gamla Karleby, uppsattes där ett nederlagssjukhus den 1 juli 1808.

På grund af den ständiga och stora penningbristen kunde portionsskillingen icke utbetalas.

Såsom tidigare nämnts, hade till första fältläkare utsetts kongl. lifmedikus Pehr af Bjerkén. Då han under ifrågasvarande krig spelade en särskildt framstående roll, torde det vara på sin plats att framhålla några drag af hans karaktär, sådan den framstår i hans arbete och i hans samtidas omdömen.

Bjerkén, som äfven deltagit i 1788—1790 års krig, ägde såsom läkare och kirurg framstående egenskaper och visade sig genom den drift och organisationsförmåga, han under kriget ådagalade, väl fylla de stora fordringar, som under dessa svåra förhållanden måste ställas på första fältläkaren. Han ägde ej allenast en öppen blick för alla de brister och ofullkomligheter, som vidlådde hälso- och sjukvården vid armén, utan såg äfven de verkliga orsakerna till det rådande sjukdomseländet och kunde därjämte med säker hand utpeka det verksammaste sättet för det ondas afhjälpande. Den uppfattning, han i sina rapporter till vederbörande i denna fråga uttalade, äger, ehuru nedskrifven för 100 år sedan, ännu sin fulla giltighet, i det den fullkomligt sammanfaller med de af oss nu fastslagna grund-

betingelserna för ett sundt lif. Man måste därför på det högsta beklaga, att första fältläkarens dispositionsrätt af författningen var så kringskuren, att icke den verkliga sakkunskapen och insikten kunde komma till sin rätt, utan att en okunnig intendentur var i stånd att, till obotlig skada för land och folk, omintetgöra de bästa anordningar.

Ingen torde kunna bestrida Bjerkéns nit, uthållighet och plikttröhet. Däremot har man velat förebrå honom, „att han brast i moderation och saknade i uppträdandet den besinningsfulla värdighet, som på hans plats hade varit välbehöflig“. Detta kan väl i någon mån äga sin riktighet, och tillfällen omtalas, då han i häftig uppbrusning kunde förgå sig, men ihågkommas bör, att, då detta inträffade, orsaken därtill var en berättigad indignation däröfver, att oförskyllda lidanden och olyckor dragits öfver medmänskors på grund af okunnighet, vårdslöshet och pliktförgätenhet; en indignation och bitterhet, som till fullo delades af alla dem bland hans kolleger, hvilka ägde nog sakkunskap att kunna bedöma det mången gång tröstlösa i hans belägenhet.

Den frejdade Israel Hwasser, hvilken under sin studietid stått i personlig beröring med Bjerkén och icke var blind för sin lärares fel, karakteriserar honom sålunda: „Han hade ett varmt, välgörande och storsinnadt hjärta, en eleverad känsla af yrkets höghet och ädelhet, samt en verklig snillekraft, som ofta med träffande blick såg en ifrågavarande otydlig eller tvetydig handlings rätta betydelse. Det fanns starka skuggor i hans inre, härrörande från indolens, sinnlighet, fåfänga och en stor brist på teoretiska studier; men de voro blott skuggor. Hans verkliga natur var ädel och stor.“

Att Bjerkén ägde en väl högt uppdrifven själfuppskattning, på hvilken äfven mången torde stött sig, framgår af ett yttrande, som han fällde på sin dödsbädd. Jakob Edgren berättar nämligen 1818 i ett bref¹⁾ till sin bror, att Bjerkén, som var stadd på resa till Göteborg för att

¹⁾ Ur Edgrenska pappren.

där företaga en stenoperation, insjuknade hos honom i Jönköping i följd af hjärnslag, i hvilken sjukdom han inom tre veckor afled. Då Edgren under denna hans sjukdom berättade, att konung Karl den XIII dött, svarade Bjerken: „Ja, konungen i Sverige är död, och konungen för kirurgerna går snart efter“.

I brevet skrifver Edgren vidare: „jag sörjer och saknar denna nationens stora kirurg“ och tillägger, att han „matt och dåligt“ tecknat på hans kista följande:

Genom läkekonstens makt
en kraftig hjälp
för den lidande mänskligheten
bortgick Han

Saknad af Nationen.

I brevet till brodern sänder han därjämte en afskrift af sundhetskollegiets skrifvelse till kongl. majest. angående Bjerkens död. Den lyder:

„Eders Kongl. Majestäts Sundhets Collegium dristar i underdånighet anmäla sin saknad, sin sorg öfver förlusten af en bland sina ledamöter, Öfver Fältläkaren, Kongl. Förste Lif Medicus och Riddaren m. m. Doct. Pehr af Bjerken: död 53 år gammal den 24 sistl. Februari (1818). Utmärkt i lifstiden genom sit snille, genom sina kunskapers grundlighet, genom sit skarp-sinniga omdömme, och genom sin öfverträffande skicklighet i den chirurgiska konstens Egenskaper, dem Han på lysande sätt ådagalagt vid så många sjuksängar, både i enskildas hus, på Militaira och Civila Lazaretter, och på slagfälten midt under stridernas brak och midt uti farorna af hotande dödar, alltid oförsagd, och öm tillika äfven emot sårade och besegrade fiender: Saknad och sörjd af Embets Bröder och Vänner, af Vettenskapen, af dess Idkare och Lärlingar, — af så många plågade dem Hans skickliga hand räddat, — och af ännu flere, som den skulle behöfva, — men nu, och länge förgäfves, sökande en annan Bjerken, annan Konungens, Nationens och Arméns Första chirurg; — — — —“

Af ofvanstående framgår, huru allmänt uppburden och värderad som läkare, vetenskapsman och människa, Bjer-

PEHR AF BJERKÉN.

kén var inom alla lager af nationen. Brevet slutar med en anhållan hos konungen om understöd för uppfostran af Bjerkéns trenne omyndiga barn, så att dessa måtte hedras som „så många förtjänte mäns i armod efterlämnade afkomlingar“.

Det första stående sjukhuset uppsattes i Tölö invid Helsingfors. Detsamma var afsedt för emottagande af 200—300 sjuka, men föll redan den 2 mars jämte dess läkare Müller i fiendens händer.

Likaså torde äfven det sjukhus, som efter härens ankomst till Tavastehus där uppsattes, icke hafva blifvit af lång varaktighet, då armén redan den 6 mars aftågade därifrån.

Under den fortsatta reträtten norrut kunde det icke blifva fråga om att uppsätta något sjukhus, men den 27 mars gaf Klingspor landshöfdingen i Uleåborg befallning att därstädes med biträde af provinsial- och stadsläkaren iordningställa ett stående sjukhus med 500—600 sängar. — Detta var dock lättare sagdt än gjordt.

Sålunda hade provinsialläkaren Carger stora svårigheter att anskaffa ej blott läkare, utan äfven en pålitlig vårdarpersonal, och då samtidigt Savolaksbrigaden efter sin reträtt ankom till Uleåborg och sjukhuset skulle begynna sin verksamhet, saknades därför ännu sängutredning och andra nödvändiga sjukhusartiklar.

Då Bjerkén den 11 april¹⁾ inträffade på platsen och öfvertog befattningen såsom första fältläkare, utfärdades en högkvartersorder om sjukhusets skyndsamma iordningställande. Men oakadt energiska åtgärder vidtogos, lyckades man dock icke, hufvudsakligen i följd af penningbristen, få sjukhusförhållandena ordnade på ett behjälpligt sätt.

¹⁾ Ehuru Bjerkéns förordnande var dateradt redan den 20 februari, erhöil han först den 15 mars 1808 order att afresa till armén.

Emedan de förråd, Bjerken före sin afresa från Stockholm för ändamålet rekvirerat hos kongl. krigskollegium, icke voro att förvänta förrän vid sjöfartens öppnande eller i början af juni månad, blef det nödvändigt att på platsen anskaffa de nödiga sjukhuspersedlarna¹⁾. Redan den 14 april fick också landshöfdingen emottaga särskilda förteckningar på sådana persedlar, „som voro högst nödvändiga och outhärliga“. Men då efter gammal vana entreprenadsystemet anlåtats, fördröjdes leveransen, så att densamma först den 17 juni kunde aflämnas till besiktning. Dahlgren säger i anledning af dröjsmålet: „för en lumpen besparing för kronan hade man glömt, att ett och annat 100-tal tappra krigare lågo med sönderskjutna armar och ben på bara halmen utöfver golfven“. De afleverade persedlarna voro: 100 par lakan, 161 lärftsmössor, 155 par långbyxor, 299 par tofflor och 84 st. madrasser. Fjorton dagar därefter skulle levereras: 100 st. hufvudkuddar, 150 st. skjortor, 95 par långbyxor, 51 par tofflor samt 146 st. madrasser.

Detta var allt, som kunde erhållas, och motsvarade icke behovet samt var dessutom af mycket underhålligt beskaffenhet. Bjerkens utlåtande var: „att omkr. $\frac{1}{3}$ af lakanen voro dugliga och resten af den gröfsta oblekta säckväf; att af 10 par långbyxor voro 9 par skarfvade vid och ofvanom knäet af gröfsta, glesaste, oblekta säckväf, som icke kunde hålla mycken bykning; att tofflorna voro af eländigt läder, vändt arbete med klistrade sålor och fulla af mögel; att madrasserna voro af dåligt ryskt tyg, som icke kunde hålla många veckor, utom att halmen sticker sig igenom; samt att minst $\frac{1}{3}$ af hela leveransen bort

¹⁾ Till sjukhuspersedlar räknades: „Buldansmadrasser med hår och tagel, hufvudputor med hår och tagel, dynvar, pölar = valsformiga kuddar, lärftsnattröjor, skjortor, nattrockar, nattmössor, långbyxor, linne- och bomullsstrumpor, tofflor, bordsknifvar och gafflar, vaxduk, bleck-tallrikar, stopsskålar af bleck, stopsbägar af bleck, stickbäcken af tenn, tekanna af tenn, matskedar af tenn, lavemangsspruta, injektionsspruta, sjukbår, sjukbårshängslen“.

blifva kasserad och resten få ett lägre värde och antagits för nöd skull“.

På en rekvisition af 2,000 alnar nytt lärft erhöll man icke mer än 130 alnar. Analogt var förhållandet med flere andra rekvisitioner. Uppköp på stället af nödigt förbandsmaterial var förenadt med stora svårigheter. Sålunda lyckades direktör Timming på 3 veckor få ihop endast 163 alnar nytt och 15 ö gammalt lärft, och första fältläkaren kunde på omvägar erhålla blott 80 $\frac{1}{2}$ alnar. Då enligt en förteckning, upprättad å lasaretskontoret i Uleåborg den 30 maj, hela förbandsförrådet utgjorde 193 alnar lärft, 10 ö „oduglige Stockholms blå“, 15 ö gammalt linne och 8 ö charpi, så framgår däraf, huru klen beställt det i själfva verket var med dessa artiklar.

Den från Stockholm inväntade utrustningen för 200 sängar synes ännu icke den 20 juli hafva anländt och äfven om så varit fallet, skulle, enligt Dahlgren, densamma icke fyllt behovet på en tid, då arméns sjukhus hyste 400—500 blesserade och vid många bataljoner ej fanns „en aln nytt lärft eller en mark gammalt“.

Från dessa ytterst knappa sjukhusförråd försågos ännu andra sjukhus. Jakob Edgren säger i ett ämbetsbref af den 20 juli, att, efter det persedlarna afsändts till Gamla Karleby och Brahestad, „mer än hälften af våra sjuka äro i saknad af det nödvändigaste, såsom madrasser, täcken, matkärl m. m., utan att någon anstalt vidtogs till deras anskaffande“.

Under denna svåra belägenhet inträffade en ovanligt glad tilldragelse eller som Dahlgren säger: „det var just en utmärkt försynens skickelse, att ryssarna måste brådstörtadt retirera utur Vasa“, hvarigenom de blefvo tvungna kvarlämna sin rikliga sjukhusutredning, som sedan kom sjukhusen i Vasa, Jakobstad och Nykarleby, på hvilka den fördelades, väl till godo.

De artiklar för sjukvården, hvilka såsom „ryska priser“ togos i Vasa och därpå hamnade i Nykarleby, voro: af *koppar*: 2 st. 60 kannors kokkittlar, 5 st. 20 kannors, 40 st. större och mindre tekittlar, 4 st. kastruller, 11 st. skopor,

70 st. sjukhuspottor, 1 hattkittel; af *messing*: 4 st. pottor, 5 st. tvättbunkar, 2 st. tvättkannor; af *bleck*: 25 st. ljusstakar, 10 st. söndriga d:o, 6 st. trattar, 2 st. d:o söndriga, 86 flaskor; af *järn*: 25 st. spadar, 4 st. fyrkantiga stekpannor, 12 st. skopor, 33 st. vattenskopor, 31 st. pottor, 69 st. ljusstakar, 4 st. rökpottor (för svafvelrökning?), 11 st. brandstakar, 5 st. större sticksågar, 1 ljussax.

Utom ofvan uppräknade artiklar funnos dessutom vid Nykarleby sjukhus, enligt en förteckning af den 20 juli, eller 6 dagar efter slaget vid Lappo, äfven andra utrustningspersedlar, hvilka sannolikt alla erhållits på samma sätt eller såsom „ryska priser“.

Förteckningen upptar:

220 st. hufvudputor, fyllda med hår och tagel.
90 „ madrasser. „ „ „ „ „ „
20 „ var för hufvudputor.
212 „ gröna och gråa täcken.
950 „ lakan.
950 „ örngåttvar.
60 „ handdukar.
340 „ lärftsnattmössor.
90 „ nattrockar.
60 par linnestrumpor.
7 „ tofflor.

Ehuru ofvananförda förteckningar upptogo blott en del af de kvarlämnade förråden, så visa de dock, huru väl den ryska armén var utrustad i jämförelse med den finska och i huru många afseenden denna utrustning tillgodosåg flere af de sjukas behof på ett sätt, som i våra soldaters ögon måste hafva väckt förvåning. „Motsatsen“, säger Dahlgren, „fingo ryssarna vid krigets slut erfara af våra i Uleåborg efterlämnade sjukhuspersedlar, hvilka för ingen del bevittnade, att man, åtminstone den tiden, i Sverige satte något värde på det under krig för fosterlandet så dyrbara soldatlifvet, så vidt det angick den oförlikneliga finska armén“.

Då armén sedan nödgades retirera, öfverfördes alla sjukhusförråd från Jakobstad, Gamla Karleby, Nykarleby och Vasa till Umeå; däremot kunde endast en obetydlig del af de små förråd, som funnos i Uleåborg, medföras, då sistnämnda stad den 29 november öfvergafs af de finska trupperna.

Någon lokal för sjukhuset, hvilken kunde rymma 500—600 sängplatser, var det icke tänkbart att kunna erhålla i Uleåborg. Sjukhusdirektören, borgmästar Timming, nödgades därför för ändamålet anskaffa de nödvändiga lokalerna i olika delar af staden, och med anledning af sjukhusets stora behof måste äfven små eländiga kyffen tillgripas.

I en af Timming den 21 juli å lasaretskontoret i Uleåborg uppgjord förteckning¹⁾ upptagas 44 sådana lägenheter af olika kvalifikation, från jämförelsevis ganska stora till de mest primitiva. Bland de upphyrdta lokalerna må såsom karakteriserande förhållandena nämnas: handlanden Granbergs hus, bestående af 10 rum och 20 sängar med tillbehör, upphyrdt för 6 månader för 40 rdr b:ko per månad; Candelins hela gård med 12 rum; fru Carlströms hela gård med vedrum och kök; mästern Idgrens sal, kammar, stuga, bagarstuga, badstuga, kök och uthus; dykerikommissarien Fellmans med 2 salar, 5 kamrar, kök och vedlider; David Nylanders stora pörte med vedrum; hela nedre våningen i fattighuset, utgörande 1 sal, 2 kamrar, kök och kökskammare; Enmans stora bagarstuga med 4 rum; Catarina Westrins hela öfre våning med 2 kamrar, färguset och badstugan; enkan Litovius' stora sal till konvalescentrum. Utom ännu några sådana större lokaler bestodo alla de öfriga vanligtvis af en större och mindre stuga eller af en större och mindre bagarstuga; en del lokaler därjämte med badstuga. Stundom stod för de sjukas räkning endast en badstuga till buds.

¹⁾ I Medicinalstyrelsens arkiv i Stockholm.

I början af kriget kunde det öfverhufvudtaget icke klagas öfver någon egentlig brist på proviant. Därpå tyder äfven generalordern af den 11 april 1808¹⁾, hvori bland annat säges: „De bönder, som lida nöd på föda, få provianteras tills vidare af brigadens förråd“. Någon gratisförplägning skulle det dock icke blifva, ty ordern upplyser, att provianteringen skulle ske mot „afdrag af portionernas värde på böndernas aflöning“.

Alla de proviantartiklar, som enligt fastställda bestämmelser borde finnas, stodo icke alltid att tillgå, men kunde dock relativt lätt ersättas med andra. Det var först under senare hälften af fälttåget, som proviantbristen begynte göra sig gällande.

Vid krigets plötsliga utbrott blef visserligen en del af provianten tagen af fienden, och en annan del måste för att undgå samma öde uppbrännas, men det mesta torde dock blifvit undanfördt norrut. I den retirerande arméns väg upplades sedermera förråd uti fältmagasin, belägna vanligen 4 à 5 dagsresor från hvarandra.

Då de samlade lifsförnödenheterna likväl icke voro tillräckliga för arméns stora behof, blef det nödvändigt att efter hand komplettera desamma. „Provianteringar och fourageringar för kontant fortsättas så mycket landets tillgångar medgifva“, lyder fortsättningen i sist anförda generalorder, men i de glest bebodda och fattiga trakter, som af hären genomtågades, erbjöd detta ofta de största svårigheter.

Fältkamreraren C. F. Strömberg berättar²⁾ från stilleståndsperioden den 25 september—30 oktober, då kommissariatet var förlagdt vid Kalajoki och efter reträtten skulle förstärka sina medtagna förråd, att utskickade måste sändas „ända bort till Kajana att i Paldamo och Sotkamo ännu utsugna och oplundrade socknar anskaffa och utskrifva proviant“.

¹⁾ Ordern i Krigsarkivet i Stockholm.

²⁾ Ödmjuk relation om generalkrigskommissariatets vedermödor (i manuskript) i Krigsarkivet i Stockholm.

En del af de samlade förråden hade, i likhet med det flyttande sjukhuset, i förväg skickats till Uleåborg, till hvilken i strategiskt afseende viktiga ort proviant- och utredningsförråden samt nederlaget för krigsförnödenheterna sammandrogos.

Proviantstaten för armén i fält under 1808 års krig upptog för dagen: $1\frac{1}{3}$ Ø torrt bröd eller 2 Ø mjukt, $1\frac{1}{4}$ kvarter ärter eller gryn, växlande med 1 Ø mjöl för kokning; en gång i veckan $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{4}$ Ø smör.

För hvarje dag var upptaget omväxlande kött eller fisk af följande slag och kvantiteter: $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{4}$ Ø rökt fläsk, $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{4}$ Ø salt fläsk, $\frac{1}{2}$ Ø salt kött, $\frac{1}{2}$ —1 Ø färskt kött, $\frac{2}{5}$ Ø torrt kött, $\frac{1}{2}$ —1 Ø salt fisk samt hvarje dag $\frac{1}{30}$ Ø salt.

Denna provianteringsstat kunde dock icke alltid följas, hvarför den 24 april följande matordning fastställdes: „för första dagen i hvarje „provianttermin“ $\frac{1}{3}$ Ø smör, 1 Ø rågmjöl, $1\frac{1}{3}$ Ø torrt bröd och $\frac{1}{30}$ Ø salt; de öfriga fem dagarna $\frac{1}{3}$ Ø torrt bröd, 1 Ø färskt kött, $\frac{1}{2}$ Ø salt kött, $\frac{1}{30}$ Ø salt“. Från senare hälften af mars månad utdelades därjämte dagligen brännvin.

Såsom af sistanförda matordning framgår, hade ärt- och grynransonerna indragits, af hvilka förnödenheter tillredts soppor. Denna brist på så kalladt „kokämne“ vållade, som lätt inses, stora svårigheter, synnerligast vid sjukvården, hvarom äfven de ständiga klagomålen i afgifna rapporter vittna¹⁾.

Bristen på ärter och gryn försökte man till en början ersätta med råg och korn, men då äfven rågmjölet begynte tryta, föreslogs af befälet att åt de trupper, som i sina kvarter kunde förskaffa sig varm mat, i stället för „kokmjölet“ skulle utdelas 4 skill. spec. per man om dagen. Kompanicheferna anbefalldes därjämte att hafva tillsyn öfver, att penningarna skulle användas för det afsedda ändamålet.

Huru befälet sedermera realiserade detta förslag och sökte se sitt manskap till godo, framgår ur österbottniska

¹⁾ Bjerken hade den 18 juni godkänt ett af Jakob Edgren uppgjort förslag till matordning för fältsjukhusen (se bilaga III).

infanteriregementets order den 13 mars 1808¹⁾, utgifven under marschen till Lappo kyrkoby och Nykarleby; den lyder: „Kompanicheferna underrätta sig hvilka utaf manskapet vilja skaffa sig mat för kontant betalning, eller ock proviant in natura, som består dagligen af — — — —“ (här uppräknas 1808 års proviantstat). „Då kontant tages, är portion 6 sk. b:ko, då bröd endast tages, erhålles 3 sk. b:ko, tobaksskillingen oberäknad 1 sk. b:ko“. — Faran af att på detta sätt proviantera manskapet är iögonenfallande, ty ingen garanti förefanns, att den utgifna provianskillingen kom till rätt användning.

På brödportionerna äfvensom på saltet behöfde i allmänhet ingen inknappning göras. Brödbakningen för arméns behof verkställdes, enligt Strömbergs berättelse, mot kontant ersättning, af bönderna uti kringliggande byar, hemman och torp, bland hvilka flere tusen lispund mjöl för ändamålet utdelades. Det bröd, som regementena erhöillo från rotarna, var däremot ofta på grund af den stora fattigdomen, förorsakad af de föregående missväxtåren, af ganska tvifvelaktig beskaffenhet. Så säges, att det bröd Kemi kompani af Österbottens regemente erhöill var „bakadt med halm, stamp- och barkbeblandadt, endast tjänligt till kreatursfoder“.

Såväl enformigheten i den uppgjorda proviantstaten, den myckna salta födan och ringa fettmängden, som den omständigheten att icke ens de nödvändigaste artiklarna kunde anskaffas i tillräcklig mängd, så att soldatens behof af föda under svåra strapatser i den skarpa vinterkölden icke kunde tillgodoses, måste redan i och för sig ingifva betänkligheter. Då härtill kom, att provianteringen delvis öfverlämnades till soldatens eget godtfinnande, kunde det icke gärna aflöpa utan stort men för hälsotillståndet inom armén.

När sedermera under uppehållet i Umeå förnyade svårigheter uppstodo, då det gällde „att kunna förvandla

¹⁾ Finsk Militär Tidskrift 1892.

spannmål till bröd“, var man sinnad att ytterligare låta soldaten själf ombesörja äfven förmalningen af säden.

I dagorder af den 20 april 1809 anhåller Cronstedt, på framställning af hofjägmästaren Klingstedt, om ett uttalande af trupperna, „huruvida soldaterna framdeles kunde tilldelas i stället för en portion bröd $\frac{1}{2}$ kappe säd, hälften råg och hälften korn, hvilka kanske, i anseende till truppernas mera spridda läge och bättre tillfälle nu instundande vartid att få spannmålen förmalen, torde finna sig i herr hofjägmästaren Klingstedts proposition“.

Äfven brigadordern af den 30 april samma år¹⁾ tyder på nämnda svårigheter. Det heter i densamma: „Brigaden provianterar i morgon för 10 dagar, hvarvid mjöl fås i stället för bröd samt bakningskostnaden ersatt med kontant; skulle manskapet finna sig vid att i stället för kokmjöl taga 2 sk. 8 runst. b:ko för dagen, vore det ganska nyttigt i anseende till nuvarande kvarnbrist“.

Att färskt kött var relativt sällsynt vid förplägningen och endast vid högtidligare tillfällen kom till användning, kan slutas af samma regementes dagorder, Limingo den 28 april. Adlercreutz hade den 27 april sprängt Bulatoffs styrka vid Revolaks och af Klingspor den 28 april erhållit order att framrycka till Frantsila för att där intaga en „offensiv ställning framåt“. Alltså, efter den första lyckliga framryckningen under kriget ingår samma dag en order, som kan tydas såsom en belöning för välförrättadt arbete. Det heter: „Då med färskt kött provianteras, erinras att befälet i allmänhet använder all uppmärksamhet, att det till soldatens nytta bäst användes, som sker genom kokning med afredning af bröd, som skall göras smått, då både god och hälsosam soppa erhålles och själfva köttet erhåller mer konsistens“.

I sammanhang härmed må ett utdrag ur generalordern af den 4 maj, efter affären vid Pulkkila, anföras, hvilket äfven visar, att soldaten icke blef bortskämd med stora belöningar efter väl fullgjordt arbete. Utdraget lyder: „Hans

¹⁾ Finsk Militär Tidskrift 1892.

excellence en chef kommenderande generalen betygar sin erkänsla och fullkomliga välbehag öfver den af 5:te brigaden under brigadchefens befäl utförda expeditionen emot fienden vid Pulkkila, hvarigenom 2:ne fanor, en kanon, 200 fångar och åtskilliga effekter fallit i våra händer. Brigaden erhåller i extra förplägning en dags portionsvärde i kontanter¹⁾." I anledning af ofvanstående tillägger referenten: „sex skilling banko var desse tappres belöning för en ansträngande nattmarsch på nära 5 mil och en tapper strid, som kostade brigaden 3 officerare, 8 underofficerare och 67 man i sårade samt 10 man dödsskjutna“.

Det är lätt att inse, hvilka ofantliga svårigheter krigskommissariatet dessa tider hade att öfvervinna för att kunna fullgöra sina skyldigheter mot trupperna. Det gällde icke blott att med klena penningresurser kunna under fattiga tider i ett glest befolkadt och af missväxter hemsökt land anskaffa alla för hären nödvändiga förnödenheter, utan äfven att i massor få dessa transporterade ända till de nordligaste delarna af landet, såsom Uleåborg och Torneå, under en tid, då isen redan stängde sjövägen och en motsträfvig befolkning endast med de strängaste medel kunde tvingas att gifva nödiga hästar för landsvägstransporten.

Att jämväl foderbristen spelade en betydande roll och ytterligare bidrog till att försvåra transportförhållandena, kan tagas för gifvet och bekräftas af ett bref från krigskommissariatet till grefve Cronstedt, dateradt Brahestad den 8 maj 1808²⁾. Det heter däri bland annat: „— — — — Med bekymmer ser det (krigskommissariatet) sig af en allmän brist och nöd i ett vanlottadt land icke efter sin trägna önskan kunna bereda och anskaffa allt hvad befäl och trupp har rätt att fordra; men om dess nit varit maktlöst, hoppas jag H. H. Grefven dock sett dess goda vilja; och det får hoppas på H. H. Grefvens godhet att gå dess arrangementer till mötes. — Det är en icke mindre ledsnad för kommissariatet att nu icke kunna sända mera hö. Detta

¹⁾ Från Finsk Militär Tidskrift 1892.

²⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

nu afföljande utgör hela härvarande behållning; men mera måtte jag väl komma i tillfälle att snart förskaffa. Korn medföljer äfvensom, med tillsats af halm och gröpadt, torde till någon del ersätta bristen.“

Men om än, såsom ofvan framhållits, tillgången på alla för armén nödiga artiklar på grund af den allmänna bristen och fattigdomen var ringa och anskaffandet af desamma åsamkade vederbörande bekymmer, lider det dock intet tvivel, att äfven den stora penningbristen i väsentlig grad ökade svårigheterna och försatte kommissariatet i den mest brydsamma ställning.

Klagan var allmän, och äfven sjukhusintendenten v. Platen sökte i den knappa penningtillgången en ursäkt för de brister och försummelse, som lades honom till last rörande sjukhusförhållandena och sjukvården. Säkert är, att denna ursäkt mången gång var berättigad och icke blott tomma ord.

Det ämbetsmemorial till kongl. krigsdepartementet, som generalintendenten för fältkontoret, Lars Jägerhorn, aflät från Kalajoki den 26 oktober 1808¹⁾ eller några dagar förrän reträtten mot Uleåborg efter stilleståndet åter begynte, vittnar tillfyllest, att ställningen vid armén i följd af penningbristen var mycket svår. Skrifvelsen innehöll en rekvisition af 152,929 rdr 18 sk. b:ko, afsedda för arméns behof under november månad, hvarjämte medföljde en specificerad uppgift på kommissariatets skuld 528,349 rdr 7 sk. b:ko, hvilka penningar kommissariatet i och för likvidation borde erhålla ännu under oktober månad. I denna stora summa ingingo aflöningskostnaderna med 107,646 rdr 45 sk. b:ko och „upphandlingsmedlen“ med 250,000 rdr b:ko. På icke mindre än 106,160 rdr b:ko hade kommissariatet redan varit nödsakadt att utfärda assignationer på kongl. krigsdepartementet.

I kassan fanns en behållning af endast 10,807 rdr 4 sk. b:ko; härom säges i skrifvelsen:

¹⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

„— — — — och deraf värdes Kongl. Krigs-Departementet intaga, huru tryckande Commissariatets belägenhet för närvarande skall vara, att med en Cassabehållning af blott 10,807 rdr 40 sk. banco, bestrida alla dessa dagliga behofver, som hopade sig öfver hvarandra och försörja Trupperna med Contanta portioner under en tid då magazineerne äro tomta och alla utvägar Commissariatet betagne, att i denna ödsliga Landsort dem fournera, såsom äfven det dagliga krafvet fordrar“.

För att ytterligare för krigsdepartementet klargöra följderna af denna kommissariatets insolvens och i hela dess vidd blotta situationens allvar tillägges:

„Commissariatet har svårighet att för Kongl. Krigs-Departementet riktigt uttrycka alla de bekymmer, hinder och sårger som medellsheten medfört härstädes. Om arméns jämna och nu börjande höga klagan stundom kunnat tystas genom Löften och målade förhoppningar om snar hjälp, så har det icke varit så med alla öfriga fordringsägare, hvilkas nit och alfar vid fourneringarna försvunnit i samma mån Commissariatet ej kunnat dem Liqvidera, och hvaraf mångfalldiga betryck och svårigheter för Commissariatet i underhållsberedningen och dess öfriga verksamhet uppkommit. — — — — Med önskan och ödmjuk anhållan således, att Kongl. Krigs-Departementet med görligaste första måtte draga höggunstig försorg derom, att desse behofver afhulpne blifva, hvarförutan Commissariatet icke äger någon utsigst för att kunna sitt kall uppfylla, vidfogar Commissariatet slutligen härhos ett sammandrag öfver Fält Magazins behållningarne sådana de nämligen voro, då Raporterne från dem till Commissariatet ingingo och hvaraf Kongl. Krigs-Departementet tackes finna att, utom smöret och salta fisken samt Bränvinet, de öfrige persedlar varit vida otillräckliga jemväl för den tid som sedermera till närvarande dag framflutit, och därför måst genom ständiga utmätningar, våldkiöp, och militäriskt biträde hopsamlas i socknarne under de yttersta svårigheter, liksom för dagen, och det oagadt ej förslått, om Troupperne icke under stilleståndstiden visat en låfvärd beredvillighet att föda sig sjelfva för Contant flere dagar i hvarje Termin.

Men detta tillfälle, att genom Contant förplägning aflägsna den hotande hungern, är nu äfven förlorad sedan, i följe af stilleståndets uppsägelse från fiendens sida, Troupperne, som förut varit i Byarne spridde, dragit sig närmare tillsammans, och hvarigenom faran för en oundgänglig nöd, stiger med hvarje

dag, derest icke de från Kongl. Krigs-Departementet länge förväntade Proviant Fartyg — — — — snart anlända.“

Ur fältkamreraren Strömbergs relation af den 31 mars 1812 rörande „Finska generalkommissariatets vedermödor“ framgår ytterligare hvilket omfattande, tungt och plikttroget arbete af detta ämbetsverk utfördes.

Sedan han däri lämnat en utförlig beskrifning öfver kommissariatets alla „vedervärdigheter“ från krigets början till dess detsamma efter kapitulationen i Kalix måste upphöra med sin verksamhet och dess tjänstemän i Piteå gjordes till krigsfångar, skildrar han personalens mödosamma irrfärder med kommissariatets arkiv och handlingar, hvilka medfördes, för att räddas undan förstörelsen, öfver Uleåborg först till Helsingfors och sedan till Stockholm, dit personalen anlände den 31 december 1809. Där började yttermera ett vidlyftigt arbete med granskning af rekvisitioner, revision af räkenskaper, afskrifningar m. m., hvilket arbete varade långt in på andra året. Relationen avslutas sålunda:

— — — — „Af hvad således nu här åfvan anført blifvit kan nogsamt synas, det rättvisan och billigheten fordra, att Finska Commissariatets Redogörelse och Arbeten ej böra jemföras med något af de andra Svenska Commissariater.

Jagade af en oväntad inbrytande Fiende utur hus och hem, öfverlemnande en älskad Fosterjord jemte det Käraste de ägde i Fiendens våld; och det utan minsta förberedelse förut — Måste de för en hel Armée skapa tillgångar, hvilka som knappast ibland hunnit samlas, förrän de brändes, försäncktes, förstördes eller Plundrades af egne och fiender och det i ett Land, hvarest flere Provinser kort förut blifvit hemsökte af Missväxt, men nu hade det ödet att 2 à 3 gånger fram och tillbakas utsugas så wäl af egna — som Fienteliga Arméen.

Detta är i korthet de öden som öfvergådt Finska Arméens Commissariat, så olik alla de andra under kriget tillkomne; hvilka mästadelen fått ostörda arbeta på ett ställe, under det Finska Commissariatet måste flere gånger tåga fram och åter mer än 350 Mil: — hade på särskilte ställen omkring 200 Proviant och Fourage Magaziner; på några och 30 ställen Sjukhus. — 21 st. Tross och Utrednings Förråders — 6 à 7 Fält Apoteks — och några och 40 Inventarie Redogörelser, m. m.

Sluteligen torde äfven den lilla århindran tillåtas mig, att Finska Commissariatet sedan Dess ankomst till Stockholm genom redan uti Cassan inbetalte återbäringar inbringat Kongl. Majestät och Kronan en wida större inkomst än hvad Dess Aflöning kostar under sagde Tid.“

I den tidigare anförda proviantstaten ingingo också dagliga brännvinsransoner. Så vanligt det än var, att klagan hördes öfver brist på den ena eller andra af förnödenheterna, sällan förnams dock, att detta skulle varit fallet med brännvinet. Tvärtom synes denna vara oftast hafva funnits i öfverflöd, och inträffade någon gång en betänklig minskning i brännvinsförrådet, fylldes detsamma alltid med det första. Ty lättare gick det att med en eller två extra supar ersätta en tillfällig brist i provianten än att på annat sätt fylla behovet. Brännvin måste därför alltid finnas till hands.

Ofantliga kvantiteter af den outhärliga varan transporterades till hufvuddepoterna för att „sedan därifrån spridas ut till kantoneringskvarteren, bivuakplatserna, sjukhus, tågande trupper m. m.“. Qvennerstedt säger därom: „Det formligen haglar af rekvisitioner från trupp- och sjukhusläkare, sjukhusdirektörer, högre och lägre befäl samt andra, som voro eller trodde sig vara därtill berättigade“.

De goda egenskaper, som då för tiden tillades brännvinet, voro ingalunda få. Sålunda ansågs dess förmåga att i köld och under ansträngande marscher uppehålla krafterna och göra kroppen uthålligare obestridlig. Också Klercker hade „funnit det af nödvändighet, att trupperna under denna kalla årstid och deras svåra fatiguer må åtnjuta en extra förplägning af tvenne supar brännvin dagligen under marscher samt en sup under rastedagarna“. Klingspor vidhöll samma anordning, men vid Savolaksbrigaden, som „ej gjort så långa marscher som de öfriga brigaderna“, utdelades blott en extra sup åt hvarje man.

Extra förplägning bestod vanligen i en sup och en aln rulltobak, men vid viktigare tillfällen kunde rationen betydligt ökas. Så utdelades genast efter slaget vid Lappo

två supar, och två dagar senare gafs löfte om ytterligare fyra jungfrur brännvin och 3 alnar tobak per man. Efter Oravais blodiga strid erhöll vid en af brigaderna hvarje man 3 jungfrur brännvin.

Öfverhufvudtaget tillmättes brännvinet en utomordentlig betydelse, och ansågs detsamma motverka lika kraftigt vinterköldens som sommarvärmens skadliga inflytelser. Det tillgreps vid alla svåra och bekymmersamma tillfällen, men användes lika flitigt vid de glada. Stundom användes det äfven som betalningsmedel, hvilket framgår af utfärdade kvittenser, då nämligen dagspenningen utbytts mot brännvin.

Döbeln hade den 7 oktober 1809 bestämt, att den aftågande truppen kunde rekvirera 1 kvarter brännvin per man „för att under tåget till Hernösand begagnas till hälsans bevarande“. I sistnämnda fall användes brännvinet således såsom ett profylacticum och för sådant ändamål, liksom användt i rent medicinskt syfte, ansågs dess hälsobringande förmåga stå utom allt tvifvel. För att afhålla smitta och sjukdomar af alla slag framhålles dess preserverande verkan såsom varande utmärkt, hvarför det utgafs „till betjäning under yppande sjukdomar och andra obehagliga tillfällen“. Därför tillerkändes väl äfven sjuksköterskorna i Torneå en jungfru brännvin dagligen. Till och med dödgräfvaren gjorde anspråk på detta nödvändiga medel „mot stank af kadaver“.

Då brännvinet användes i medicinskt syfte, försattes det vanligtvis med peppar och andra starka ämnen. I en order¹⁾ till sjukhusläkarna å Rödbäcks sjukhus i Umeå anmodar Fåhrée desse att för sjukhusvaktarna, som böra få „en sup om dagen eller mera (enligt direktörens order), hvar 8:de dag rekvirera brännvin (detta kan försättas med något amarum. — trifol. eller absinth)“.

Af ett bref från Bjerkén till Fåhrée den 11 december 1808²⁾ framgår, att Umeå sjukhus torde hafva varit ganska

¹⁾ I Finska Läkaresällskapets bibliotek.

²⁾ Finnes i Karolinska institutets bibliotek.

väl försedt med starka varor. Brevet, som för öfrigt är hållet i ganska sträng ton, tyder på att Fährée i afseende å försändningens uttagande låtit någon försummelse komma sig till last. Bjerkéns order lyder:

„Herr Fältläkaren äger att vid största ansvar och tjänstens förlust afhämta alla vinfastager, som på min rekvisition blifvit till Umeå öfverförda, såväl ifrån Brahestad två vin- och ett brännvin-, som de med skeppare•Grönmark från Stockholm ankomne sex fastager af två gammalt portvin, två dito bordeaux och två franskt brännvin, samt att dem hos Herr Fältapotekaren, lika såväl som all medicin deponera låta, åliggandes Herr Fältläkaren att för åtgången redovisa, samt att försätta en del med amara, en del med antiscorbutica och en del behålla oförsatt och noga tillse, att ingen försnillning däraf af ekonomiska betjäningen kan äga rum.

Bör införas i Journalen.“

Fältläkaren Fährée, som tidigare tjänstgjort som marinläkare och som sådan deltagit redan 1788 i sjöslaget vid Hogland, uttalar sig med stor sakkännedom om sjukens och konvalescenters behof af öl och brännvin på sjön. Som sjukhusläkare i Gamla Karleby ledde han utskeppningen af de sjuka till Umeå och hade i september dit medföljt den första transporten af „320 man sängliggande och illa blesserade soldater“.

Efterföljande skrivelser visa, med hvilket allvar och huru grundligt brännvinsfrågan behandlades af Fährée och direktör Rothman, hvilken senare för ekonomins skull såg sig tvungen att vidtaga vissa förändringar i de föreslagna arrangemangen.

Uti en ämbetspromemoria¹⁾ skriver Fährée i Gamla Karleby den 2 augusti 1808:

„Under närvarande brist på de stärkande medel de sjuke för sjötransporten kunde behöfva, för att icke ånyo falla in i sjukdomen, finner jag icke tjenligare medel än öhl försedt med bäska och värmande saker.

¹⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

Jag har å sådana gjordt requisition och lämnat sjukhusläkaren doktor Berg del af deras bruk, för de sjuke efter behof. Mig tyckes ett hundrade tjugo å trettio kannor böra spisa för 317 man i fall resan går långsamt — går den fort har man resten i behåll.

Jag önskade häst att detta vid utdelningen kokades och kunde då $\frac{1}{2}$ sup per man blandas till.

Herr direktören behagade med herr Lindebäck till drägligaste pris accordera om det 4 veckors gamla öhl han nu har.“

I anledning af promemorian svarar Rothman den 8 augusti:

„Enär det här ifrågavarande öhlet hos nämnde Lindebäck tyckes blifva Kongl. Majestät och Kronan för dyrt til sagde ändamål, emedan det kommer att kosta 28 Riksd. riksgälds¹⁾ kannan efter nogaste accord; lät jag brygga till samma ändamål hvarvid jag erhöill starkt och väl kokat öhl för endast 10 Riks. b:co per kannan, då och dervid i sjelfva brygden de anordnade bäska sakerna bättre kunna blifva, enl. rådplägning och öfverläggning med bemälde Herr Assessor, inmände och inspicerade, hvilket fullkomligt gillades. Dervid vandt jag ock för kronan en ansenlig besparing.“

I en ny ämbetspromemoria den 4 augusti 1808²⁾ skriver Fährée:

„Sedan det bittra vinet numera blifvit slut och jag dessutom icke mycket räknar på vin åt soldaten på sjön, utan tror brännvin vara bättre; är jag af den tanken att hvar convalescent, efter läkarens pröfvande, på sjön får en å två supar på dagen af det brännvin, hvartil jag förskrifvit peppar och andra bittra saker. Och som i brist på manskap, hvilket hvarken borgmästaren eller magistraten kan skaffa, flyttningen till prämarne och skeppen måste ske af de ännu svaga convalescenterna; ber jag Herr Direktören åt dessa 48 man, under påstående arbete gifva brännvin (dock med urskillning) så att de icke insjukna.“

Rothman skriver i anledning af promemorian, att han icke till sitt biträde kunnat erhålla flere än 30 kon-

¹⁾ 1 riksdaler riksgälds = 2 kr. 66 öre; 1 riksdaler b:ko = i det närmaste 4 kr.

²⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

valescenter, som han utom med brännvin „äfvén då och då regulerat med några jungfrur af det anordnade ölet, hvilket under detta svåra arbete i smuts och regn styrker de arbetande“.

Han tillägger, att de däraf härflutna kostnaderna icke kunna anses vara stora, enär han under sex arbetsdagar åt 30 à 33 man i förtäring icke utgifvit mer än sammanlagdt 10 rdr. Häruti torde väl ingen kunna motsäga honom, då ju på hvarje man belöpte sig det ringa beloppet af 20 öre om dagen.

Huruvida denna metod varit ägnad att påskynda konvalescensen, torde dock med skäl kunna ifrågasättas.

Brännvinet var likväl icke den enda spritvara, som användes. Äfvén portvin, rödt och hvitt vin rekvirerades af läkarna såväl kannvis som på hel- och halfankare.

Att den stimulerande behandlingen sålunda vid den tiden stod rätt högt i anseende, torde af det föregående tydligt framgå.

Icke ens Bjerkén afvek i detta afseende från tidens bruk. Sålunda föreskref han för vaktmanskapet i Torneå köttsoffa, försatt med kryddpeppar, rom och brännvin, och tillstyrkte soldaten att slå rom eller konjak i soppan. Men ehuru Bjerkén i sina föreskrifter i fråga om spritdryckers användning följde det allmänna bruket, synes han dock själf hafva hyst en från den gängse uppfattningen om spritens hälsobringande natur afvikande mening, ty han säger i ett bref: „Bäst befunno sig dock de, som hvarken beagnade konjak eller brännvin“.

Frågan om arméns uniformsutredning stod vid tiden för krigets utbrott på dagordningen, och i generalstabens berättelse säges, att många förändringar i den gamla uniformen blifvit gjorda, innan densamma slutligen den 25 februari 1808 i sin helhet fastställdes. Regimentena föredde därför, då de uttågade, en ganska brokig anblick. Somliga buro de gamla lifmunderingarna, andra släpmun-

deringar, en del kappor, syrtuter eller kapprockar, en annan del de nya kapotterna, medan slutligen en stor mängd var i saknad af öfverplagg.

Men fränsedt uniformernas yttre skiljaktighet voro dessa klädespersedlar äfven i högsta grad bristfälliga. Detta gällde icke blott de svenska och de från Pommern återkomna finska trupperna, hvilkas kläder voro mycket medfarna, utan äfven andra truppdelar voro ytterst illa försedda. Sålunda saknade två tredjedelar af Åbo läns regemente, nio tiondedelar af Björneborgs regemente, hela Tavastehus regemente och dess jägarbataljon äfvensom Kajana bataljon kappor och kapotter. Däremot voro Savolaks jägarregemente och Karelska jägarkåren i någon mån bättre försedda. Vid det förra hade nämligen hälften och vid den senare två tredjedelar af manskapet kappor, men Adlercreutzska regementet hade ännu ej erhållit ett enda sådant plagg.

Af intresse vore att känna storleken af finska arméns utredningsförråd i Tölö, där desamma voro upplagda, men några förteckningar öfver desamma har man ej lyckats återfinna. Från början af kriget finnas däremot förslag, hvilka värtaligt vittna om den usla beskaffenheten af de plagg, som öfverlämnades till soldatens begagnande. Sålunda var i förslaget, dateradt Limingo den 22 april 1808, för ett kompani af Karelska dragonkåren upptaget, att 100 jackor samt lika många västar och lifstycken redan vid generalmönstringen kasserats såsom odugliga, men att desamma dock fortsättningsvis voro i bruk, emedan nya i deras ställe ännu icke anskaffats.

Af en förteckning¹⁾ öfver manskapets persedlar vid

¹⁾ Förteckningen, som ingår i Generalstabens Sveriges krig IV, är uppgjord den 31 maj 1808 i Uleåborg och innehåller följande persedlar:

	Bör vara	Bruk- bart	Kan repareras	Odug- ligt	Fattas
Hattar	100	28	—	40	32
Jackor af hvitt vadmal	100	58	—	8	34
Västar af d:o	100	30	—	36	34

Karelska dragonkårens sammanslagna vargering synes, att endast en bråkdel af de nödvändigaste persedlarna var brukbar. Sålunda funnos exempelvis af 100 par vadmalsbyxor 10 par, af 300 st. skjortor 20 st., af 200 par strumpor endast 10 par brukbara; af 100 par stöflar fanns intet par, som kunde kallas brukbart; alla voro odugliga eller saknades de fullkomligt. Först vid årets slut torde nya kapotter, ehuru äfven de i otillräcklig mängd, hafva blifvit anskaffade.

Pälsar, nödvändiga för en vinterkampanj, saknades fullständigt och måste af trupperna själfva anskaffas. Fördelningen af desamma på de särskilda regementena var ock ytterst ojämn; sålunda blef vid en del kompanier endast ett fåtal delaktigt af sådana.

Vid trossutredningen saknades ammunitionens-, bröd- och reservkärorna.

Det är lätt att förstå, hvilka svåra lidanden trupperna med en sådan ekipering i den ovanligt svåra vinterköllden under de långa, ansträngande marscherna hade att utstå, då därtill ytterligare kom en bristfällig och dålig proviantering.

Conradi, som förde befålet öfver Vasa bataljon, nyuppsatt under kriget, skrifver den 25 juli 1808 från Toivola till Adlercreutz¹⁾. „Att jag varit nog lycklig att formera en tropp, som sedan vunnit ditt bifall och uti armén någon aktning, är för mig oändligen smickrande; ingenting skall försummas för att ytterligare disciplinera densamma. Men det är så mycket mera påkostande för mig att se denna tropp af sjukdomar småningom ihopsmälta. Trettiosju

Byxor af hvitt vadmal	100	10	—	58	32
Halsdukar af svart kläde	100	48	—	20	32
Skjortor st.	300	20	8	40	232
Ullstrumpor par	200	10	—	54	136
Stöflar par.	100	—	—	68	32
Nattmössor af blått ullgarn	100	—	—	—	100
Kam med fodral	100	20	—	—	80
Ränslar af buldan	100	80	—	—	20

¹⁾ Conradis papper i Finlands statsarkiv.

vakanser och 250 man på särskilda sjukhus göra en betydande minskning i min linie. De olyckliga österbottniska kängorna, hvarmed kommissariatet trakterat mig hela vintern, den oordentliga provianteringen och den ofta bortskämda födan, det illa bakade brödet, hvarmed vi här ofta få åtnöjas, samt brist på öfverplagg, allt detta har förstört mitt unga goda folk och skall allt framdeles göra det. Min bästa bror, skaffa mig om möjligt är, korpraler till hösten, hvad som på mig ankommer skall visst icke försummas för att bevara soldatens hälsa, men deras kläder äro redan förslitna, och utan öfverplagg stannar hela Vasa regemente på sjukhusen.“

I den bild Conradi här lämnar om sin trupps lidanden, har han på samma gång med några rader tecknat hela den finska arméns sorgliga öde.

Då man känner de finska truppersnas utrustning och vet, hvad de kunde prestera i yttre skick, är det med en egen sorglustig känsla man läser Österbottens infanteriregementes bataljonsorder af den 27 april 1808¹⁾ eller dagen för slaget vid Revolaks. Den lyder:

„Det till alla vakter kommenderade manskap bör vid strängaste ansvar vara väl snyggade, kläderna borstade, galon och knappar väl polerade, hvita halsduksremсор, halsduken tjock kring halsen och så satt, att ej något af halsen synes nedanför densamma, skägget väl bortrakadt, mustascherna svärtade, bandalers och renselremmen väl hvitfärgad och med limvatten öfverstruken. Gevärspersedlar väl skurade och polerade; vid vaktparaders inspektion öfverses detta på det nogaste inom hvarje kompani äfvensom att det på vakt kommenderade manskap hafva goda och felfria gevär.“

Med trossen följde de så kallade packkärrorna, 1 stabs-, 1 jägar- och 1 medicinalkärria samt 4 kompanikärrior, en

¹⁾ Intagen i Finsk Militär Tidskrift 1892.

för hvarje kompani. På medicinalkärran fördes 10 enmansfilar, läkarens kappsäck och kantin samt medicinal- och instrumentkistorna. I skvadrontrossen ingick 1 sjukkärra, 1 häst, 1 sjukbår, 1 tvåhästarsbår och 1 handbår för två man.

Instrumentkistorna voro af två slag: en större regementskista med fyra bottnar och en mindre bataljonskista med två. Dessa borde jämte medicinalkistorna transporteras på medicinalkärran, men då sådana kärror icke torde hafva funnits, hvilken brist äfven vållade många olägenheter, frambefordrades de vanligen på en proviantvagn. Regementsfältkistan med fullständigare utredning medföljde icke bataljonen, utan det flyttande sjukhuset. Bataljonskistorna däremot, såsom mindre och lättare handterliga, åtföljde bataljonen, och kunde vid förefallande behof och expeditioner transporteras på en packsadel jämte nödiga medikamenter och förbandsförnödenheter, som voro behöfliga för den första sårbehandlingen.

Enligt Collegii Medici skrifvelse af år 1805 var en ny modell för fältkistorna uppgjord, men torde de få instrumentkistor, som funnits vid de finska trupperna, varit af den gamla, redan 1780 af Olof af Acrel utarbetade modellen, efter hvilken armén och flottan då förseddes (se bilaga IV). Tidigare hade lådorna innehållit en mängd instrument för ögon- och stenskringsoperationer m. m., hvilka sedermera bortlämnades, såsom egentligen hörande till sjukvården å lasaretten, men i stället hade lådorna försetts med flere goda bistourier, häftnålar, amputationsknivar och trepanationsinstrument.

Utredningen för regementsmedicinalkistan var äfven uppgjord enligt förslag af Acrel, gilladt och fastställt år 1785. Denna innehöll läkemedel till både in- och utvärtes bruk, ordnade efter deras verkningar, jämte recept på en del sammansatta läkemedel. Invärtes läkemedlen voro fördelade i 17 grupper, såsom alvum evacuantia, antidyserica m. m. De utvärtes läkemedlen voro fördelade i 14 grupper, såsom hæmostatica, caustica o. s. v. I lådorna medföljde förteckningar på desammas innehåll.

Öfverhufvudtaget kan man säga, att instrument- och medicinalkistorna voro efter dessa tiders behof ändamåls- enligt inredda och utrustade. Men då det sedan gällde att tillse, att regementena verkligen erhöilo i reglementet bestämda instrument, medicinal- och förbandsartiklar, visade vederbörande samma likgiltighet och försumlighet som vid besättande af läkarplatserna. Därigenom gjorde sig bristen på alla dessa för sjukvården nödiga materialier på ett kännbart sätt gällande redan vid arméns uppbrott. Från Sverige, hvarifrån behofvet skulle fyllas, erhöills blott en regements- och en bataljonskista och först på hösten, den 31 augusti, blef Bjerken genom generalintendenten underrättad om, att 3 st. nya regementsinstrumentkistor och 5 st. bataljonsinstrumentkistor inträffat i Vasa.

Med fullständig, föreskrifven utredning torde endast Åbo läns infanteriregemente, Kajana bataljon och Savolaks fotjägarregemente hafva varit försedda.

Fältläkaren vid Åbo läns regemente Fährée hade omedelbart efter mottagen order vidtagit med utrustningen af apoteks- och medicinalkistorna. I memorial af den 4 februari¹⁾ skrifver han, sannolikt till sin regementschef öfverste Palmfelt, att, då regementet nu fått order till uppbrott, professor Pipping, läkare vid Åbo rusthållsbataljon, måtte anbefallas att till honom återlämna regementets medicinal- och instrumentkistor efter det inventarium²⁾, han före afresan till Pommern hade upprättat, samt att han måtte frikallas från allt ansvar för alla de brister, kistorna under fälttåget kunnat tillfogas.

Den 16 februari rapporterar Fährée från Helsingfors, att han följande dag skulle med regementet afgå, men att medikamenterna, som blifvit rekvirerade hos assessor Elg i Helsingfors, först den 20 februari kunde afsändas på grund af stora beställningar till fästningen. Ofvannämnda medicinallådor inge honom emellertid fortsättningsvis bekym-

¹⁾ I Finlands statsarkiv.

²⁾ Inventarieförteckningen i Finlands statsarkiv.

mer, hvarför han från Borgå, i memorial af den 18 februari, anhåller:

„1:o. om de kraftigaste måtts vidtagande för uppköp af 3:ne slädar, hvarpå dessa kronans tillhörigheter alltid måtte komma att stå påpackade för att vid förekommande händelser kunna räddas;

2:o. att denna tross alltid måtte åtfölja lifkompaniet och att chefen vid detta kompani måtte såväl för dessa slädar som för mig och tvenne underläkare rekvirera nödiga hästar;

3:o. att regementskvartermästare med görligast första, under varsam transport, måtte skaffa regementet de medicamenter tillhanda, som enligt min rapport den 16 dennes äro rekvirerade hos assessor Elg i Helsingfors och enligt dess löfte blifvit den 20 dennes utlofvade.“

Medicine studeranden Johan Edgren, som utan att hafva aflagt några examina från Björneborgs rusthållsbataljon förordnades till regementsläkare vid Björneborgs regemente, lämnar den 12 april 1808 uppgift om de till hvarje bataljon af regementet hörande „rekvisita“:

„1:o. Vid regementets 3:ne bataljoner finnas inga medicinalkistor, ej heller någon regementsmedicinalkista.

2:o. Ingen instrumentkista finnes hvarken vid någon af bataljonerna eller för regementet.

3:o. Nödiga medicamenter för regementets trenne bataljoner transporteras uti en af bräder sammanslagen packkista.

4:o. Bindor och slitet linne till kompresser finnes icke vid någon af bataljonerna.“

Vid en del regementen, såsom Tavastehus och Österbottens, funnos hvarken instrument eller instrumentkistor och vid andra, såsom Vasa regemente, hade dessa erhållits från något af de få bättre försedda regementena.

Vasa regementes läkare Rano skriver den 28 april 1808 från Uleåborg: „medikamentkistan är fullständig jämte alla de rekvisita, som erfordras till förbindningar. Den tillhör med allt dess tillbehör äfvensom instrumentkistan Kongl.

Åbo Esquadr., hvilka jag för detta regementes behof med mig bibehållit och nu medför.“

Åbo läns regemente äfvensom Adlercreutzska regementet voro de enda, hvilka ägde fullständig medikamentutredning, men huru det förhöll sig med de öfriga regementena vid deras uppbrott, låter sig icke med visshet bestämmas, då de få uppgifter och förteckningar, som föreligga, förskrifva sig först från april månad. Att förrådet af förbandsartiklar måste hafva varit högst obetydligt, framgår af de små rekvisitioner, hvilka dock icke ens alla kunde effektueras. Så gjordes från Tavastehus regemente den 3 mars en rekvisition på 15 alnar lärft, litet linne m. m., men endast några buntar band samt ett par knappnålsbref kunde erhållas. Åbo läns och Nylands regementen kunde dock hvardera utfå 30 alnar lärft från Tölö utredningsförråd, innan detta föll i fiendernas händer. Till Sveaborg hade äfven några hundra linnebindor samt lika många bräckband dessförinnan öfverförts.

Under reträtten norrut sökte man från de närmast liggande städerna Åbo, Björneborg, Vasa, Jakobstad, m. fl. förstärka förbands- och medikamentförråden, hvilka jämväl måste varit synnerligen klena. Därom vittnar de redan under senare hälften af mars månad ingångna rekvisitionernas mängd. Då behofvet sedan blef allt större och mer trängande samt icke ens den kontanta betalningen tycktes utöfva något inflytande på tillgången, tillgreps ett enligt deras förmenande verksammare medel. Vid en rekvisition i Kristinestad gaf nämligen Löwenhjelm den 26 mars order att medsända nödig handräckning „för att med våld uttaga medikamenter, om de ej godvilligt utlämnas“. Men äfven denna metod tyckes icke hafva ökat apotekens leveransförmåga, eftersom Klingspor den 31 mars nödgades hos krigskollegium anhålla om medicinalier, linneskaf, bandager, ättika m. m. till ett sjukhus för 600 man; ej heller tala efterföljande insända förteckningar och rapport under april månad för, att förstärkningen af medicinalierna kunna vara betydlig, men väl att densamma för en del regementen fullkomligt uteblifvit.

Underläkaren vid Nylands dragonregemente Alén lämnade nämligen den 13 april 1808 en förteckning öfver de medikamenter, som funnos vid regementets andra bataljon:

„1. Som består i litet kråkpulver; 2. Laxerpulver; 3. Kylande pulver; 4. Några sorts droppar; 5. Tre sorter plåster; 6. Litet salva; 7. Bröste; 8. Bindlar och litet linne till en tid. Medikaments- och instrumentkista finnes icke.“

Af underläkaren vid Nylands infanteriregemente — regementets enda läkare — finnes en förteckning, daterad Pyhäjoki den 11 april 1808, öfver medicinalkistans innehåll vid andra bataljonen; den anföres i sin ursprunglighet:

„— — — — 2. Senapps pulfver; 3. Senne; — — — — 8. Cremortori; — — — — 15. Bly vita; 20. Pulfwis ipecac.; 21. Bacilike Salfva; — — — — 24. Antimunialis; — — — — 28. Tincture Myrhæ; — — — — 36. En plastrum gumosum; — — — — 38. Alkali amuniacie spirituosie; — — — — 40. En plastrum; 42. Sjösvamp; 43. Blodstillande svamp; 44. Vaxsvamp.“

Om förråden således, som ofvan påpekats, på en del håll varit de mest minimala, voro de inom andra truppdelar fullkomligt uttömda. Bataljonschefen v. Otter, som uti ett tidigare bref till Bjerken framställt sin svåra belägenhet, sägande sig „vara i yttersta behof af någon skicklig läkare“, skriver yttermera den 12 augusti 1808: „Då jag är i den olyckliga belägenhet att vara utan både läkare och medikamenter och i sådan ställning inom några dagar uthärdat ett par svåra affärer, anhåller jag att åtminstone herr Archiatern ville låta afhjälpa den senare bristen, då enligt herr Archiaterns memorial den förra för det närvarande ej kan ersättas.

Fältkistan är alldeles tom, och min okunniga underläkare kan ej uppsätta rekvisition på hvad däri erfordras; jag får således på det enträgnaste anhålla, det herr Archiatern ville med det skyndsammaste låta hitsända hvad som af medicin och äfven till blesserades skötsel angelägnast kan erfordras, hvarigenom till äfventyrs några stridsmäns lif kunna sparas, då jag vid bataljonen äger en extra ordin.

bat:s predikant Cajanus, som har någon kunskap både uti kirurgin och medicin — — — —.“

Bjerkén gjorde hvad han kunde, men han stod maktlös. Dahlgren säger, att Bjerkén efter slaget vid Alavoden 17 augusti hos intendenten v. Platen anhållit om 100 alnar nytt lärft (till förband) för 150 svårt blesserade, men svaret blef, att sådant icke fanns att tillgå; dock trodde han att det kunde anskaffas från Härmä. Att icke heller detta lyckades, framgår däraf, att Bjerkén den 29 augusti såg sig tvungen att förnya rekvisitionen, på hvilken han den 14 september, dagen för Oravais blodbad, erhöll svaret, att „allmogen i byn på 1 1/2 mils afstånd bortflyttat sina nya lärfter och nu icke kan åstadkomma annat än medföljande 2 st. slitna lärftslakan och 2 gamla linnen“.

Detta var sålunda allt, som fanns att tillgå efter en strid, som kostade den finska armén 34 blesserade officerare och 1,200 döda och blesserade soldater. Dahlgren säger härom: „halsdukar, lösklippta kragar och skjortbitar, strumpeband, näfverbitar, löfblad, m. m. dylikt, som kunde användas, tillgreps som förband, då linne ej fanns och då man ej kunde lämna 100:de tals sårade hjältar åt sitt ohyggliga öde utan hjälp“.

Af rapporterna under sommaren och hösten framgår, att medikamentbristen fortför, dels i följd af apotekens begränsade förråd, hvilka dessutom till en del voro förskämda och obrukbara, dels på grund af truppernas bristande betalningsförmåga.

Jakob Edgren rapporterar från Uleåborg den 26 juni 1808: „med den knappa tillgång på ättika och totala brist på pepparrot tager skörbjuggen öfverhand i alla sjukhus“.

Från Toivola rekvirerar Joh. Aug. Sandels den 18 augusti 1808 medikamenter, hvarjämte han klagar öfver, att brigaden tillförene utbekommit från Uleåborg medicinalier, som befunnits mer eller mindre odugliga och förskämda.

I skrifvelse från Nykarleby den 28 augusti uttrycker Johan Edgren sitt missnöje öfver att han varit tvungen afsända en kurir till Jakobstad för att erhålla de nödvän-

digaste medikamenter, emedan apotekaren i Nykarleby utlämnade dylika endast mot kontant betalning, och den 21 september 1808 skrifer Jakob Edgren, att han funnit de från Gamla Karleby medförda medicinalierna vara „af röta möglade och förskämda, samt för öfrigt brist på opium, ipecacuanha, tinct. cascarillæ och många andra rekvirerade nödvändiga medikamenter“.

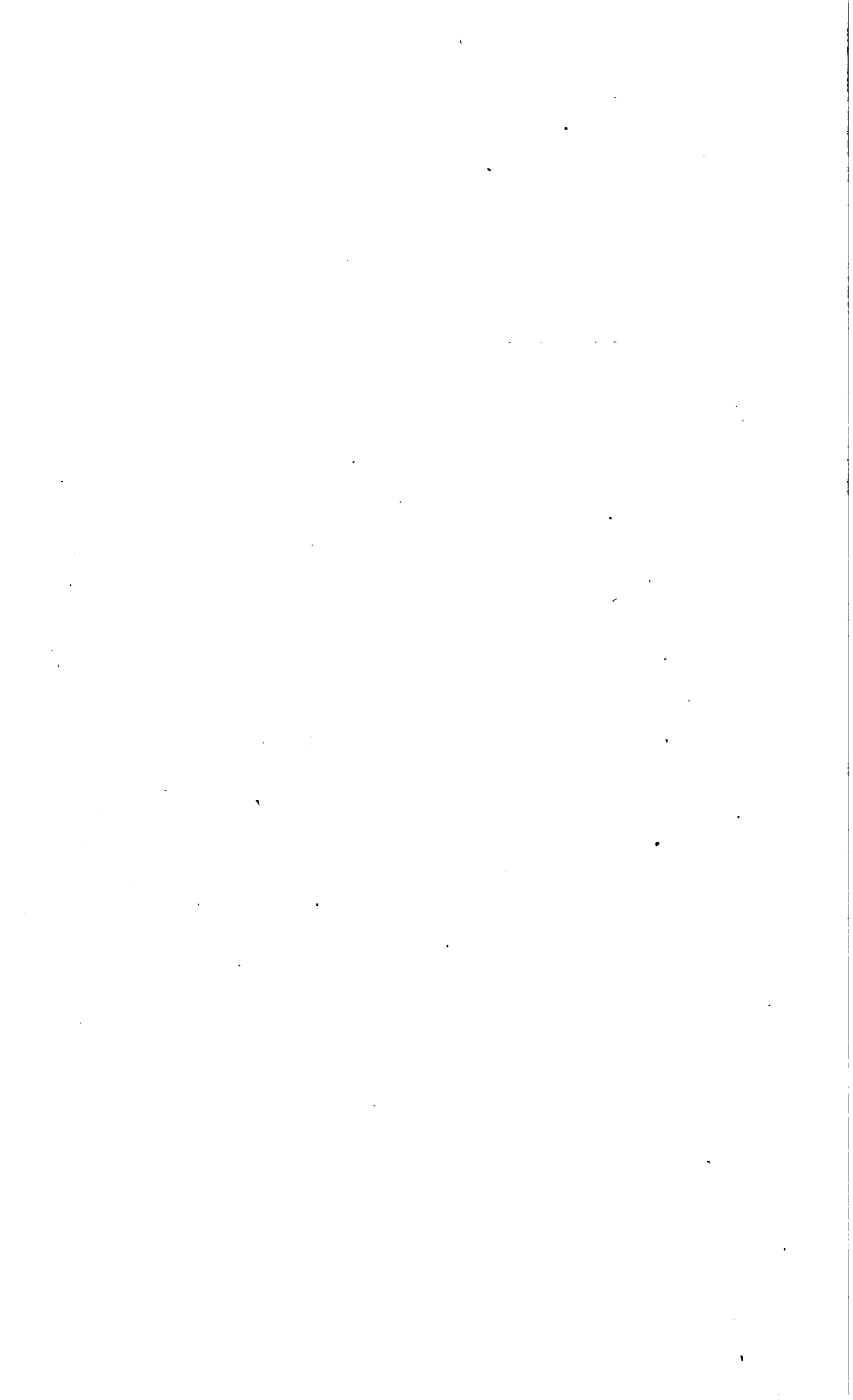
Assessor med. dr Hast i Vasa klagar den 12 augusti öfver den stora brist på opium, kina, ipecacuanha, m. fl. saker, som gör sig gällande efter den svåra plundring, som öfvergått staden och apoteket. Chefen för 1:sta brigaden Reuterskiöld skrifer från Limingo den 24 november 1808: „1:sta brigaden har nu flere veckors tid varit utan medikamenter, hvarigenom alla som tillsjuknat icke kunnat undfå nödig skötsel“, samt den 12 december från Torneå, „att sjuknummern den dagen var 27 underofficerare och 249 man och att folket dageligen dö af vanskötsel samt att ej annorlunda kan tillgå, då brigaden nära 2:ne månader varit i saknad af medikamenter“.

Sjukhusläkaren i Uleåborg Carger anhåller den 25 november 1808 om förhållningsorder, „huru med sjukvården blifva skall“, då apotekaren icke mer utlämnar medikamenter till sjukbusen därstädes — sannolikt emedan han hade svårt att utfå betalning för desamma — och då de redan levererade äro förbrukade.

Brigadläkaren Heman, som tidigare klagat öfver att han ej erhållit några medikamenter, oaktadt han gjort flere rekvisitioner, erhöil slutligen på begäran hos krigskommisariatet tillstånd att för 60 rdr b:ko från apoteket utlösa medikamentsrekvisitionen; men Heman hade fortfarande otur. På krigskommisariatet var den minsta sedeln 200 rdr och då, säger Heman, „hvarken apotekaren eller någon annan kunde växla densamma, så erhöil jag ej heller i Uleåborg några medikamenter. Så snart brigaden ankom hit, rekvirerade jag genast medikamenter och erhöil första fältläkarens resolution, att de borde utlämnas af apotekaren, men denne har, hindrad af ett ständigt öfverlopp, icke kunnat fullborda min rekvisition, oaktadt herr första fältläkaren

BERNDT OLOF ROSENSTRÖM.

en dag förbjöd honom att sysselsätta sig med annat än hvad jag rekvirerat.“ Heman tyckes dock slutligen resignerat; han säger: „I öfrigt bör jag anmärka, att otjänlig föda för de sjuka verkat mera på mortaliteten än brist på medikamenter“.

Slutligen den 24 december 1808 fick första fältläkaren order att från Umeå eller Stockholm anskaffa det behöfliga för arméns sjukhus.

Något fullständigt fältapotek med fältapotekare och allt hvad därtill hör existerade icke vid armén och kunde under hela kriget i Finland icke åstadkommas, oaktadt försök i den vägen nogsamt hade blifvit gjorda.

Den 5 februari 1808 skriver¹⁾ regementsläkaren vid Adlercreutzska regementet, Rosenström, angående sanitetsutrustningen: „Som regementet enligt ordres, i anseende till befaradt fiendtligt anfall från Kejsrerliga ryska sidan, ofördröjligen kommer att samlas, så får jag i största ödmjukhet underställa herr gen. adjut., öfv. och ridd. om icke regementets medikamentskistor för Kongl. Majestät och kronans räkning skola förses med erforderliga medicinalier enligt det af år 1784 fastställda utkastet, på det i händelse af kampanj de sjuka ej måtte lida brist på nödiga läkemedel“.

Regementet hade, enligt uppgift af Rosenström, redan 1805 från Stockholm erhållit såväl en regements- som en bataljonsinstrument- och medicinalkista, hvilka likväl vid mottagandet voro skadade. De blefvo sedermera repareerade och befunnos vid inventeringen „vara komplett enligt generaldirektören och kommandören af Acrels utkast, ehuru flaskorna utan medikamenter och instrumenterna utaf gamla 'modellet', en del slöa och illa slipade, samt kistornas öfverdrag på sina ställen skafvade och lappade“.

Rörande transportmedlen hade Rosenström redan 1807¹⁾ hos sin regementschef hemställt om anskaffande af en vagn för fältkistan och en bataljonstrosskärra, men

¹⁾ Adlercreutzska reg. handl. i Finlands statsarkiv.

hade Kongl. Collegium förbehållit sig att däröfver framdeles afgifva utlåtande.

Enligt en förteckning, likaledes uppgjord af Rosenström, innehöll den större medicinlådan 54 olika sorter medicinalier samt apoteksutredning, bestående af vågskål, mortel, förbandsmaterial, såsom nålar, 107 stycken sexualsbindlar o. s. v. Den mindre lådan innehöll endast de nödvändigaste läkemedel, men däremot ett större antal bindlar, nålar, band m. m.

Någon brist på medikamenter, förbandsmaterial o. dyl. synes sålunda icke hafva rådt vid det Adlercreutzska regementet.

Sjukvårdsförhållandena i *Sveaborgs fästning* voro öfverhufvudtaget väl ordnade. Tvenne sjukhus voro där upprättade, det ena å Väster Svartö, det andra å Öster Svartö. Vid det förstnämnda var förre regementsläkaren vid Jägerhornska regementet Alrutz anställd och vid det senare regementsläkaren Rosenström.

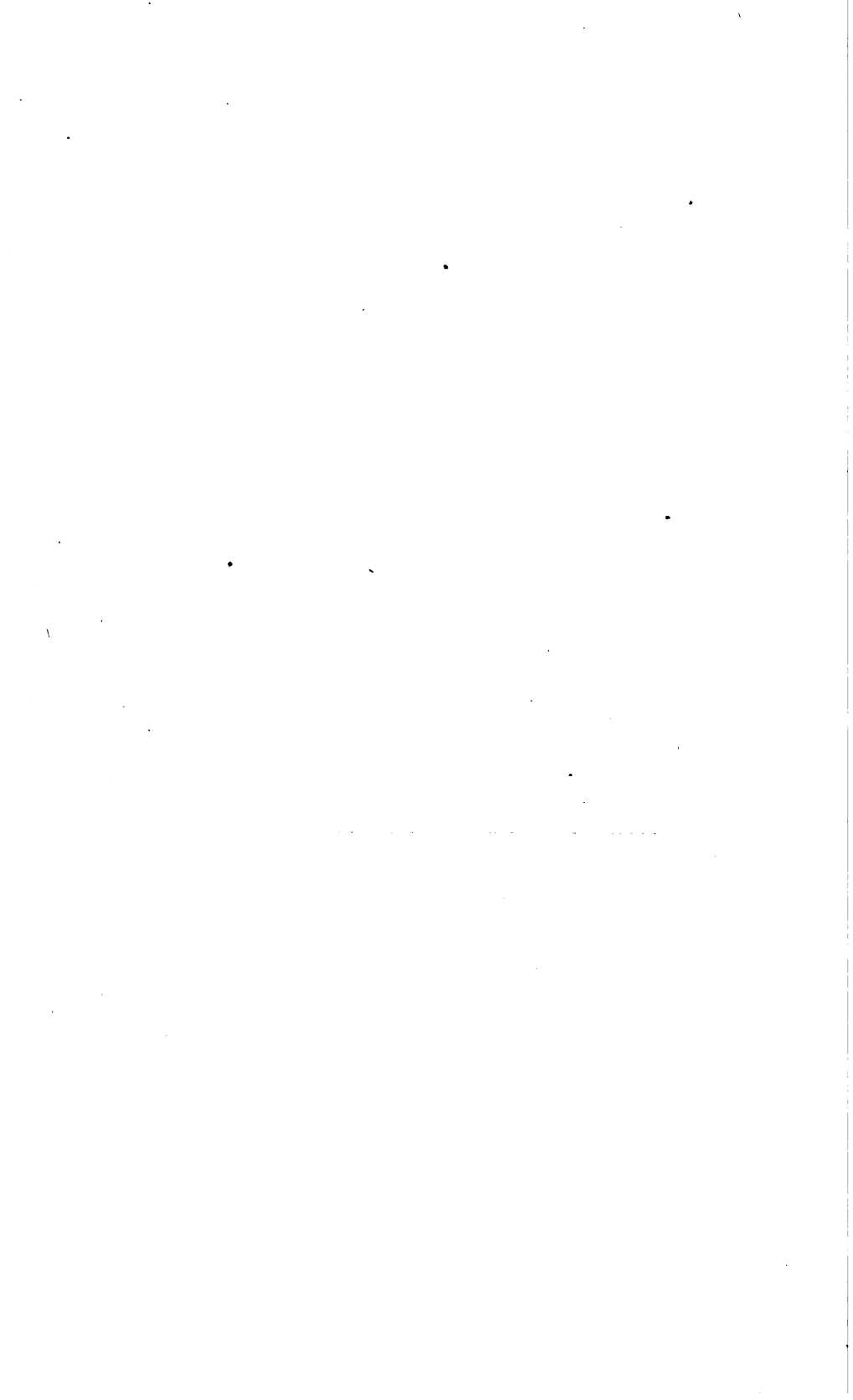
Cronstedt hade föreskrifvit, att sjukhusutredning för ett sjukantal af minst 700 man skulle anskaffas, och blefvo äfven bägge sjukhusen väl försedda. Uti det ena af de tvenne sjukhusen funnos öfver 1,000 skjortor, lika många lakan samt fullt upp af öfriga beklädnads- och sängutredningspersedlar. I det andra voro förråden något mindre. En stor mängd förbandsmaterial var anskaffad, slitet linne äfvensom betydliga förråd af lärfit hade uppköpts. Den 1 februari blef anbefalldt, att ett apotek skulle inrättas, hvar till medicinalierna och apoteksutensilierna inköptes från Helsingfors i sådana mängder, att priset för desamma uppgick till det då för tiden stora beloppet af inemot 3,000 rdr b:ko. Till och med tomflaskor af olika storlek, burkar m. m. inköptes. Att förestå apoteket och operationsrummet utsågs Calonius.

En förmodan har uttalats, att detta stora uppköp på orten af medikamenter ensamt för fästningens räkning kunnat bidraga till svårigheter för fältkåren att skaffa sig de nödiga förråden.

Å Lilla Öster Svartö sjukhus tjänstgjorde under april

MATHIAS ALEXANDER CALONIJS.

månad 18 sjukvaktare, 8 sjuksköterskor samt 4 kokerskor och tvätterskor. Några klagomål öfver att provianten skulle varit knapp eller andra brister förefunnits spordes därför icke.

Rörande sjukligheten finnas inga läkarrapporter, men Cronstedt uppger antalet sjuka den 3 april till 336 på bägge sjukhusen och 179 i kvarteren. Vid utgången af mars månad funnos 82 och en månad senare 66 sjuka; således ett ganska ringa sjukantal.

Medan sålunda sjukvården på Sveaborg var ganska väl tillgodosedd, synes ett motsatt förhållande hafva existerat på *Svartholm*. Ty de sparsamma uppgifter, som därifrån erhållits, teckna tillståndet där i mycket dystra färger.

Såsom t. f. öfverläkare vid lasarettet fungerade doktor *Wilsnach*; som läkare nämnas vidare *Wallgren*, regementsläkare vid Jägerhornska regementet, och bataljonsläkaren vid Nylands jägarbataljon Schultz samt Noring, lasarettsfältskär och kommissarie.

Om sjukutredningen känner man intet, men synes brist hafva förekommit på såväl medikamenter som mat och skötsel. I början fanns endast ett sjukrum att tillgå, hvilket rymde högst 16—20 sjuka. Sjuksiffran var den 21 februari 52. Senare torde rummens antal ökats, men voro de mycket små och trånga. Under bombardemanget sprungo fönstren i sjukrummen och flere andra lokaler. Man nödgades därför förspika dem med bräder, hvarigenom rummen blefvo mörka och kalla.

En enda brunn fanns, hvilken utsnade, så att af den ringa vattenkvantitet, som under natten samlats, på eftermiddagen endast ett tjockt grummel var att tillgå. Maten kokades med saltvatten.

Medikamentsförrådet, redan från början obetydligt, var den 10 mars i följd af det stora antalet sjuka, i det närmaste uttömdt; den 13 var detsamma helt och hållet förbrukadt.

Ingna anstalter hade här vidtagits för sjukvården. Sjukantalet uppgick den 9 mars till $\frac{1}{6}$ af garnisonsstyrkan och kort därpå uppgafs af läkarna, att det öfversteg $\frac{1}{5}$ af styrkan.

Vid fästningens kapitulation den 18 mars uppgaf kommandanten Gripenberg, att redan saknaden af medikamenter och dricksvatten i och för sig hade omöjliggjort ett längre försvar¹⁾.

¹⁾ Generalstaben, Sveriges krig åren 1808—1809. IV.

III.

Svåra missförhållanden vid sjukhuset i Uleåborg.

Såsom tidigare framhållits, hade uppsättandet af sjukhuset i Uleåborg anförtratts åt provinsialläkaren Kristian Herman Carger. Han var 74 år gammal och hade redan 1806, på grund af „ålderdomsannalkande“, till medhjälpare erhållit kir. mag. *Zacharias Toppelius*. Men då denne under kriget beordrades till arméns flotta och Carger förordnades att jämte sin provinsialläkarsyssla handhafva uppsättandet och skötseln af ständiga fältsjukhuset i Uleåborg, blef på hans framställning till medhjälpare utnämnd lasarettsläkaren kir. kand. Johan Nordberg.

Då denne likväl, såsom tjänstgörande vid armén, måste åtfölja densamma och osäkert var, när han skulle återvända, och icke heller Carger, ehuru provinsialläkare, kunde lämna arméns sjukhus, ingick landshöfdingen Lange den 2 juli 1808 till Colleg. Medicum med en skrifvelse¹⁾, i hvilken han skildrar, huru strängt de förut knappa läkar-krafterna voro anlitade för de militära behofven och huru äfven landets civila läkare helt och hållet togos i anspråk med åsidosättande af befolkningens berättigade fordringar.

I skrifvelsen anhålles „för de beständiga läkarförrättningarna på landet“ om Toppelius' snara återbeordrande till sin tjänst, i synnerhet då man under den hetaste årstiden hade att befara „en större sjuklighet såväl bland

¹⁾ I Medicinalstyrelsens arkiv i Stockholm.

människor som boskap“, hvarför Toppelius' närvaro blef „högst angelägen, hvarå länet, som genom enskildte sammanskott en längre tid uppehållit Toppelius vid Kongl. Academien i Lund för att inhämta kunskap i veterinärvetenskapen, måhända äfven har någon pretention och det så mycket mera, som Toppelius vid emottagandet af de honom lämnade penningarna skriftligen förbundet sig att till nästa midsommar sig här åter infinna“.

Denna skrivelse ledde dock icke till något resultat, ty ännu i november kvarstod Toppelius som uppborrdsläkare vid skärgårdsflottan och blef af danskarna tillfångatagen och förd till Köpenhamn.

Till en början tjänstgjorde Carger såsom sjukhusläkare, men efter Savolaksbrigadens ankomst öfvertog Laurell skötseln af brigadens sjuka, som voro inhysta i 21 särskilda lokaler. Då sedermera Bjerken anlände till armén, medförde han tvenne examinerade svenska läkare, kir. mag. *Adolf Dahlgren* och med. d:r *Sven Petter Berg*, samt tvenne oexaminerade underläkare *J. P. Nordberg* och *J. G. Grundel*.

Dahlgren förordnades att intill den 22 april sköta adjutantsgöromålen hos Bjerken, hvarefter han öfvertog sjukvården efter Laurell, som återvände till brigaden.

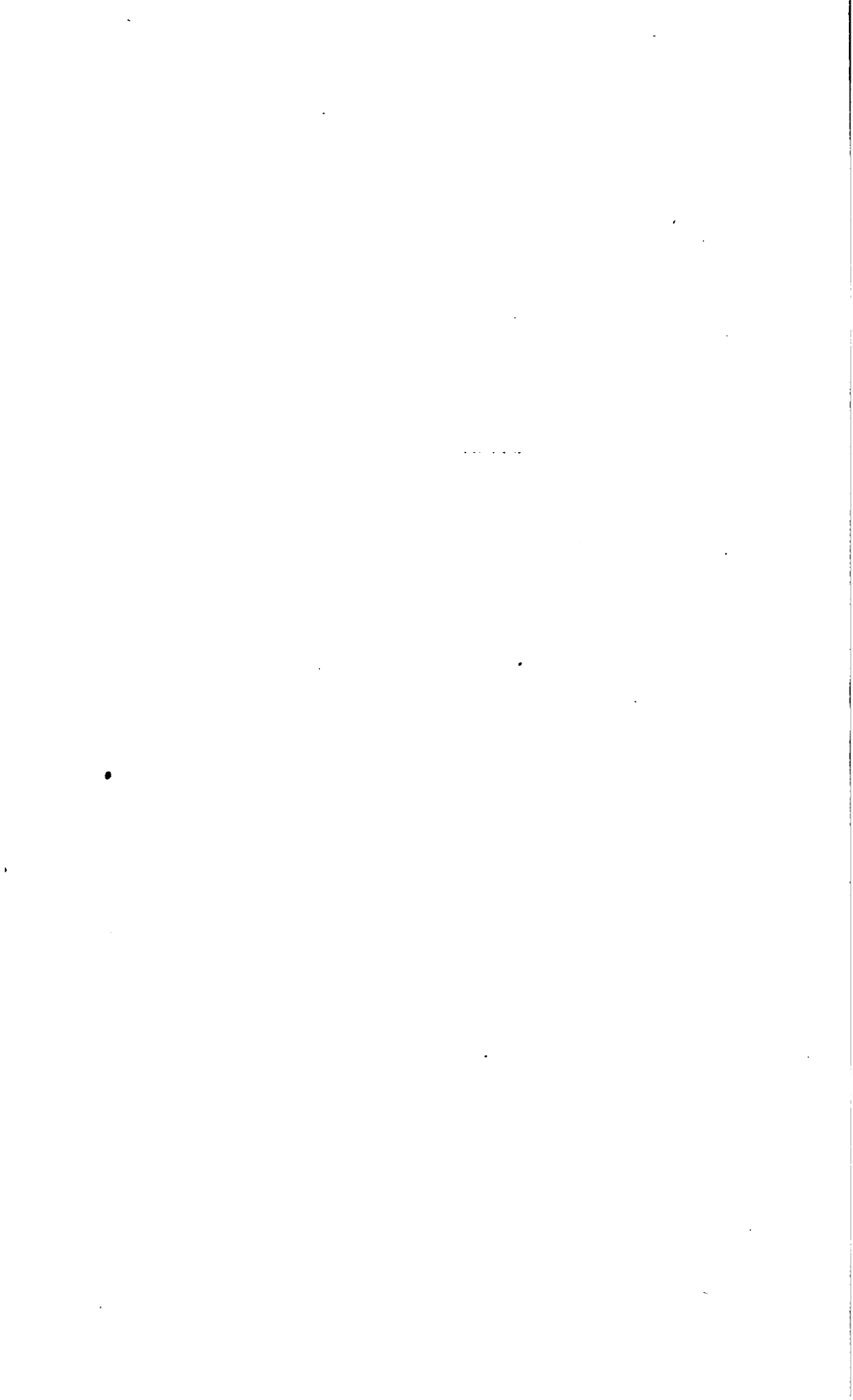
Ehuru endast 29 år gammal, hade Dahlgren redan skaffat sig såväl militära som civila meriter och visade sig vara en nitisk och duglig läkare. Honom hafva vi äfven främst att tacka för den kännedom vi äga rörande de medicinska och sanitära förhållandena vid den finska armén. Sina iakttagelser har han nedskrifvit i „Anteckningar rörande sjukvården vid Norra Finska armén från den 11 april 1808 till den 25 mars 1809“, förefintlig i manuskript.

Efter det hufvudarméns flyttande sjukhus anländt till Uleåborg, tillkommo Edgren och underläkarna Mosell, Towell, Bergbom och Carl Johan Dahlgren samt senare ytterligare Sirelius.

Sjukvården var under sommarmånaderna fördelad mellan Edgren och Dahlgren sålunda, att den förre handhade sjukvården i sin helhet samt den senare rapportväsendet och de sjuka officerarnas skötsel.

CARL ADOLF DAHLGREN.

Då läkarnas antal det oaktadt var otillräckligt, såg sig Bjerken tvungen att, enligt honom tidigare beviljadt tillstånd, såsom „läkarlärlingar“ antaga 12 skolgossar. I maj förstärktes dessas antal yttermera genom fyra fångna ryska läkare Holtzendorff, Kilpetsky, Schwabitsch och Alexandrowitsch, åt hvilka skötseln af de ryska fångarna ombetrod-des. Farmaceuten Wacklin, som antogs för att hjälpa Carger med rapporter och förslag samt medikamenters utdelande, hade aldrig läst medicin eller kirurgi.

Af ofvanstående framgår, huru otillräcklig den egentliga läkarpersonalen var och huru kvalificerade de så kallade underläkarna måste hafva varit, då till och med ungdomar utan några som helst studier i medicin därtill måste användas. Då man sålunda såg sig tvungen afstå från all fordran på äfven den mest elementära läkarutbildning, så säger det sig själf, huru okunnig och opålitlig den personal var, åt hvilken skötseln af de sjuka var öfverlämnad. För detta ändamål användes ofta äfven lindrigt sjuka eller såsom kvinnlig betjäning den första bästa, som stod till buds.

Sjukligheten torde till en början icke hafva varit anmärkningsvärdt stor. Likvisst hade redan före slaget vid Siikajokki den 18 april en stor mängd, 105 officerare och 1,100¹⁾ af underbefålet och manskapet, hvilka uppgåfvos vara sjuka, hopat sig i Uleåborg.

Dessa höga sjuksiffror framkallade Klingspors missnöje och hade till följd en sträng dagorder af den 22 april, hvari general Klercker och Bjerken anbefalldes anställa en noggrann mönstring och undersökning för att utröna, huruvida alla de föregifna verkliga voro sjuka.

Att Klingspor ansåg sig hafva skäl för såväl sitt missnöje som sin misstanke, att det icke hängde rätt ihop med det stora antalet sjukdomsfall, synes framgå ur hans general-

¹⁾ Enligt generalstabens redogörelse anses detta antal öfverdrifvet, och äfven Bjerken ansåg, att sjuksiffran vid denna tid ej torde varit så stor.

order af den 23 april 1808, däri det heter¹⁾: „Som flere gånger och äfven nu nyligen händt, att officerare lämnat sig efter utan någon 'känd anledning' eller därom gjord anmälan, således att anses som till fienden öfvergångna. När sådant sker i en tid, då fäderneslandet är i fara och finska armén och officerscorpsen så mycket utmärkt sig genom tapperhet och ståndaktighet att gå alla faror och mödor till mötes, göra de förstnämndes fega förhållande ett obehagligt afbrott, hvilket säkert ådrager dem alla rättsiniges och själfva fiendens oblida bedömande, då däremot de, som med så utmärkt mod gjort de största uppoffringar af mänsklig sällhet, rest sig ärestoder i sina medborgares hjärtan, hvaraf minnet i historien säkert skall förevigas. Måtte ingen så svag mer finnas ibland oss, som kan kasta skuggor på den obefläckade äran. Intagen af en känsla af verklig högaktning för allt hvad den finska armén redan utstått och den tapperhet densamma redan ådagalagt, har Hans Excellens kommenderande General en chef med de smärtsammaste känslor icke kunnat undgå att åt Kongl. Majestätet i underdånighet rapportera förhållandet.“

Såsom svar å dagordern af den 22 april 1808 måste den rapport²⁾ anses, som Bjerken den 8 maj s. å. aflät från finska arméns stående sjukhus.

Ur densamma framgår, att sjukantalet den sista april utgjorde 795, men åtta dagar därefter 991. Bjerken säger härom: „Orsaken, hvarför antalet af de sjuka ifrån den 22 april till dato blifvit så hastigt ökad till denna månad, härrör däraf att det flyttande sjukhuset inom sex dygn hitsände såväl blesserade som andra sjuka samt slutligen resten, som till ett belopp af 275 ingått i arméns härstående sjukhus“³⁾. Af rapporten synes därjämte, att under de sista

¹⁾ Handl. rörande Kongl. Österbottens Infant. regemente från åren 1806, 1807, 1808 och 1809. Finsk Militär Tidskrift 1892.

²⁾ Rapporten i Krigsarkivet i Stockholm.

³⁾ I en annan kompletterande rapport af Bjerken, af samma dag som den föregående, öfver de „efter olika affärer“ till Uleåborgs sjukhus mellan den 18 april och 8 maj inkomna blesserade uppräknas: efter Siikajoki affär 67 man, Revolaks aff. 48 man, Pulkkila aff. 54 man. — Äfven denna rapport förvaras i Krigsarkivet i Stockholm.

8 dagarna 229 sjuka blefvo från sjukhuset utmönstrade, men att, ehuru ordern sålunda var nog så effektiv, man dock de sista dagarna af april och början af maj arbetade med ett patientantal af omkr. 800, af hvilka de sårades antal uppgick till 349, hvaraf hälften utgjordes af ryssar¹⁾.

Häraf kan man finna, att de sjukas antal var stort nog att bereda den fåtaliga läkarpersonalen ansenliga svårigheter vid skötseln af de sjuka, spridda som de voro på långa distanser inom staden, hvartill ännu kom, att för sjukvården endast en otillräcklig och bristfällig utredning fanns att tillgå. Platens rapporter af den 20 maj och 4 juli gifva vid handen, att officerarnas antal å sjukhuset i Uleåborg icke var synnerligen stort; den förra rapporten upptager „13 blesserade och 14 eljes sjuka“, den senare „7 blesserade och 5 sjuka“.

Då Savolaksbrigaden efter sin reträtt den 28 mars 1808 nådde Uleåborg, medförde den 400 sjuka, men emedan något sjukhus där ännu icke var organiseradt, blefvo de inrymda i små eländiga kyffen, som af magistraten hade inredts till sjukhuslokaler. De rymligare lokalerna hade reserverats för generalbefälet, staben, brigad- och regementschefen samt krigskommissariatet. Granbergska huset med sina 10 rum hade blifvit inredt till „blesserade officerssjukhus“, för hvilket anskaffats den bästa kokerskan i staden och civil betjäning.

Då därför Bjerken, efter förnyad order om sjukhusets skyndsamma uppsättande, den 13 april vidtog med sjuk-

¹⁾ I Bjerkens månadsrapport, i Krigsarkivet, omfattande tiden från den 8 till den 31 maj 1808, är följande anmärkning af honom bifogad: „skillnaden i döda emot förra månaden har varit väntad i anseende till de mångfaldiga och svåra blessyrer finska armén gifvit ryska soldaten, som i kolumnen af döde upptager något mer än en tredjedel“. Obs! Bör väl vara två tredjedelar, då i kolumnen för döda äro upptagna 25 ryska fångar af hela summan döda 37.

husets organisering, „fann han krigarna inkastade på halmkärvar och högt kvidande af sina plågor, flerstades i en sådan trängsel att dödande sjukdomar redan började visa sig“.

Borgmästar *Timming*, utsedd till direktör för sjukhuset, erhöll därför af Bjerken order att omedelbart, vid ansvar, „denna dag eller den 15 april“ anskaffa ett rum, inredt och färdigt att emottaga 50 sjuka.

Huruvida *Timming* verkligen lyckades fullgöra denna order, torde vara ganska osäkert, ty två dagar senare begynte redan sjuka, hufvudsakligen sårade från slagen vid Pyhäjoki och Siikajoki, tillströmma, så att emellan den 17 och 22 april 162 sårade inträffade i Uleåborg. Då det flyttande sjukhuset den 23 april anlände, medfördes ytterligare 275 sjuka, hvarigenom den förut stora rumbristen måste hafva blifvit ännu mer kännbar. Att rumfrågan icke lät sig genom en order lösas, framgår nogsam af de dispositioner intendenten v. Platen vidtog, då han den 23 april anlände till Uleåborg, och hvilka åtgärder äfven bragte honom i harnesk mot Bjerken.

För beredande af utrymme åt de sjuka framställde nämligen v. Platen den 26 april, utan Bjerkens hörande, till generalbefälet ett projekt om de sjukas utflyttande till bondgårdarna på landet. Klercker erhöil äfven befallning att i de närmast staden belägna bondhemmen utse rum för 400 sjuka, och Bjerken underrättades endast af v. Platen, att utflyttningen omedelbart skulle vidtaga.

Bjerken såg i detta tilltag ett ingrepp i sin maktbefogenhet, hvarigenom han ej blott gjordes till en underordnad chef, utan äfven den „lilla gnista af sjukvård, som under dessa så usla förhållanden, med oerfarna läkare och en vårdslös betjäning kunnat åstadkommas“, totalt förstördes.

Förslaget var dessutom orimligt, säger Dahlgren. „På landet uti böndernas mörka och rökfulla pörten utan kakelugnar med ett par gluggar på väggen i stället för fönster, kunde aldrig vinnas bättre sjukvård eller sundare utrymme. Läkaren kunde ej hinna göra sina sjukbesök, ekonomiska

betjäningen var under intendentens ögon opålitlig, och sämre hade det blifvit under hans frånvaro. Man kunde möjligen riskera att utsprida febrar bland allmogen, hvilka i anseende till dess osnygga lefnadssätt snart hade blifvit elakartade och smittande.“ Genom Bjerkéns energiska ingripande blef dock denna befallning på anhållan hos general Klercker kontramanderad en timme, innan den skulle utföras.

Skärpan i det bref, Bjerkén samma dag, den 26 april, aflät till v. Platen, talar ej godt för förhållandet dem emellan och för det blifvande samarbetet; han skrifer: „Som herr generalintendenten, jämlikt hvad mig tillståndt ämbetsmemorial utvisar, synes hafva öfverskridit gränsen för sin verkningskrets såsom sjukhusintendent samt *i öfrigt mig veterligen aldrig själf tagit ett enda sjukhus i ögnasikte*, så anhåller jag, att, i händelse några mått och steg utan min vetskap eller mot mitt samtycke äro vidtagna, vare sig till de sjukas förflyttning från ett ställe till ett annat eller till utseende af lokal för nya sjukinrättningar, dessa åtgärder måtte inställas, intill dess jag genom H. E. fältmarskalken grefve Klingspor hunnit förskaffa herr generalintendenten nödig upplysning om hvad dess egentliga tjänstebefattning tillhör“.

Intendenten närmast underordnad var borgmästar Timming, som enligt Dahlgren var en hederlig och beskedlig man, men okunnig om sina nya plikter och „saknande den takt och förmåga, som behöfdes för att upprätthålla ordning öfver ett sällskap kommissarier och vaktmästare samt att förskaffa sig aktning och respekt“. Då Timming stod fullkomligt främmande för sin nya befattning och ej kunde ägna nödig tid åt öfvervakande af vaktmästarnas tjänsteutöfning, förforo dessa efter eget behag. De brydde sig föga om de sjuka samt om renlighet och ordning inom sjukhuset; ja, de kunde till och med på eget bevåg intaga och afpollettera patienter, hvarigenom en mängd *icke-sjuka* och marodörer blefvo å sjukhuset intagna.

Dylika oordningar förekommo ganska ofta och måste naturligtvis, med eller utan afsikt, leda till oriktigt förda

journaler eller förteckningar, hvilka sedan, använda vid rekvisition af sjukportionspenningarna, kunde tydas som försök till underslef.

En sådan rekvisition, uppgjord af en kommissarie, insände Bjerkén till Schröderstjerna¹⁾ efter att hafva förestett densamma med följande marginalanteckning: „Carger sköter ej mycket öfver 250 sjuka och likväl begära kommissarierna underskrift för 600. — Se hvilken förtjänst!“ Schröderstjerna svarade: „om jag kunde skaffa underskrift, så skulle karlen hänga“. Härtill genmålde Bjerkén: „men han skref icke under — — — — och — — — — blef ohängd“.

I allmänhet synes kommissariernas anseende, hvad ärlighet och rättrådighet beträffar, icke hafva stått högt, utan tyckes det, som om man mången gång velat ställa de lidanden och försakelser, som armén måste utstå, i samband med dessa tjänstemäns vinningslystnad. Ehuru några bevis icke kunna framläggas, utan allt stannar vid blotta misstankar, är dock den uppfattning, som i detta afseende inom chefskapet hystes, betecknande och tar sig uttryck i grefve Löwenhjelm's uppmaning till Adlercreutz: „Håll efter magasinskommissarierna. De äro de största skurkar jag ännu sett. Den största plaisir du för närvarande kan göra mig är att vråka dem i vakten och rapportera dem, om de söla eller skinna. Synnerligen tjänar du armén, om du låter ha ett vaksamt öga på transportererna, som afgå till Uleåborg, ty de gå gärna utan betäckning för att få roffa på vägen och skylla på bönderna. Jag dör ej nöjd, om jag ej får se en kommissarie få 'arschprygel' på en kanon, innan kampanjen slutas.“

Sedan de nyanlända läkarna öfvertagit sjukvården vid sjukhuset, varade det icke länge, innan allvarsamma klagomål höjdes öfver oordningar och brister, genom hvilka de sjukas behandling i hög grad försvårades och en nöjaktig uppsikt och kontroll öfver desamma omöjliggjordes. Sålunda rapporterar Dahlgren redan den 30 april 1808:

¹⁾ Schröderstjerna var öfveradjutant och öfverstelöjtnant.

„Sedan jag den 22 april emottog läkarevården uti en del af arméns sjukhus här i staden, har jag beklagligen varit i tillfälle att dagligen inom desamma förspörja oordningar — — — —

1:o. — — — — jag — — — — besökt de där befintliga sjuka, har jag ännu ej fått se någon af de så kallade vaktmästarene.

2:o. Några vaktmästare hafva understundom på eget beväg och utan mitt samtycke flyttat tillfrisknade sjuke till Sjukvaktare i andra sjukhus.

3:o. Ingen betjening bryr sig om snyggheten i sjukrummen. De blesserade införas, och med förbandets anläggande kan ej en gång ljumt vatten præsteras till deras rentvättande, då de oftast äro fullblodade på kroppen — — — —. Ganska svårt blesserade med afskjutna lårben och armpipor ligga på litet halm på golfvet — — — —. På många ställen ser man — — — — golfven öfvertäckta af fuktighet efter vattenspilling, stanken utbreder sig — — — —.

4:o. Ingen betjening bryr sig om någon slags uppsigt å de sjuke. — — — — de få obehindradt springa kring gatorna, skaffa sig derigenom recidiver, bröstfebrar — — — —. Då läkaren kommit till sjukbädden, är patienten borta, och han blir den dagen utan medicin. Kanhända tillskapas ock härigenom en hop maroder.

5:o. I de flesta sjukhusen äger den sjuke ej — — — — käril till emottagande af sin dryck, — — — — ej en tennsked för intagning af sin Medicin.

6:o. Korn till kornvatten fås väl, men hvilken skall bestyra om att det skall kokas; hvem bestyra om utdelningen — — — —? De sjuke få således åtnöja sig med vatten och ofta finnes ej sådant att tillgå, som kan förtäras af de sjuka.“

Dahlgren skötte vid denna tid 267 sjuka, fördelade på 21 särskilda platser; i medeltal belöpte sig alltså 13 sjuka på hvarje lokal. Af dessa kunde en del dock ej rymma flere än 8 patienter. Lokalerna lågo så vidt skilda från hvarandra, att en tid af 7—8 timmar dagligen erfordrades för att besöka dem alla.

Sjukskötseln försvårades ännu mer därigenom, att sjukhusreglementet ej medgaf anställande af en sjukvaktare för endast 8 patienter, hvarför vårdaren var tvungen att tjänstgöra på tvenne särskilda platser.

Jakob Edgren rapporterar i vördsamt memorial den 3 maj 1808, att han vid emottagande af sin tjänstebefattning

vid fältlasarettet saknade nästan allt, som hör till skick och ordning vid ett sjukhus, hvarför han anser sig böra framlägga det, som „tarfvar rättelse och förbättring“.

„1:o. Inga rum böra till sjukhus få antagas, innan de förut — — — af någon Fältläkare blifvit antagna och gillade, — att i dem ej flere sjuke få inläggas än det antal, som blifvit determineradt.

2:o. Inga sjuke måge — — — inläggas utan nödiga sjukvaktare till deras biträde — — — och en vaktmästare — — —, som förser dem med deras behof.

3:o. — — — Vaktmästarene skola alltid vid sjukhusen vara närvarande och gå Läkarene tillhanda — — — enligt sjukhusreglementet. — — —.

5:o. På intet villkor bör vara tillåtet att — — — omflytta de sjuke, än mindre transportera dem å andra sjukhus utan Läkarens vetskap.

6:o. Då sjuke inkommit bör det åligga Vaktmästaren att — — — dem til Reg:te, Comp., Nummer och namn uppgifva.

7:o. Om de mindre Sjukhusen, som endast innehålla 8, 10 å 12 man, kunde sammanslås och omflyttas i större Sjukhus, skulle mycket besvär och många oredor förekommas.“

Man finner af ofvanstående, att Edgrens önsknings icke voro öfverdrifna, utan de mest blygsamma. Hvad han önskade få rättadt och förbättradt är af det slag, att därförutan någon ordning eller verksammare sjukvård icke låter tänka sig.

Äfven i den rapport, som sjukhusläkaren Berg några dagar senare, den 8 maj, insände, anföras samma besvär öfver sjukvaktarnas uraktlåtenhet och däraf uppkomna oordningar.

Han säger, att de flesta åt honom anförtrodda sjuka nödgades „hvila på golfvet uti litet halm och uti deras egna gångkläder och snart sagdt flere veckors smutsiga linnekläder“, samt att rekonvalescenter, oaktadt upprepade förbud, tillåtos öfverlasta sig. Slutligen hemställer han, huruvida icke „kommissarierna borde till sjukhusläkarna inlämna förteckning på hvarje karls namn, nummer, regemente m. m.“.

Bjerkéns anmälan till Klingspor den 11 maj 1808

SVEN PETTER BERG.

rörande förhållandena vid lasarettet lyder: „Ehuru jag ännu ej hunnit utarbete projekt till afhjälpande af all den oordning fältlasarettarna här i staden måste vidkännas, så vill jag dock korteligen anmäla, att många sjuka och ändå flere maroder utan afpolletteringssedlar blifvit intagna på sjukhusen“.

Som svar på denna anmälan utkom slutligen den 16 maj en generalorder, enligt hvilken „ingen sjuk eller bleserad får emottagas på något sjukhus utan afpolletteringssedel“ samt det „åligger regements- och i hans frånvaro underläkaren att vid ansvar anteckna på andra sidan af hvarje afpolletteringssedel dagen, då soldaten insjuknade, sjukdomens namn och de medel han nyttjat så kort som möjligt är — — — —“.

Äfven generalbefälet begynte nu få ögonen öppna för oordningarna och osäkerheten inom lasarettet. Detta synes däraf, att Bjerkéen enligt generalorder och skrivelse från Adlercreutz den 9 maj ombetroddes med en befattning, som tidigare tillkommit intendenten och de honom underlydande, nämligen att omhändertaga de till sjukhuset afpolletterades klädespersedlar och gevärför att förvaras uti ett för ändamålet anskaffadt rum, hvilka persedlar sedan vid utskrifningen kunde till krigarna återlämnas, då dessa återginge till sina regementen och kårer.

Liksom man inom det militära befälet funnit, att klädespersedlar under soldaternas vistelse på sjukhuset försvunnit, och därför vidtagit ofvananförda försiktighetsmått, likaså gifva af läkarna framförda klagomål vid handen, att äfven sjukhuspersedlar hade delat de förras öde. Betecknande för förhållandena är Bjerkéens bref till v. Platen i föreliggande fråga, i hvilket han tar i försvar läkarna, som af Platen gjorts ansvariga för ifrågavarande oordningar, och i hvilket han för Platen håller en föreläsning rörande kommissariernas och läkarnas skyldigheter.

Brefvet, skrifvet den 27 maj, lyder: „Som enligt sjukhusreglementet ingen annan del af den civila eller ekonomiska sjukbetjäningen än vaktmästare och sjukvaktare står under läkarnas direkta tillsyn, hvarför ock den

öfriga personalen icke för försumlighet kan af dem tilltalas eller bestraffas, så hemställes till H. Öfverstens — — — — eget bedömande, om icke grunden till de anförda klagomålen öfver bortkomna persedlar bör sökas i sjukhuskommisariens uraktlåtenhet vid fullgörande af sina plikter, men icke i läkarnas. Det är nämligen påtagligt, att persedelvården tillhör honom, men icke dem, samt att det faller på hans, men icke på deras ansvar, om utmönstrade soldater under uniformströjan medtaga sjukhuset tillhöriga persedlar. Läkarnas åliggande är att vårda de sjuka; den ekonomiska betjäningens att vårda de sjukas persedlar.“

Att missförhållandena inom sjukhuslokalerna för de ryska sjuka voro enahanda, säger sig själf, likaså att orsakerna voro desamma, bristande förråd och en vårdslös betjäning, som hvarken försedde de sjuka med halm eller vädrade rummen.

Edgren rapporterar den 26 juni: „de sjuka ryska fångarna ligga ganska illa på golf och britsar utan madrasser; endast några få hafva sängar, dock utan madrasser. I deras rum råder en förfärlig, kväfvande stank — — — —“.

Den 8 september anför stabsskirurgen Holtzendorff, som vårdade de ryska fångarna, genom Dahlgren klagomål öfver den inom sjukhuslokalerna rådande osnyggheten. De sjuka hade på flere veckor icke fått „rent ombyte af skjortor och lakan“, och hade han ännu icke sett vaktmästaren i sjukhusen. Dahlgren, som insänder rapporten, besannar Holtzendorffs utsaga och tillägger, att han som sett den tilltagande osnyggheten, flere gånger därom gjort påminnelser, men det oaktadt hade ingen förändring inträdt, och vid besöken fann han en grufvig stank och osnygghet, ingen sopning af sjukvakterskan verkställd på flere dagar och ingen tillsyn af vaktmästaren, som enligt uppgift „aldrig finnes där utom blott något ögonblick på dagen“.

Om allt detta kunde inträffa under en tid, då någon större sjuklighet inom armén icke var förhanden, så kan man lätt föreställa sig, huru förhållandena senare skulle komma att gestalta sig.

Enligt en af Bjerkén den 8 maj 1808 afgifven sjukrapport funnos nämligen å Uleåborgs sjukhus, då de ryska fångarna frånräknas, den 30 april 524 sjuka och 193 sårade. — Bland de i rapporten¹⁾ uppräknade sjukdomarna uppvisa efterföljande de största talen: remittent feber 176 fall och frossa 155 fall; de sårades antal utgjorde 145 och talen af de öfriga sjukdomarna sammanräknade uppgingo till endast 241 (maligna febrar 28).

Då den kriget vanligen åtföljande fältsjukan icke i väsentlig grad finnes upptagen i förenämnda siffror, måste man anse, att sjukförhållandena denna tid öfverhufvudtaget voro tämligen gynnsamma. Under de därpå följande månaderna minskades också de sjukas antal.

Sålunda visar Bjerkéns rapport²⁾ för den sista maj 1808, att patienternas antal (de ryska frånräknade) uppgick till 364 sjuka (maligna febrar 13) och 152 sårade. Enligt rapport af Edgren och Dahlgren den 30 juni³⁾ hade sjuksiffran sjunkit till 153 sjuka (maligna febrar 16) och 161 sårade; dessa siffror nedgingo ytterligare till 94 sjuka och konvalescenter samt 54 sårade, såsom Platens rapport⁴⁾ af den 10 augusti utvisar. Sjukantalet aftog, allteftersom armén begynte avancera söderut, ty de nya sjukhusen, som

¹⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

Af de få rapporter från denna tid, som anträffats, i hvilka sjukdomarna äro närmare specificerade äro: 3 från Uleåborgs sjukhus, 2 af Bjerkén och 1 af Edgren och Dahlgren, 1 från Brahestads af Söderberg, 1 från Gamla Karleby af Fährée, 1 från Sundsvalls af Schaumkell, 1 från Umeå af Fährée och 2 från Åland af Willman; alla dessa äro uppgjorda af läkare. I de flesta rapporterna äro sjukdomarna grupperade sålunda: blesseyrer, kontusioner, bräck, rötsår, förfrysning, veneriska, andra utvärtes åkommor, maligna febrar, frossor, remittenta febrar, inflammatoriska febrar, andra invärtes sjuka. Någon enhetlig gruppering förekommer icke; uti en del rapporter äro sjukdomarna yttermera sammanförda, i andra äro åter enskilda sjukdomar ur gruppen afskilda. De rapporter, som af sjukhusdirektörerna insändts, upptaga endast: *blesserade, eljest sjuka* och *konvalescenter*.

²⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

³⁾ I Medicinalstyrelsens arkiv i Stockholm.

⁴⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

upprättades i Brahestad, Gamla Karleby, Jakobstad, Vasa och Härmä, började under denna tid emottaga sjuka¹⁾).

Vid Uleåborgs sjukhus minskades äfven såväl läkarnas som lärlingarnas antal i samma proportion som de sjuka.

Läkarkrafterna öfverfördes till de nyinrättade sjukhusen, och i Uleåborg kvarstannade för sommaren endast Carger med sina tvenne söner samt lärlingar, gamla Sirelius²⁾ och Holtzendorff jämte hans underläkare. Äfven Dahlgren, som från den 15 juni, under Bjerkéns frånvaro, tjänstgjorde som fältläkare, skulle den 13 september afresa till armén, men måste, då kommunikationen var afbruten, återvända.

I augusti månad efter striderna vid Ruona och Salmi, då krigslyckan vändt sig och armén för andra gången begynte sitt återtåg, var det äfven slut med de gynnsamma sjuksiffrorna. „Med september månads början“, säger Dahlgren, „slutas ock i allt arméns lyckliga dagar“.

Under den ständiga reträtten, som den uselt klädda och dåligt närda armén härefter under en kall, regnig och i alla afseenden svår årstid hade att utföra, ökades snart nog sjukfallens antal, och svårt härjande epidemiska sjukdomar, den så kallade fältsjukan, begynte nu kräfva sina offer. Situationen förvärrades ännu mer, då alla de nyuppsatta sjukhusen måste upplösas och de sjuka sålunda icke kunde erhålla den omvårdnad, som behöfdes, utan nödgades åtfölja armén eller kvarlämnas i fiendens händer.

Hitintills har ur förda förteckningar och afgifna rapporter en ungefärlig öfverblick öfver sjuk- och dödsfrekvensen kunnat erhållas. Men under de nu följande måna-

¹⁾ Enligt sistnämnda rapport uppgick vid samma tid de sjukas antal till i medeltal 200 på hvar och ett af de nya sjukhusen.

²⁾ Bataljonskirurg vid de karelska dragonerna.

derna uteblefvo rapporterna nästan helt och hållet eller voro de så summariskt uppgjorda och bristfälliga, att hvar-ken sjukdomarnas benämning eller kårernas namn voro angifna. Till och med i Bjerkéns rapport för september månad saknades uppgift om de sårades antal efter Oravais blodbad den 14 september.

Men vi skola återgå till sjukhuset i Uleåborg.

Under denna svåra tid begynte väl evakuationen af en mängd sjuka, hufvudsakligen från de upplösta sjukhusen, till det stora nederlagssjukhuset i Umeå, men för alla andra, som insjuknade vid armén, stod icke något annat öfrigt än att under de mest oblida förhållanden underkasta sig transport till Uleåborg för att där erhålla nödig sjukhusbehandling. Men hurudan den skötsel blef, som där kom de sjuka till del, kommer nogsammt att framgå af läkarnas bref och rapporter.

Redan i början af den nya tillströmningen inträdde de gamla svårigheterna vid de sjukas placering och skötsel, och inom kort var striden emellan läkarna och de så kallade ekonomiska tjänstemännen åter i full gång och blef under de förtviflade förhållanden, som nu inträdde, än bittrare. Läkarna gjorde hvad de kunde och stridde tappert för de sjukas bästa med alla till buds stående medel, men de stridde tyvärr mot öfvermakten.

I slutet af juni månad, då patientantalet vid Uleåborgs sjukhus redan betydligt nedgått, hade i närvaro af sjukhusläkaren Edgren och sjukhusdirektören besiktning förrättats af de för sjukhuset i vissa gårdar upphyrda rummen, hvarvid de mindre rymliga, illa belägna och eljest otjänliga kasserades, och bestämdes att i de approberade rummen kunde och borde 600 man emottagas. Men huru användes dessa lokaler?

Savolaksbrigaden måste i slutet af september upplösa sitt sjukhus i Pulkkila och till Uleåborg öfversända sina sjuka. Dahlgren, hvilken såsom nämndt tjänstgjorde som fältläkare och sålunda inspekterade sjukhuslokalerna, hade den 21 september blifvit anmodad att på förhand vidtaga åtgärder för inkvartering af den sjuktransport, som

i flere afdelninger komme att öfversändas. Han gjorde äfven hvad i hans förmåga stod, för att de sjuka skulle erhålla de af besiktningskommissionen bestämda rymligare lokalerna för 600 sjuka, men oberörd af alla föreställningar handlade magistraten enligt gammal vana efter eget godttinnande.

Den första afdelningen, 357 man, „inkastades uti en mängd gårdar, i små badstugor, brygghus, uthus, pörten o. s. v., och blefvo dessa offer för den mest omänskliga vanvård, till belöning för den bravour och de svåra strapatser de i sitt friska tillstånd utfört“. Dahlgren anförde visserligen klagomål hos landshöfdingen, men erhöll intet svar. Då därpå 15 sjuka anlände, inpackades dessa i officerssjukhusets kök. Han anförde åter klagomål hos magistraten och anhöll om ändring. Allt förgäfvos. Slutligen vände han sig till kommandanten och anhöll om militärisk handräckning, hvilken denne likväl icke vågade lämna; han aflät endast en skrifvelse rörande förhållandet till landshöfdingen, utan att likväl någon ändring inträdde.

Oaktadt all den energi, som Dahlgren sålunda utvecklade, stod han dock fullkomligt maktlös; förhållandena blefvo oförändrade och för honom återstod intet annat än att till general en chef och Bjerkén, hvilken sistnämnda befann sig 16 mil från Uleåborg, inberätta om den omänskliga inkvarteringen och sina fåfänga ansträngningar att häruti få någon ändring.

Slutligen den 23 september kom från Lohteå Klingspors befallning, att de sjuka och sårade från Uleåborg och Brahestad, om hvilkas återställande föga hopp fanns eller hvilka på lång tid ej kunde blifva tjänstbara vid armén, skulle ofördröjligen med sjukfartyg öfverföras till Umeå.

Såsom svar på denna befallning aflät Dahlgren den 27 september efterföljande ämbetsbref:

„Jag har ej allenast i går utan ock i dag genomgått en betydlig del af de rysliga kojor, der 5:te brigadens sjuke soldater blifvit inkastade, för att med de sednare anställa sjukmönstring; men oaktadt bästa vilja att kunna göra den med

ändamålet enligt, måste jag tillstå att den blir mig omöjlig — —. Den mesta delen af de sjuka — — — —, som varit något restituerade, hafva beklagligen åter insjuknat — — — —. Ifrån somliga kojor hafva de sjuke emigrerat och anropat milda menniskor om ett rum i en vrå af något bättre logis — — — —. Jag kan ej heller underlåta nämna, att så framt ej desse sjuke, genom herr Öfv. löjtn:s och riddarens verkande åtgärd, ganska snart komma utur dessa barbariets boningar ut på landet, äro de förlorade — utan all räddning. Mortaliteten är öfver hvad man kan förmoda.“

Några dagar senare ankom en order, att sjuka skulle utmönstras till Kello by, belägen vid vägen till Torneå 1 1/2 mil från Uleåborg; utflyttningen begynte den 5 oktober.

I en senare berättelse af den 3 oktober säger Dahlgren:

„Sedan de sjuke inkommit i sina ohyggliga nästen, af hvilka pluraliteten inrymde endast 3 till 4 man, lågo de der öfvergifne, lemnade åt sitt eget öde, tills vaktmästarne hunnit i några dagar springa ikring staden och i hvarje gård fråga, om de sjuke funnos der, emedan den underofficer, som åtföljt transporten, uraktlät att efterse, hvarest de förlades af stads-betjeningen, samt denne åter ej afgaf förteckning härå. Hela öfre våningen uti stadens fattighus, som ej är försedd med några eldstäder, blef och ihågkommen med 50 man, af hvilka en och annan tillsatt lifvet genom köldens bidragande. Huru alla dessa uslingar skulle blifva skötta och vårdade, kan man lätt föreställa sig. Läkarene hunno omöjligen se dem alla hvarje dag. Sjukvaktare kunde ej presteras, utan endast på få ställen; om kokad mat kunde aldrig fråga bli, ty hvar skulle den kokas. Jag har i sällskap med herr Doktor Carlstén samt herr Löjtnant Kempe (å kommandantens vägnar) besökt dessa öfver all beskrifning ohyggliga boningar samt med egna ögon icke utan största rysning sett, huru en del svagsjuka på knän och händer krälat sig ut på marken att förrätta sina behof, huru åter en del af diarrhé- och rödsots-patienter, som ej förmått sig sjelfve röra och varit utan hjälp, legat liksom badande in excretis. Ej under således att 33 man dött på några få dagar, innan de hunno att utflyttas på landet, samt att konvalescenterne nästan mangrant tillsjuknat.“

Det bör ihågkommas, att denna beskrifning daterar sig från den tid, då den första sjuksändningen inträffade,

och således långt förrän hufvudarmén med sina stora transporter af sjuka ankommit.

Då Bjerké, som under kriget vanligen åtföljde högkvarteret, efter ankomsten till staden den 13 november funnit, „att ett mer än betydligt antal af norra finska arméns krigsmän, i brist såväl af nödiga husrum som ekonomisk skötsel, dels redan äro förgångne, dels snart måste blifva det, såframt icke nödiga anstalter vidtagas till deras räddning“, anhöll han hos landshöfdingen, „att brännerihuset utom staden måtte till sjukhus genast utrymmas“, hvilket äfven skedde. Men ehuru byggnaden, rymmande 200—250 sjuka, var den största lokal, som af Uleåborgs stad kunde upplåtas, visade det sig dock inom kort, att genom det numera ständiga tilloppet från armén en sådan trängsel uppkom, att, som brigadläkaren Laurell inrapporterade, „de förre sjuke platt icke kunna röra sig eller begagna sig af någon bekvämlighet, alla andra olägenheter att förtiga, då de på ett så omänskligt sätt blifvit på hvarandra packade“.

Dystra äro de bilder af då rådande sjukvårdsförhållanden, som i dessa berättelser upprullas, och man kan ej annat än djupt beklaga, att vårt fosterlands försvarare, som varit förtjänta af den sorgfälligaste omvårdnad, i stället blifvo offer för uppenbar vanvård.

Läkarens lott var ej heller afundsvärd; genom sin inskränkta befogenhet stod han fullkomligt maktlös och måste bevittna, huru alla de förfoganden han till de sjukas bästa vidtog omintetgjordes genom okunnighet och möjligen äfven egennytta, och dock skulle han under dessa förtviflade förhållanden söka att så mycket i hans förmåga stod lindra de sjukas lidanden.

Man kan väl förstå, att Bjerkéns energiska natur skulle kraftigt reagera mot alla egenmäktigheter och att han skulle uppbjuda hela sin förmåga för att möjligen ännu kunna råda bot på eländet; detta hoppades han kunna göra, om honom blott tilldelades större maktbefogenhet. Han anhöll därför den 23 november i bref till Klercker, hvilken efterträdt Klingspor som öfverbefälhafvare, „om fullkomlig

disposition i allt hvad tjänsten vidkommer, på sätt att hvarken egennyttiga borgare eller fina ämbetsmän må kunna äga makt att på en timme förstöra all ordning och skick — — — —“.

Klercker synes dock icke hafva riskerat att lämna Bjerkén större handlingsfrihet än honom enligt reglementet tillkom; ett dylikt bemyndigande skulle sannolikt äfven ledt till än större konflikter myndigheterna emellan. Klerckers svar blef därför: „Den af herr första fältläkaren begärda fullkomliga disposition i allt hvad sjukhusen vidkommer kan jag icke meddela vidsträcktare, än den författningarna herr första fältläkaren tillägger“.

Att denna utgång af saken för läkarna blef en missräkning, kan lätt förstås och framskymtar äfven i det af Dahlgren i anledning däraf gjorda uttalandet: „Så hade troligen en kontrasignerande militär icke resonerat i en så viktig period, då fråga var om att möjligen kunna frälsa lifvet hos ett och annat hundrade förtjänstfulla krigare, då obarmhärtighet, tredska och intriger gjorde sig gällande med öppet förakt för människolif, och då konsiderationer blott göra olyckan större och oförskömmheten gränslös“.

Eländet fortfor, och Bjerkén upphörde icke att, trots sitt lidna nederlag, uttala sig i samma anda och lika oförbehållsamt som förut om personer och förhållanden till den kraft och verkan det hafva kunde. Han försummade därjämte icke att i täta rapporter hålla Klercker underkunnig om följderna af att han måste arbeta med bundna händer. Han skrifer den 25 november:

„Jemte det jag för Hr. Generalen får äran anmäla, att den brist på ekonomisk tillsyn jag funnit i Kello by väsentligen härleder sig från det oriktiga begrepp, att general-sjukhusintendenten vore befriad från alla bekymmer i afseende på de sjukas vård vid 4:de och 5:te brigaderna, ålägger mig nödvändigheten att anhålla, det jag genom Vålborne Herr Generalens åtgärd må få af hr öfversten von Platen uppgift på huru stort antal sjukhus-persedlar ännu äro i behåll och hvarest de finnas.“

I bref af den 28 november klagar han öfver, att borgerskapet, „förmodligen med någon viktig ämbetsmans till-

stånd“, tillåtit sig att tillintetgöra de anstalter han vid sin ankomst till staden vidtog såväl för erhållande af nödiga hus som desammas „förseende med halm till läge och bränsle för köld“, i följd hvaraf icke första fältläkaren, utan en rådman förändrat och efter behag utsett rum åt finska arméns sjuka och sårade; „många finnas därför, hvars tillhåll man icke känner“. Han klagar vidare öfver att sjuka, som skulle afgå till Torneå och Kalix, fått „aftropa Gud vet på hvilka vägar, ehuru de enligt gjord hemställan den 25 dennes bort afgå i ordning och i vissa fördelningar; andra åter med halft lif sökt sig fram ifrån en aflägsen koja utan eldstad eller bränsle till ett bättre sjukhus, där de senare lagt sig — — — —“.

Samma dag den 28 november (följande dag skulle Uleåborg utrymmas) klagar han yttermera, „att en oduglig ekonomisk direktion på ett så bedröfligt sätt försvårat sjukskötseln under hela detta års fälttåg, och kommer säkerligen den tafla, som härstädes till ryssarnas skärskådande kvarlämnas, att bilda en svår kontrast mot den de framställa af ordning och skick i sjukskötseln“.

Dessa sista skrivelser stå otvifvelaktigt i samband med evakuationen. En stor del af de sjuka måste nämligen därvid kvarlämnas både i Uleåborg och i Kello by, och af det lilla förråd sjukhuspersedlar, som den 29 november fanns i Uleåborg, kunde endast en obetydlig del medtagas, hvarför armén kom till Torneå så godt som utan sådana.

Att handhafva vården om de kvarlämnade förordnades gamla Carger och hans son, regementsläkaren, jämte den fångna ryska stabsläkaren Holtzendorff, till dess ryska arméns läkare kunde öfvertaga skötseln af de sjuka, hvilkas antal uppges till 1,200¹⁾. Enligt Dahlgren kvarläm-

¹⁾ Liljenwalch: Krigshistoriska intyg, och Yrjö Koskinen: Finlands Historia.

nades i Kello by 334 sjuka, och i ett bref till Bjerkén af den 15 december uppger Carger, att 600 sjuka från den finska armén då ännu funnos i Uleåborg och Kello by; tillika underrättar Carger Bjerkén, att han af grefve Buxhoevden erhållit befallning att sköta de kvarblifna sjuka, till dess de tillfrisknat.

Ju mer det led mot den 29 november, desto större blef bristen på hästar för transport af de sjuka. Sjuka officerare, som ägde egna hästar och hvilkas tillstånd tillät förflyttning, fördes till Torneå, och brigadläkaren Laurell erhöll order att åtfölja desamma för att „under vägen noga hafva omsorg om de bleserade officerarnas förband och skötsel“ samt att vid ankomsten hos landshöfdingen söka erhålla ett mindre envåningshus, hvilket till officerssjukhus kunde apteras.

„Konvalescenter från trupperna, som tilltrorde sig för-
mågan att kunna tåga, lämnades friheten att gå utur sjuk-
husen till Torneå; dock begagnades denna frihet öfver för-
mågan; kölden var sträng och krafterna otillräckliga. De
vandrade, tills de utmattade hoptals dignade emot snödrif-
vorna, där de sökte hvila och slutade med densamma sina
sorgliga öden. Så slutade tragedin i Uleåborg“, säger
Dahlgren.

En skildring om truppernas sorgliga marsch lämnar
Carl Gripenberg i ett bref¹⁾ till en vän („Bästa broder
Gustafvus“), skrifvet i Mattila by, $\frac{1}{4}$ mil norr om Torneå,
den 10 december 1808.

„Ännu lefva vi allt — men ack, Herre, huru länge —
man får dock ej misströsta, de mörkaste saker få ofta en lyck-
ligare utgång, än man vågat hoppas. Då vi marscherade ifrån
våra ståndkvarter efter stilleståndet, som upphörde med oktober,
trodde väl ingen, att alla cammeraderna ännu skulle skåda da-
gen, likväl har det skett och hvarföre kan icke framdeles öfver-
lefvorna af finska armén räddas på ett lika besynnerligt sätt. —
Vi hafva gjort en ibland de fatigantare retraitter, men intet kan

¹⁾ O. Hjelt: Medicinalverkets Historia. Originalen i Krigsarkivet
i Stockholm.

jemföras med det elände vi sett på vår Troupe; utsvultna — ty portionerna äro för knappa åt våra soldater; halfdöda af köld hafva de släpat sig fram mera liknande skuggor än människor — och då de sjuknat hafva i brist på hästar vi nödgats lemna dem åt sitt öde — många hafva med upphöjda händer anropat Försynen — och människor om hjälp — och vi hafva endast kunnat gifva dem våra tårar.

Det var ömt att se våra soldater, då de passerade en fierndelsstolpe inom Svenska gräntzen — af sig själf stadnade hela bataillon — vände sig om och sågo ännu en gång åt Finland — tårar uppstego i mångas ögon och så fortsattes marschen; i dag återkom en af mina sjuka — han berättade, att i endast ett hemman utmed vägen lågo 5 man af vårt regemente döda. Ett fartyg med sjuka, som ifrån Brahestad skulle afgå till Carlön, frös fast och 40 dogo af köld — endast vid Rust. bat. hade sedan den 3:dje 12 man aflidit — döm om vårt elände — i vår få de söka finska arméen i kyrkiogårdarne här i kring.“

Samma mörka bild tecknar Klerckers rapport¹⁾, insänd den 18 december till konungen:

„Förhållandet med de sjuke har varit högst beklagligt och rörande. Närmare 1,500 torde kvarblifvit på sjukhusen i Brahestad, Uleåborg, Kello och Ijo, samt omkring 200, hvilka till fots begifvit sig ifrån sjukhusen, i hopp att kunna rädda sig ur fiendens våld, hafva på det ömkeligaste sätt omkommit på vägen under den inträffade starka kölden. Dagligen strömma sjuke till de härstädes nu inrättade sjukhusen, då hvarken rum eller läkare hinna till. Det är i denna del, som jag anser den största våda vara för Ed. Kongl. Maj:ts armée, hvilken, om ej sjukdomen afstagnar, ofelbart skall derigenom upplösas innan våhren.“

Uti v. Platens rapport till Adlercreutz af den 30 december²⁾ uppgifves antalet svårt sjuka, som under arméns reträtt måste kvarlämnas, till 1,372, fördelade på följande orter: Gamla Karleby 13, Brahestad 95, Siikajoki 149, Uleåborg 615, Kello by 316, Ijo 176 och Simo 8.

¹⁾ O. Hjelt: Medicinalverkets Historia. Originalen i Krigsarkivet i Stockholm.

²⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

IV.

De nyinrättade sjukhusen i Österbotten.

Under reträtten norrut hade armén i slutet af april nått trakten af Brahestad. Efter segrarna vid Siikajoki och Revolaks begynte den dock avancera söderut. Då sjukhuset i Uleåborg var det enda, som tillsvidare var uppställt, blef det nödvändigt att få till stånd ett sjukhus närmare den opererande armén. Det blef därför bestämdt, att i *Brahestad* skulle organiseras ett sådant.

Till en början hade man för afsikt att uppställa ett flyttande sjukhus för 75 à 100 sjuka, men, då armén för en längre tid blef stillaliggande, beslöts, att detsamma skulle blifva ett stående eller nederlagssjukhus, och fick direktör Rothman enligt skrifvelse från v. Platen af den 7 maj i uppdrag att organisera detsamma.

Till läkare vid sjukhuset utsågs den 2 maj assessor *Söderberg*, stadsfysikus i Brahestad, jämte fyra underläkare, bland hvilka Mosell och Towell från Uleåborgs sjukhus den 22 juli dit öfverfördes. Därjämte antogos 2 vaktmästare och 4 kokerskor samt till sjukvaktare 8 kvinnliga biträden¹⁾.

Genom generalbefälets inflytande samt borgerskapets och befolkningens större tillmötesgående än i Uleåborg erhöles i Brahestad ojämförligt bättre sjukhuslokaler än å förstnämnda ort. Sålunda upplätos genast stadens rådhus

¹⁾ A. Qvenerstedts manuskript i Krigsarkivet i Stockholm.

och „en rik mans stora hotell“ till sjukhus, så att det för de sjuka i detta afseende var ganska väl ställt.

Sjukhusutredningen tyckes däremot hafva varit högst otillräcklig; det obetydliga förråd af sjukhuspersedlar, som i juni erhöles från Uleåborg, förslög icke långt. De flesta sjuka voro tvungna att ligga på golfvet med endast halm till underlag.

Bjerkéns anhållan hos Platen om förstärkning i sjukhusattiraljen ledde icke till något resultat, och då han sedan personligen gjorde sin framställning i frågan, inträffade en öppen brytning på ett sätt, som till fullo visar, huru spändt och tillspetsadt förhållandet dem emellan hade blifvit. Dahlgren, som vid sammanträffandet var närvarande, berättar, att en häftig dispyt uppstod, som resulterade i en ohöflighet från generalsjukhusintendentens sida och i en muntlig utmaning på duell af Bjerkén, hvilken lade sin värja på bordet med orden: „här är mitt svar på Ert ovet“. Platen skyndade sin väg utan att säga ett ord.

Brevet af den 20 juli från Platen till Bjerkén, sannolikt skrivet i anledning af sistnämnda tilldragelse, karakteriserar äfven genom sitt språk förhållandet dem emellan. Måhända hade den ökade bestämningsrätt, som Bjerkén i vissa afseenden erhållit öfver Brahestads sjukhus, sporrat honom till ett aggressivare uppträdande, hvilket slutligen framkallade den skarpa konflikten.

Brevet lyder: „Herr Archiaterns ohyfsade och med så öfvermodigt högmod och pretention uppfyllda skrifsätt uti memorial af den 18 innevarande är så konformt med Ert umgänge och befattningssätt, att det icke mig surprenerat — — — —. För öfrigt blir Herr Archiaterns protest mig indifferent — — — —.“

Den 31 augusti upphörde sjukhuset med sin verksamhet, som fortgått från början af maj månad. Sjukförhållandena vid detsamma hade enligt assessor Söderbergs sjukrapport¹⁾ till Bjerkén för juni månad gestaltat sig sålunda:

¹⁾ Rapporten i Medicinalstyrelsens arkiv i Stockholm.

Kvarliggande från maj månad	132 sjuka
(blesserade 31, frossor 87, öfriga sjukdomar 14)	
Intogos under juni månad	255 .
(bless. 5, maligna febrar 13, frossor 206, öfriga sjukd. 31)	
Under månaden till armén utmönstrade	88 .
Under månaden aflidna	19 .
(blesserade 4, maligna febrar 6, frossor 9)	
Kvarliggande till juli månad	280 .

Åbo läns regemente hade det största antalet i frossa insjuknade.

Enligt Platens sjukrapporter af den 15 juli och 18 augusti¹⁾ funnos i Brahestads sjukhus:

Den 8 juli blesserade 9, sjuka 217, konvalescenter 45. Sedan sjukhusets uppsättning hade 37 aflidit.

Den 14 augusti blesserade 4, sjuka 102, konvalescenter 4.

Enligt Dahlgren hade under augusti månad 120 blifvit utskrifna till armén och 17 aflidit, och då sjukhuset den 31 augusti upphörde, var de sjukas antal endast 18; dessa öfverfördes till sjukhuset i Gamla Karleby, dit äfven sjukhusutredningen öfversändes.

Kort efter sjukhusets upplösning vände sig krigslyckan. Striderna vid Ruona och Salmi utkämpades, och i deras spår följde andra nederlag. Då sjukligheten begynte starkt tilltaga, blef det nödvändigt att ånyo få till stånd ett sjukhus i Brahestad, ehuru därstädes numera inga sjukhuspersedlar funnos.

Jakob Edgren, som den 20 september erhållit order om sjukhusets återuppsättande, fann i staden rum för endast 50 sjuka och för ett officerssjukhus, då rum måste reserveras för högkvarteret. De öfriga sjuka blefvo inhysta i närliggande byar.

Den 30 september rapporterar Edgren, att i officerssjukhuset funnos ganska få sjuka, emedan detta sjukhus

¹⁾ Bägge rapporterna finnas i Krigsarkivet i Stockholm och upptaga sjukförhållandena i Uleåborg, Brahestad, Gamla Karleby, Jakobstad, Härmä och Vasa.

i likhet med alla de andra saknade nödig attiralj. I Pattijoki och Savolahti byar däremot funnos 300 sjuka och blesserade. En „specific“ rapport skulle han insända, „så snart journalen skulle fås i ordning, hvilket uti denna villervalla och då sjuka utan afpollettering trupptals till sjukhusen inströmma är ganska svårt“.

I synnerhet officerssjukhuset vållade Edgren och Söderberg bekymmer. Officerarnas antal steg snart till 80. Då generalbefälet därom underrättades, erhöll Bjerken befallning att afsända de officerare, hvilkas återställande kräfde en längre tids vård, till Uleåborg och de lindrigt sjuka till sina respektive kårers kantoningskvarter. De åter, som kvarstannade i staden, „böra vistas å för dem utsedda sjukhus och icke efter behag utvälja för sig kvarter“. „Detta var en obehaglig kommission att befalla sjuka officerare att vistas i sjukhus, där en säng, madrass, lakan, kudde och täcke icke fanns“, skriver Dahlgren.

Den 5 oktober rapporterar Edgren, att sjukantalet i Brahestad samt Savolahti och Pattijoki byar uppgick till 570, och den 9 oktober hade detsamma, enligt Mosells rapport, redan stigit till omkr. 900.

Denna stora anhopning af sjuka försatte Edgren i en brydsam belägenhet, då alla biträdande läkare äfvensom lärlingar vid denna tid hade insjuknat och honom ensam ålåg hela sjukvården.

I memorial af den 20 oktober¹⁾ framställer han sin nöd och anhåller om hjälp.

„Högst bekymrad öfver den olyckliga belägenhet, hvaruti arméens sjukhus i och omkring Brahestad, nu innehållande omkring 900 man, i anseende till brist på läkarebiträde sig befinna, tager jag mig friheten ödmjukast repetera min förra begäran om läkare till hjälp i denna värkliga nöd.

Fältläkaren assessor Söderberg ligger sjuk på andra veckan och är ej på lång tid at påräkna. Sjukhusläkaren Nordberg ankom från höggvarteret sjuk och har ej gjort något biträde. Honom ämnar jag låta afgå med de 200 man sjuke, som till Umeå

¹⁾ Aktstycket, som finnes i Krigsarkivet i Stockholm, relateras af O. Hjelt.

skola öfverföras. Sjukhusläkaren Mosell, ehuru matt efter en långvarig sjukdom, har varit min enda hjälp; också han har nedsjuknat och är nu sängliggande.

Twänne läkarelärlingar ligga ock sjuke. Jag är således den ende läkaren, som finnes att tillgå. Om jag ock upoffrade både natten och dagen, är det en absolut omöjlighet at hinna förbinda i staden varande sjuke och blesserade; Herrar officerare och underofficerare utresa på landet en half mil till Pattjoki by, hvarest omkring 500 sjuka ligga kringspridda på 1 $\frac{1}{2}$ fjerdedels mil, derifrån till Palo och Savolax byar, innehållande öfver 300 sjuke, förlagda på omkring en half mils omkrets.

Då de till Umeå destinerade sjuke hinna inskeppas och de i förgår och i söndags utmönstrade 214 man friska afgå, minskas väl trängseln i sjukrummen, men i anseende till sjukhusens läge ganska litet göromål i sjukvården.

Savolaxska eller 4:de brigaden äger tillräckelig tilgång på läkare. En brigadläkare Rano, en sjukhusläkare Carlstén, en regementsläkare doctor Carger, en regementsläkare Brunow, en vice regementsläkare Utterström, en underläkare Cubé, en underläkare Sirelius och härutom minst fyra andra underläkare, hvars namn jag ej känner. Om jag af dessa finge till biträde par underläkare och brigadläkaren Rudolphi, skulle jag möjeligen kunna hjälpa mig vid en sjuknummer af 4 eller 500:de man och undgå den hårda förebråelsen, att af finska arméens sjuke och blesserade ofta dö, utan att vara eftersedde och förbundne på flere dagar.“

Klercker afgaf till konungen följande rapport från Kalajoki den 22 oktober:

„Sjuknummern är beklagligen i tilltagande. Tygmästaren vid artilleriet öfverste Boisman och öfverstelieutnanten Wetterhoff vid Tavastehus regemente äro med döden afgångne; generalmajor Gripenberg jemte ett stort antal andra officerare äro så sjuke, at de på lång tid ej kunna göra tjenst, hvarigenom arméen lider en känbar saknad på befäl. Läkarena äro till en del afgångne med sjuktransporterna till Umeå, och de öfrige så tillsjuknade, at ej mera än en enda fältläkare fins för at skjöta de 900 man sjuka, som äro förlagda i och omkring Brahestad, samt är förhållandet vid brigadesjukhusen lika svårt, hvarigenom afgången vid arméen blir så mycket olyckligare, som ingen hjälp häruti kan gifvas.“

Det stora antalet sjuka minskades i någon mån, då i kantoneringskvarteren brigadsjukhus inrättades och en-

dast i undantagsfall sjuka kunde till Brahestad öfversändas; antalet nedgick sedan yttermera, såsom Platens rapport af den 26 oktober ger vid handen. Den upptar 445 sjuka och 99 konvalescenter. Under månaden hade nämligen 204 man och 4 underofficerare tillfrisknat och afgått till arméns brigader, hvarjämte 193 sjuka den 22 oktober afsändts till Umeå och 71 aflidit. I november månad torde de sjukas antal i Pattijoki och Savolahti byar varit 108; inga nya sjuka hade blifvit intagna.

I november tilltog härens nödställda belägenhet ännu mer. Det blef svårt att anskaffa lifsmedel, då transportfartygen, som skulle förse hären med sådana, infröso. De sjukas antal ökades alltjämt, och enligt Klerckers rapport utgjorde detsamma i november, under marschen mot Uleåborg, 6,000. I saknad af nödiga transportmedel nödgades de sjuka, då de icke förmådde följa hären, som tågade tillbaka till Siikajoki, stanna på vägen, och då Brahestad i medlet af november utrymdes, måste 1,500 sjuka där kvarlämnas.

Redan tidigt i september, då reträtten åter blef oundviklig och de sjukas antal ånyo begynte tilltaga, hade order utfärdats om de sjukas öfverförande till Umeå nederlags-sjukhus. Äfven till Brahestad ingick en dylik order, men förrän denna transport i följd af brist på fartyg och långsamhet i anordningarna blef färdig att därifrån afgå, hade redan två månader gått till ända och kölden blifvit så sträng, att hafvet tillfrös. Hvilka svårigheter och lidanden de sjuka hade att utstå under dessa transporter, i synnerhet vid denna tid på året, framgår ur ett bref från Mosell, som hade erhållit order att åtfölja sjuktransporten och från Siikajoki embarkera med sjukhuset till Karlö. Han skrifer:

„Den 11 (november) skulle sjukhuset uppbryta. Den 12 tillfrös hafsviken, så att den hvarken bröt eller bar. Förhållandet inrapporterades, och jag fick order att kvarlemna alla sjuka, som ej kunde eller ville sjelfva framskaffa sig.

Enteligen framsläpade vi oss till Karinkanda, då vid sjukvisitation saknades tre man, som bestyrktes att de under marchen

aflidit. Den 16 fann äfven en sin dödsbädd. Den 17 bäddades en dödssång åt en tapper krigare.“

Antalet sjuka, som denna gång öfvertransporterades, var 242.

Under arméns framryckning mot söder uppställdes ett tredje sjukhus i *Gamla Karleby*, emedan sjukligheten bland trupperna, förlagda i det närbelägna Himango, var stadd i tilltagande. Direktören för Brahestads sjukhus, Rothman, ombetrodde äfven med iordningställande af sjukhuset i Gamla Karleby. Likasom i Brahestad anställd han äfven här sjuksköterskor, till ett antal af 8¹⁾. Ty han hade funnit, att den kvinnliga betjäningen ägnade de sjuka en omsorgsfullare vård. I själfva verket förekommo i Gamla Karleby icke några af de vanliga klagomålen öfver sjukvårdsbetjäningen. De kvinnliga biträdena voro äfven skyldiga att hjälpa till vid skurningen af de 20 rum sjukhuset disponerade öfver.

Såsom läkare fungerade i början bataljonsläkaren Schreck, som den 5 juli aflöstes af stadsläkaren Staudinger. Fährée, enligt generalorder²⁾ af den 4 juni brigadläkare vid första brigaden, förordnades den 8 juli till fältläkare och den 10 i samma månad till läkare vid Gamla Karleby sjukhus; till hans biträde utsågs Grundel. Den 26 juli tillkom yttermera sjukhusläkaren Berg och med honom tvenne läkarlärlingar, Wennberg och Berg, samt slutligen Forbus och Sylan; den senare från Åbo läns regemente. — Utredningen till sjukhuset erhöles från Uleåborgs sjukhus.

Hufvudkontingenten sårade tillfördes sjukhuset från v. Fiandts detachement efter striderna vid Lintulaks och Perho.

¹⁾ Qvenerstedts manuskript i Krigsarkivet i Stockholm.

²⁾ I samma order förordnades Aejmelée till brigadläkare vid 2:dra, Ammilon vid 3:dje, Laurell vid 4:de och Rano vid 5:te brigaden.

Ett utdrag ur Fährées specificerade rapport¹⁾ till Bjerkén lämnar en bild af sjukförhållandet vid sjukhuset under den tid af 1 ½ månad Fährée förestod detsamma, eller till dess upplösning. Rapporten från den 14 juli till den 29 augusti visar en sjuksiffra af 643.

	Blesse- rade	Maligne- feber	Frossfeber	Remittent- feber	Invärtas sjuka	Öfriga sjuka	Summa
Kvarliggande den 14 juli	54	29	120	31	153	72	459
Inkomna sedan den 14 juli . . .	87	7	14	14	39	23	184
Utmönstrade till den 29 augusti	18	15	100	27	114	50	324
Döda	12	8	1	—	7	4	32
Kvarliggande							287

Då sjukhuset den 31 augusti utrymdes, afsändes Grundel med 4 blesserade officerare till Vasa. Fährée och Berg fingo i uppdrag att åtfölja transporten af de kvarliggande jämte några tillkomna, tillsammans ett antal af 320, till Umeå, men den 31 augusti skrifver Fährée till Bjerkén: „embarkeringen, som blir förenad med många svårigheter, skulle begynna i går, men fartyget var ej färdigt“. Afresan skedde sedan i medlet af september.

I *Jakobstad* torde åtminstone till en början icke något egentligt sjukhus varit inrättadt. Flere blesserade och sjuka officerare voro dock där inkvarterade, hvilka vårdades af stadskirurgen *Lindmark*, som till sitt biträde hade tvenne underläkare.

Det begynte sin verksamhet samtidigt som sjukhuset i Gamla Karleby. v. Platens rapport af den 14 juli upp-tager blesserade och sjuka till ett antal af 237 samt döda 2 och rapporten af den 16 augusti 217 sjuka. Att dessa siffror voro så stora, berodde väsentligen därpå, att 200 sjuka från Gamla Karleby sjukhus blifvit dit öfverförda.

¹⁾ I Finska Läkaresällskapets bibliotek.

Sjukhuset arbetade till hösten och evakuerade sina sjuka till Umeå, så att den 15 september endast 50 sjuka kvarlågo på sjukhuset.

Likasom i Jakobstad emottogos i *Vasa* redan tidigt eller från den 15 mars sjuka från armén, och sköttes dessa af provinsialläkaren *H. R. Hast*.

Vid sin brådstörtade flykt från *Vasa*, efter Bergensträhles plötsliga landstigning i juni, kvarlämnade ryssarna där sitt välförsedda sjukhus; detta blef nu etableradt för de kvarblifna sjuka från Österbottens och Västerbottens regementen samt för de ryska sjuka och sårade.

Äfven vid *Vasa* sjukhus klagades öfver Platens långsamhet och likgiltighet, då det gällde att vidtaga för sjukhuset nödvändiga anordningar. Sålunda erhöles först den 6 augusti felande instrument och bandager och då först „föll det honom in med egen öfvervaro organisera sjukhuset“. Dahlgrens omdöme var, att den ekonomiska be- tjäningen var oduglig och direktör Teslöf likaså.

Öfverhufvudtaget torde *Vasa* sjukhus hafva varit af mindre betydnenhet ända till slutet af augusti. Platens rapport från sjukhuset den 17 augusti upptager 33 sårade och 60 sjuka. Ett större antal sårade och sjuka begynte till- föras sjukhuset först efter striderna vid Alavo, Ruona och Salmi.

Hast biträdades vid sjukvården af lasarett- och stads- kirurgen *J. F. Ebeling*, och beordrades dit äfven tre läkar- lärningar från Alavo.

I början af september synes *Bjerkén* hafva funnit anledning att ingripa. På hans anhållan den 9 september apterades nedre våningen af hofrättshuset till sjukhus för alla sjuka och blesserade officerare. Därjämte lämnade *Klingspor* honom här „full frihet att med sjukhusinrätt- ningen göra och låta på bästa sätt“.

Länge kunde *Vasa* sjukhus dock numera icke existera. Redan den 26 augusti hade högsta befälhafvaren bestämt,

att alla å sjukhuset befintliga sjuka äfvensom de ryska fångarna skulle öfverföras till Umeå, och den 11 september erhöles befallning, att „alla sjuka, som möjligen kunde transporteras, skyndsammast skulle till Umeå öfversändas“. Att embarkeringen till Umeå sedan aflopp snabbt och väl, vill man ställa i samband med den större handlingsfrihet, som här hade tillerkänts Bjerken. Läkarna Schreck, Grundel och Nordberg åtföljde sjuktransporten, och från Vasa och Nykarleby afsändes med densamma något öfver 300 sjuka.

Sjukhusets öfriga läkare öfverfördes till Nykarleby, dit äfven alla sjukhusförnödenheter afsändes. De sjuka, som icke kunde flyttas, kvarlämnades i stadsfysikus Ebelings vård.

Den 16 juli 1808, två dagar efter slaget vid Lappo, fick Bjerken order att inrätta ett sjukhus i *Alahärmä*, då transporten af 138 blesserade till de närmast belägna sjukhusen i Gamla Karleby och Nykarleby skulle blifvit svår att verkställa. Alahärmä hade, såsom beläget halfvägs emellan Lappo och Nykarleby, i detta afseende ett fördelaktigt läge, ehuru alla de lokaler, som måste användas, dock icke voro lämpliga och sjukinrättningen äfven här erhöil ett betydande omfång. Svårigheter visade sig äfven vid sjukvården på grund af bristande betjäning och öfriga bristfälliga anordningar. T. f. regementsläkaren Joh. Edgren, som i början handhade sjukvården, anmäler den 25 augusti från Alahärmä, att då han, oaktadt flere påminnelser hos direktör *Addens*, icke erhöilit nödigt antal sjukvaktare, han på eget bevåg anskaffat desamma, „i synnerhet då de svagt sjukas beständiga vårdande fordrar det“.

Likaså, säger han, hafva „de å andra sidan ån ligande sjuka ej alla dagar kunnat få den nödiga medicinen“. Han hade icke kunnat besöka dem, emedan *Addens*, ehuru därom anmodad, ej låtit anskaffa båt eller göra en liten brygga öfver ån.

Då sedan sjukantalet betydligt ökades¹⁾, kunde de gamla lokalerna icke längre rymma alla patienter, och blef därför en ytterligare utvidgning af sjukhuset nödvändig. Jakob Edgren, som den 15 augusti anlände till Alahärmä för att enligt order inspektera detsamma, skrifver i ämbetsmemorial den 16 augusti: „— — — — inser jag redan omöjligheten af att här kunna inrätta ordentliga fältsjukhus — — — — blifver här allting så i medicinskt som ekonomiskt afseende provisionellt“ och „brist på utrymme för mer än 300 sjuka“.

Då därjämte äfven rådde brist på kokkärl och svårigheter således yppade sig att förse ett så stort antal sjuka med kokmat och tjänlig föda, beslöts att upplösa sjukhuset i Alahärmä.

Redan den 22 augusti transporterades 119 man till Nykarleby och den återstående delen den 5 september.

Platens sjukrapport upptog den 17 augusti: sjuka officerare 7, blesserade 106, invärtes sjuka 194 och konvalescenter 26.

Efter Joh. Edgren hade medicine licentiaten och prästen Jakob Wegelius den 1 augusti erhållit förordnande att vara sjukhusläkare i Alahärmä²⁾.

I bref från Jakob Edgren af den 19 augusti beordrades därefter Wegelius att afresa till Nykarleby för att därifrån afhämta de rekvirerade medikamenterna till Alahärmä. Den 13 september erhöll han order att från Nykarleby öfverföra de sjuka till Umeå med briggen Gustaf Adolf. Under resan skulle han vid skötseln af de blesserade och invärtes sjuka biträdas af underläkaren Herpman. Vid fram-

¹⁾ Enligt Qvennerstedt (manuskript i Krigsarkivet i Stockholm) uppgick antalet till 352.

²⁾ Klingspors bref (i Finska Läkaresällskapets bibliotek) dateradt den 28 juli 1808, rörande Wegelius' anställande som läkare vid finska armén, är af följande lydelse: „Emedan adjunkten och medicine licentiaten, magister Jakob Wegelius, såsom för det närvarande ledig från prästerliga göromål, åstundat att i egenskap af läkare blifva engagerad, så behagade Herr Lifmedicus för honom utse någon sådan post vid något stående sjukhus, efter dess önskan helst i Jakobstad eller Nykarleby“.

komsten till Umeå hade han att anmäla sig hos sjukhusintendenten kapten Gripenberg. Fältapotekaren Wacklin, som äfven åtföljde transporten, hade sig ombetrodd vård af apoteksvarorna och sjukhuseffekterna.

Nykarleby sjukhus, hvars verksamhet hufvudsakligen bestod i att emottaga sjuktransporterna från Alahärmä och förmedla deras öfverförande till Jakobstad, där embarkeringen till Umeå försiggick, existerade blott en kort tid, eller två veckor. Vid detta sjukhus tjänstgjorde Johan Edgren och såsom underläkare Bergbom samt studeranden Herpman, som antogs den 3 september och sedan åtföljde transporten till Umeå.

För Savolaksbrigaden uppsattes den 30 maj ett sjukhus i *Pulkkila*, hvilket förestods af läkaren *Carger* d. y.; detsamma var endast ett provisionellt och flyttande sjukhus och styrdes oberoende af brigadchefen. Upprepade gånger öfverfördes härifrån de sjuka till sjukhuset i Uleåborg, och redan i juni månad ditsändes samtliga kvarliggande, uppgående till ett antal af 40. Då sjukhuset på hösten åter öppnades, öfvertog provinsialläkaren *A. J. Carlstén* skötseln af detsamma. I september utrymdes det ånyo, och den 21 oktober gafs order, att sjukhuset skulle lämna krigsskådeplatsen och flytta till Kello by i närheten af Uleåborg. Vid sjukhuset tjänstgjorde då en sjukhusläkare och en underläkare.

Under sommaren existerade sjukhus för brigadens räkning jämväl i trakten af Kuopio i *Toivala* och *Kasurila* byar; vid dem handhades sjukvården af provinsialläkaren *Carlstén*. Å sistnämnda sjukhus utdelades den 30 juni 222 sjukportioner.

I oktober torde ett sjukhus hafva funnits äfven i *Vieremä*, norr om Idensalmi.

Kapten Spåre, ekonom vid Kajana bataljon, hade sig ombetrodt öfverinseendet öfver sjukhusen i Savolaks, och kapten Andersin fungerade såsom första fältkommissarie.

De få och mycket ofullständiga läkarrapporterna lämna just ej några upplysningar rörande sjukhusen och deras utredning, hvarför äfven vår kännedom om sjukförhållandena inom den östra armén är ytterst bristfällig. Endast ur några enstaka officiella eller privata bref från militärbefälet eller genom någon knapphändigt affattad läkar-rapport hafva upplysningar kunnat erhållas, och framskymta då alltid ur desamma fullt lika mörka och dystra bilder, som vi erhållit från hufvudarmén.

Klingspor lämnar den 31 augusti från högkvarteret i Lappo en officiell redogörelse öfver finska arméns styrka. Ur densamma framgår, att Savolaksbrigaden på 2,801 man hade en sjuksiffra af 720 (25,7 %), hvaraf 303 på sjukhus och 417 i läger. Af alla brigader är det endast den första, som i denna redogörelse företer en högre sjuksiffra, nämligen af 1,731 man 542 sjuka (31,3 %); af dessa voro 141 på sjukhus och 401 i läger.

Af de tidigare sjukrapporterna från hufvudarmén framgick, att de sjukdomar, som hufvudsakligen hade betingat den starka sjukligheten inom första brigaden, främst inom Åbo, Nylands och Björneborgs regementen, voro frossor och remittenta febrar eller relativt mindre farliga sjukdomsformer, hvarför siffran af de på sjukhuset behandlade är jämförelsevis låg. Däremot ägde ett motsatt förhållande rum vid Savolaksbrigaden, i det att sjukhuspatienternas antal vid densamma var i proportion större än vid någon af de andra brigaderna. I själfva verket begynte redan under sommaren febersjukdomar uppträda inom Savolaksbrigaden, och på Pulkkila sjukhus utgjordes en tredjedel af sjukdomarna af maligna febrar.

Den 18 september uppgafs, att sjukantalet endast å Pulkkila sjukhus steg till 350, hvarför löjtnant Burmans uppgift, att inemot en tredjedel af manskapet i september skulle befunnit sig å sjukhuset icke kan anses öfverdrifven.

I dagrapport¹⁾ från Vasa regemente den 9 oktober 1808 uppges af Arnkihl, att af 731 man, befäl och man-

¹⁾ Conradis papper i Finlands statsarkiv.

skap, 54 voro vakanta samt 276 sjuka, af hvilka 15 bleserade.

Sandels säger i bref från Idensalmi den 20 oktober: „folket sjuknar grufveligen, så jag har öfver 1,000:de af brigaden på sjukhusen“ (de sjuka i kvarteren sålunda obereknade), och den 12 november: „Gud göre snart slut på vårt elände — — — jag har f. n. 3 brigader under mitt befäl, hvilka i anseende till sjuklighet och afgang icke göra 3,000 combattans tillsammans“.

Falander uppger i bref den 7 november, att brigaden skulle haft 2,000 sjuka, men hade densamma då ökats med 4:de brigaden och en afdelning af Östgöta grenadjärer.

Läkarna vid östra armén utgjordes i oktober af 1 brigadläkare, 1 sjukhusläkare, 3 regementsläkare och minst 6 underläkare. De af läkarna afgifna rapporterna voro få och ofullständiga. Ranos egna voro äfven bristfälliga på grund af truppläkarnas försumlighet.

V.

„I dödens rike“. Anklagelserna mot v. Platen.

Då finska armén vid september månads ingång ånyo blef tvungen att vika för öfvermakten och åter anträda tåget mot norr, skedde detta under så ogynnsamma förhållanden för armén, att det icke kunde töfva länge, innan följderna af de kroppsliga och andliga lidanden den utstått skulle visa sig i en starkt ökad sjukfrekvens.

De regelbundna rapporterna om sjuklighetsförhållandena inom armén hade uteblifvit, men de sparsamma uppgifter, som ingingo, visa redan en sjuksiffra af omkring 5,000. Man måste dock antaga, att denna siffra är för låg. Af de vid armén insjuknade afsändes visserligen 1,200 man till Umeå, och en del måste kvarlämnas i de utrymda städerna, men af det stora antalet insjuknade återstod dock en stor mängd, som med armén sökte släpa sig fram till Uleåborg. Några transportmedel, som närmelsevis skulle kunnat fylla det nu föreliggande behovet, var det icke tänkbart att åstadkomma. De, som icke med egna krafter kunde framskaffa sig, måste kvarstanna, då truppen bröt upp, eller blifva på vägen.

Då de sjukas antal i Uleåborg redan i början af oktober så hade tilltagit, att utflyttning af desamma till Kello by blef nödvändig, är det icke svårt att förstå, huru förhållandena skulle komma att gestalta sig för de sjuka efter evakueringen till Torneå och kringliggande byar, dit hela armén med alla de sjuka, som blott kunde följa den-

samma, blef förlagd. Men om förhållandena voro svåra i Uleåborg, tedde de sig ännu svårare i trakten af Torneå, där bristen på alla förnödenheter blef allt större och sjukligheten tilltog.

De svenska trupperna hade nog i likhet med de finska lidit af krigets mödor och umbäranden, och inom en del regementen hade leden i följd af sjukdom och död betydligt glesnat, men efter ankomsten till Torneå placerades en del af de svenska trupperna söderut i de svenska städerna och kort därefter fingo de återvända till sina hemorter. Annat blef däremot förhållandet med de finska trupperna, för hvilka den tre månader långa vistelsen i Torneå blef deras sorgligaste period under kriget, om hvilken Dahlgren säger, att man „bodde och lefde uti dödens rike“.

Den redan vid ankomsten till Uleåborg decimerade finska armén hopsmälte yttermera under den svåra marschen till Torneå och närliggande byar, dit de begynte anlända i början af december.

Utmattad af de svåra strapatserna i den stränga vinterkölden, anlände armén i en af motgångar nedtryckt sinnesstämning till kantoneringskvarteren, där den inrymdes i trånga, eländiga kyffen, i hvilka all utredning saknades, och föll under sådana förhållanden lätt offer för fältsjukan.

Fältsjukan uppträdde inom armén redan före dess ankomst till Torneå, men här, under de för farsotens utveckling och spridning särdeles gynnsamma förhållandena, erhöll den hastigt en fasansfull utbredning, och eländet ökades i än högre grad genom sjukdomens spridning äfven bland befolkningen i trakten.

Sjukvården, förut bristfällig, blef det än mer nu, då äfven en stor del af läkarna och sjukvårdspersonalen insjuknade. En kännbar brist rådde åtminstone till en början äfven på de nödvändigaste artiklar. „Kokföda“ fanns icke, och kunde kött erhållas, funnos icke några kokkärl; de sjuka måste lefva på bröd och vatten. Några sängplatser kunde icke heller beredas; de sjuka voro tvungna att ligga på de kalla, dragiga golfven med halm till underlag. Men då icke tillräcklig tillgång däraf fanns för att

vid behof tillåta ombyte, måste gammal, begagnad halm nyttjas. På täcken rådde stor brist, hvarför kapotterna, där sådana funnos, måste användas.

På grund af den fåtaliga läkar- och vårdarpersonalen, till hvilken senare konvalescenter och äfven kvinnlig betjäning användes, samt de sjukas sammanpackande uti ytterst trånga och bristfälliga rum, usla kojor och pörten uppstod öfverallt en öfverhandtagande osnygghet, som i hög grad bidrog till spridande af sjukdomen.

Sjukdomseländet upprepades sålunda här i Torneå, men på ett långt ohyggligare sätt än i Uleåborg. Qvenerstedt säger: „sjuka och döende trängdes med friska eller tillfrisknade om utrymme och underhåll. Befäl och manskap insjuknade hoptals, och sjukdomen uppträdde nu under så svåra former, att hela arméns tillvaro stod på spel.“

Med hela detta elände för ögonen kunde Bjerken naturligtvis icke stå overksam. Om han också icke såg sig kunna nå, hvad han tidigare anhållit om, en ökad bestämmningsrätt vid utseende af sjukhuslokalerna, ansåg han sig dock under detta olidliga tillstånd af maktlöshet ständigt böra upprepa, hvad han tidigare framhållit, och anföra sina klagomål mot den, som af honom ansågs vara upphofvet till det onda, nämligen v. Platen.

Kunde därigenom icke annat vinnas, blef åtminstone en del af det stora ansvar, som under denna olyckliga tid måste hafva tyngt på hans skuldror, afvältradt på det högre befälet.

Till sitt försvar framhöll sjukhusintendenten den rådande stora penningbristen, hvilken ju otvifvelaktigt äfven spelade en betydande roll. Dock kunde väl densamma lika litet ensam vara orsaken till alla oregelbundenheter, som intendenten under de förtviflade förhållandena kunde göras ansvarig för alla olyckor.

Med ledning af afgifna läkarrapporter och berättelser må här en skildring lämnas af de sorgligt ryktbara i byarna kring Torneå belägna sjukinrättningarna, hvilkas „arrangerande“ Dahlgren, utsedd till inspektör, sålunda beskriver: „Detta arrangement — — — — bestod nu för

tiden uti den enkla anstalt, att sjukhusintendenten pekade ut lokalerna, där de sjuka skulle ligga, och lät halm utbredas på golfvet, hvarpå uslingarna lades, och så hette det 'Fält-Lazarett'. Åt framtiden lämnades det öfriga, som hörde härtill, nämligen mat och betjäning.“

Bjerkén hade anhållit, att i Torneå socken tvenne af honom utsedda byggnader, rymmande 100 sjuka, till sjukhus skulle apteras och att i Kalix utrymme för 300—400 sjuka skulle beredas. Då Bjerkén tidigare erhållit afslag på en sådan anhållan, utsåg sjukhusintendenten efter gammal vana sjukrummen utan att i denna sak rådföra sig med första fältläkaren. Dessa sjukhus „blefvo rysvärda anstalter. Ekonomiska betjäningen var den eländigaste som kan tänkas“, säger Dahlgren.

Haparanda sjukhus uppsattes den 10 december och blef genast fullt af sjuka, till ett antal af 214, från de genomtågande svenska regementena. Fältläkaren Dahlgren inrapporterar den 17 december om detsamma: „I Haparanda har ingen kokerska funnits förrän i går afton, alla de sjuka hafva blifvit provianterade bland annat med rått kött, och, som inga kittlar och ingen köksbetjäning funnits, hafva de sjuka fått åtnöjas med sitt torra bröd och kallt vatten med kanhända litet salt. De sjuka ligga efter sjukhusdirektionens besörjande och förordnande så tätt sammanpackade, att somliga ligga med fötterna öfver hvarandra, — — — — de flesta svagsjuka äro utan allt biträde vid sina naturliga behofvers bestridande; stanken är härigenom blefven högst odräglig och dödande. Läkarnas befallningar höras och glömmas. — — — —“

Den 9 januari inrapporteras, att underläkaren Holmström, oaktadt han flere gånger rekvirerat ny ligghalm för de sjuka, icke erhållit sådan, hvarför den halm, på hvilken de sjuka lågo, var „helt och hållet rutten“.

Såsom läkare kvarlämnades från de svenska regementena Holmström och Danelli. Då den senare insjuknade och dog och äfven Holmström blef sjuk, ditkallades Nordvik, som handhade sjukvården å sjukhuset i *Påta* by, belägen $\frac{1}{4}$ mil från Torneå. På detta sjukhus kunde blott

JOHAN ALEXANDER NORDVIK.

en del af de svagt sjuka erhålla varm mat, „de andra lefva af torr proviant och kallt vatten“.

Rörande sjukhuset i öfrigt säger Dahlgren i en rapport af den 23 januari 1809:

„— — — — I ett stenpörte, nog rymligt, men kallt och fuktigt, så att väggarna äro beklädda med mögel, ligga 15 man. I ett litet och trångt pörte, der sjukt gårdsfolk finnes, äro 6 man inqvarterade. I en usel koja af några alnars étendue, der 3 sjuka barn ligga, finnas 8 man. I ett annat uselt pörte, der äfven sjukt gårdsfolk ligger, finnas 12 man. Redan hafva flere insjuknat af trängsel och stank, vida värre än på ett sjukhus.

Manskapet beklagade — — —, att dem icke tilldelas så mycken proviant, som bestås dagligen.“

De sjuka voro öfverhufvudtaget från de svenska regementena. Då genom Bjerkéns åtgärd 200 transporterades till regementena i hemorten, minskades trängseln något.

Den 11 december, dagen efter det Haparanda sjukhus upprättats, blef det nödvändigt att i *Vuono* by, $\frac{1}{2}$ mil söder om Torneå, inrätta ett lasarett för 224 sjuka från de svenska regementena, då för dem utrymme i Haparanda sjukhus icke fanns. Den 16 december uppgick sjuknummerna här till 320, och följande dag steg antalet till 567. „En pestificerande ånga uppkom i sjukrummen af trängsel och den öfverallt rådande osnyggheten“, ty nödig betjäning och uppspassning fanns icke att tillgå för de sjuka, „af hvilka större delen ej förmått att själfva uppfylla sina nödvändigaste behofver“.

Byn var olämplig för sjukhusinrättning, då gårdarna lågo utspridda på ett område af $\frac{1}{2}$ mil i omkrets; kokhuset var långt aflägsset från de sjukas bostäder; i hvarje gård fanns blott ett pörte, hvilket kunde eldas, och där logerade bland de sjuka äfven värdfolket; de sjuka saknade nödiga kläder att skyla sig med.

Då intendenten ville göra läkarna ansvariga för allt det elände, som härskade inom sjukhuset och som „stigit till en ryslig höjd“, och däröfver till general en chef inlämnade klagomål, förordnades Jakob Edgren att in-

spektera sjukhuset och däröfver afgifva förklaring. Han skrifer:

„— — — hvad sjuknummerns stora antal angår, är det en sak, hvarför läkaren ej kan förebrås, i synnerhet då sjuka tvärtemot hans tillstyrkan dagligen emottagas och af sjukhusdirektionen inkvarteras i en by, som redan för en vecka sedan ägde det antal af sjuka, som här möjligtvis, utan alltför mycken trängsel, kunde härbärgeras; och att sjuknummern nu på en dag ifrån ett antal af 320 man vuxit till 567 är en sak, hvarom jag af direktionen icke blifvit underrättad. De sjuka ligga hoppackade i sjukrummen 30 till 40 man, då i hvarje rum borde ligga 12 till 15, högst 20 sjuka, då sjukvaktare ej finnas i ett tillräckligt antal — — — osnyggheten råder i högsta grad — — —.“

Det oaktadt ansåg sig bataljonschefen Gyllencreutz befogad att i rapport till generalbefålet insända klagomål öfver läkarvården vid sjukhuset, som en hel vecka var i saknad af läkare. På grund af denna rapport anhåller Bjerkén åter den 7 februari om krigsrätt och laga undersökning, „då jag“, säger han, „har full anledning att tro rapporten vara falsk och emot sanningen rakt stridande, på ett för mig ganska smärtande sätt beskuggat det lilla värde min omsorg för arméns väl kan äga och dessutom gjort en skicklig och flitig läkare högsta oförrätt“.

Som läkare vid detta sjukhus tjänstgjorde Joh. Edgren från Björneborgs regemente och som biträden Towell och den „nitiske, fångne ryska läkaren Alexandrowitsch“.

Utom ofvannämnda sjukhus funnos ännu i närheten af Torneå tre sådana, förlagda i *Mattila*, *Nikkala* och *Laivajärvi* byar.

I *Mattila*, en half fjärdingsväg från staden, fanns ett litet sjukhus för 75 à 100 man. Såsom läkare där tjänstgjorde Sirelius och under hans sjukdom Nordvik.

Till *Nikkala* sjukhus, 1 1/2 mil söder om Torneå, evakuerades från de andra sjukhusen sådana, som kunde fördraga transport. Därigenom minskades äfven trängseln i Vuono, sedan äfven „dödligheten därtill lämnat en hjälp-

sam hand*. Sjukhuset i Nikkala begynte i november med en sjuksiffra af 207, som i december steg till 401 och i januari till 404, hvarefter antalet i februari nedgick till 256 och i mars till 138.

Fältläkaren Edgren handhade här sjukvården intill den 21 februari 1809, då han blef t. f. första fältläkare efter Bjerké, som afreste till Stockholm. Han biträdtes af sjukhusläkaren Mosell. Edgren blef sedan den 25 mars fången och efterträdtes af Dahlgren.

Sjukhuset i *Laiwajärvi* by var ett flyttande sjukhus, i hvilket de sjuka upptogs vid arméns reträtt från Uleåborg; det flyttades dock snart till Nikkala by. Äfven här tjänstgjorde Edgren jämte sjukhusläkarna Carlstén, Mosell, Towell, en rysk underläkare och fyra lärningar.

Den 20 december rapporterade Edgren, att Carlstén ännu var svag efter sin sjukdom. En underläkare Kihlman och 4 läkarlärningar „ligga ännu illa sjuka“.

Längre söderut funnos ytterligare sjukhus uppställda i *Bärjels* by i Kalix socken, 6 mil från Torneå, i *Luled*, i *Alviks* by invid Luleå och i *Pited*.

I Bärjels by funnos 181 sjuka från Helsinges regemente, hvilka vårdades af underläkaren Norlin. Efter hans död öfvertog Mosell den 22 februari sjukvården.

I de öfriga sjukhusen voro sjuka upptagna hufvudsakligen från de svenska regementena. De bostäder, som för dessa sjukhus användes, voro icke mera finska pörten, utan rummen voro här stora, glada och luftiga. Sjukvården handhades inom dessa antingen af de svenska regementsläkarna eller, såsom i Luleå, af stadsläkaren. I medlet af februari erhöll Dahlgren öfverinseendet öfver sjukhusen i Luleå, Alvik och Piteå.

För Uleåborgs utrymmande öfverfördes redan tidigare trupper till Torneå, hvilka begynte anlända dit den 10 och 11 december. Sjukhus inrättades då ej blott där, utan omedelbart därefter äfven i närliggande byar.

Då som sagdt alla dessa inom kort blefvo till trängsel fyllda och ett tillräckligt antal läkare icke fanns för uppsättande af flere sjukhus, anbefalldes Adlercreutz i en generalorder af den 14 december, att, „så länge högsta nöden ej fordrade“, ej blott officerare, utan äfven underbefäl och manskap skulle skötas vid brigaderna. Sjukhus borde därför för ändamålet vid dessa inrättas och läkarvården handhafvas af brigadläkarna.

För att därjämte bringa ordning i rapportväsendet föreskrefs, att brigadläkarna inom sex dagar vid högsta ansvar skulle efter upprättadt formulär inlämna sammandrag af sjukförslagen och att det „åligger brigadcheferna att allvarsammeligen bestraffa de skyldige regementsläkare“, som af brigadläkarna blifvit anmälda för försumlighet att icke i rättan tid hafva afgifvit sina rapporter. Genom order anbefalldes brigadchefen därjämte att, ehuru sjukhusintendenten äfven hade inseende öfver dessa sjukhus, dagligen låta visitera desamma och, om något befanns stridande mot ändamålet med deras inrättning, till general en chef därom inrapportera. Åt brigadchefen uppdrogs att anställa sjukvakterskor och till intendenten inlämna förslag om nödiga sjukvaktares antagande, och första fältläkaren erhöll rättighet att i medicinska frågor direkte vända sig till brigadchefen.

För att under det rådande eländet i någon mån kunna bibehålla manskapet vid hälsa, motverka sjukdomarnas utbredning och konvalescenternas återfall i sjukdom samt med de till buds stående ringa läkarkrafterna kunna upptaga striden mot en öfvermäktig fiende, utgåfvos af Bjerkén föreskrifter och förhållningsregler till efterrettelse. Jämte det flere af dessa i många stycken äro karakteristiska för tidsförhållandena, vittna åter andra om, att stor vikt tillmättes äfven allmänna sanitära åtgärder.

Till en början rekvirerades af första fältläkaren för brigadsjukhusens räkning 3 oxhufvud rödt vin samt en större kvantitet, 175 \mathcal{E} , risgryn.

Den 10 januari utfärdades till brigadläkarna följande order:

„då många sjuke af fruktan för sjukhuset skolat qvarligga uti kvarteren flere dagar, tills de af sjukdomen äro till den grad besvärade, att oftast föga hjelp för de sjukas vederfående af läkaren kan presteras, så äger Herrar Brigad-Läkare att till hvarje companichef aflemna litet quantum kräkmedel och något annat, som till feberns brytande på 1:sta och 2:dra dygnet kan anses tjenligt, — — — — och bör companichefen erhålla en skriftlig föreskrift om dessa medels användande, så att desamma kunna af honom användas genast då soldaten klagat sig illamående.“

I memorial af den 11 januari föreslås:

„1:o Att en portion varm kokad köttsoppa med tillsats af en half jungfru bränvin och 10 pepparkorn anslås på hvarje man som går på vakt.

2:o Då så många tillfrisknade af brist på nödig och varm beklädnad i proportion af kroppens försvagade tillstånd flere gånger åter insjukna af recidiver och dö, så anser jag min skyldighet likmätigt föreslå, att, sedan de tillfrisknade småningom i egna hus blifvit afskilde ifrån de sjuke, dem då måtte bestås, utom full portion färsk mat efter matordningen — — — —, lappmuddar och lappskor såväl vid brigaderne som vid de mindre Nederlagssjukhusen, uti hvilka de småningom kunna taga sig rörelse uti friska luften, förr än de åter inställa sig till tjenstgöring vid regementet; — — — —“

Beklädnadsförslaget glömdes, men matordningen gillades, säger Dahlgren.

Enligt en generalorder af den 31 december skulle de sjukas klädespersedlar förvaras i särskilda rum, där de trenne dagar å rad borde berökas¹⁾ med det ämne, som första fältläkaren därtill föreskref; de plagg däremot, som voro odugliga och obrukbara, borde uppbrännas.

Den 20 januari föreskrefs, att vid hvarje sjukhus och så nära sjukhusen som möjligt skulle inrättas konvalescent-

¹⁾ Enligt C. N. Zetherman, Kongl. Krigs-Akademiens Handlingar 1809, användes till desinfektion af kläder, sjukrum och likhus rökningar med mineralsyror. Det föreslås, att man tager en matsked vitriololja, som uppblandas med tre matskedar vatten på ett tefat, till hvilket sättes en blandning af 7 delar koksalt och 1 del finpulveriserad brunsten.

hem. Konvalescenterna skulle undfå full förplägningsportion efter förut bestämd matordning och „tillåtas icke blifva ifrån sjukhuset afpolletterade, förrän de erhållit nog hälsa och styrka att till tjänstgöring kunna utgå“.

Genom en ny generalorder af den 19 januari 1809 sattes brigadläkaren och sjukvaktaren i tillfälle att erhålla häst för att, så ofta de sjukas vård och skötsel det fordrade, kunna besöka dem i de mycket kringspridda brigadsjukhusen. Slutligen skulle hvarje sjukvaktare och sjukvakterska dagligen erhålla en jungfru brännvin för „att kunna preservera sig och soutinera sig bland sjukångorna“.

Det är icke underligt, om Bjerkén under dessa tider var bekymrad och kände tungt det ansvar, som hvilade på honom, så mycket mer som han icke kunde lita på, att de af honom gifna föreskrifterna följdes.

Han skrifer i ödmjukt memorial den 7 februari: „Stadd uti stora bekymmer om de tillfrisknades fortfarande hälsa och de verkligen sjukas skötsel med så tillräckligt antal läkare, som möjligen kan anskaffas, utbeder jag mig få veta, om någon åtgärd är vidtagen till befordrande af mina andraganden uti memorial af den 11 januari detta år“.

Hurudana de lokaler voro, som för sjukhusbehof stodo till brigadernas disposition, beskrifves af Dahlgren, hvilken hade till uppgift att inspektera desamma; af lättförstådda skäl skilde de sig icke från de öfriga sjukhusen.

Första brigadens sjukhus utgjordes för det mesta af små, låga finnbadstugor, af hvilka hvar och en kunde inrymma 5 à 8 man, men där 15 à 20 nu voro inhysta. Stanken uti desamma var olidlig.

Andra brigadens sjukhus i *Vojakkala* var fördeladt på 7 gårdar, uti hvilka den 26 december 150 man voro inrymda i 7 pörten. „Dessa pörten voro högst små och låga och hysa ett vida större antal sjuka, än som i så små usla rum bör finnas. Stanken var ock här odräglig och kväfvande. Mortaliteten är tyvärr betydlig, då 32 man dött på 8 dagar.“ Äfven det friska manskapet var ganska

trångt inkvarteradt; i en enda gård var en hel bataljon förlagd.

Tredje brigadens sjukhus var beläget i *Alaraumo* by. Läkaren bodde $\frac{1}{2}$ mil från sjukhuset. De sjuka voro mycket hoppackade. Af 154 sjuka dogo på en månad 23. En afdelning af brigaden var förlagd i *Karungi*. Läkarna *Ruuth*, *Nauman* och *Zinck* voro sjuka, hvarför regementsläkaren *Brunow* skötte brigadens sjukhus, ehuru han var ensam läkare vid trenne bataljoner.

Äfven här hade läkarna att kämpa mot svårigheter af olika slag. Så beklagar sig brigadläkaren *Ammilon* i skrifvelse af den 28 december för *Bjerkén* öfver, att brigadchefen, för att bereda bättre utrymme åt patienterna, påbjudit ständiga omflyttningar af de sjuka, men likväl hade desamma „värre än förut blifvit hoppackade“. — — — — „Detta är tredje gången i denna månad, som dessa fått lida sådana flyttningar, hvarför de sjuka ock lämna en bedröflig och hopplös anblick om förbättring, emedan, om någon varit på förbättring, han då alltid insjuknat ånyo, hvarför ock de flesta, som utgå, ske med döden“.

I sammanhang härmed må icke förgätas den själf-uppoffrande och oegennyttiga omsorg, som ofta ägnades de sjuka jämväl af deras närmaste öfverbefäl. Som exempel härpå förtjänar framhållas följande: *Nylands dragoner* voro förlagda i *Mattila* och *Karungi* byar. Läkaren *Alén* låg sjuk, och alla honom ombetrodda sjuka lågo utan vård i kantoneringskvarteren. *Dahlgren*, hvilken ålåg att öfvervaka sjukvården, berättar från sin inspektion den 14 december, att ryttmästar *v. Post* i sin skvadron hade 22 sjuka, baron *Rehbinder* 18 och ryttmästar *Möllersvärd* 5, hvilka de ägnade all sin omsorg.

Ryttmästar *v. Post* hade till sin disposition endast mycket små rum, i hvilka han vårdade sina sjuka, mest nervfeberpatienter. Ut i ett enda större rum hade åter baron *Rehbinder* inrättat „uphögda“ britsar, med en smal gång emellan hvarje, i hvilka de sjuka lågo bekvämt, och ryttmästar *Möllersvärd* hade uti ett rum låtit införa långa släddar, i hvilka de sjuka hvilade som uti bekväma sängar.

Dahlgren säger härom: „Desse herrar voro mycket nitiska för sina patienter och begärde af egna medel få depensera till behöfliga medikamenter samt erbjödo sig att själfva vårda sjuklingarna, hvarför dem lämnades skriftlig regim och föreskrift om medlens användande“. Vid en senare inspektion fann Dahlgren ryttmästar v. Post själf liggande sjuk, ett offer för sin osparda möda och omsorg. Han tillfrisknade dock sedermera.

Ett ytterligare bevis för befälets omsorg om de sjuka soldaterna lämnar den instruktion¹⁾, som af bataljonschefen N. Frelander den 18 januari 1809 utfärdades för Karelska jägarkårens sjukhus, hvilken instruktion sannolikt afven var gällande för de öfriga brigadsjukhusen.

Instruktionen lyder:

„1:o. Bör vidcommenderade officeraren jemte underofficern med 2:ne sjukvakter efterse vid ansvar, att hvarje karl har ren halm under sig, rummen rensopade och eldade som sig bör samt rökte mognar och aftnar med en- eller granris.

2:o. När läkare vid corpsen är att tillgå, besörjer han om nödiga medicamenters utdelande efter sjukdomarnas beskaffenhet; hvad för öfrigt brister i skötseln, anmäles hos närvarande corpsens chef.

3:o. Dageligen skall kornsoppa för de svagare sjuka vara färdig kl. 8 f. m., som efter behof för dem anmäles, och till de mindre sjuka färsk köttssoppa till middagarna. Rent kylslaget vatten bör alltid vara till hands.

Intet af provianten utom bröd och smör får okokt förtäras, som tillses att dermed redeligen af sjukvaktarene förfares.

4:o. Brister bränved, så får en trosshäst med karl dertill employeras, som reqvireras af trossbefälhafvaren, för att ifrån skogen deraf hemslåpa nödigt behof, som sjukvaktarene sönderhugga efter åtgången.

5:o. Så mycket möjligt är, böra de sjukas kläder rentvättas. Dör någon, bortföres den uti något afsides kallt hus, till dess den hinner begravas. Kläderna fräntagas, rökas och läggas afskiljt samt den dödes enskilte egendom upptecknas af penningar m. m., hvilka jemte kronans effecter till compagnichef aflemnas.

¹⁾ O. Hjelt: Medicinalverkets Historia.

6:o. Daglig muntlig rapport lemnas till chefen af sjukhus-officeraren å skedde förändringar. Skulle mera betydligt sig tilldraga, rapporteras derom genast.

7:o. Hvarje lördag inlemnas sjukförslag.

8:o. Klockan 8 och 12 f. m. samt 4 och 8 e. m. visiterar sjukhusofficeraren sjukhuset, utom den jämna eftersyn sjukhus-underofficieren bör iakttaga uti allt som förut anbefallt är.“

Af hvad tidigare sagts framgår, med hvilka svårigheter de sjukas skötsel var förknippad i följd af de genom sjukdom och död starkt reducerade läkarkrafterna¹⁾. Det oakadt pålades brigادلäkarna än ytterligare skyldigheter. I en generalorder af den 6 januari läses: „emedan smittan af den inom armén rådande sjukdom nu äfven skall hafva utbredt sig till allmogen uti kantoneringskvarteren, så åligger det de vid brigaderna varande läkare att också sköta de sjuka af allmogen med lika omsorg som soldaterna“.

Man får en bild af situationen, om sjuk- och döds-siffrorna från denna tid jämföras med de tjänstdugliga läkarnas antal.

Ur sjukförslagen för januari månad från sjukhusen vid norra armén²⁾ framgår, att å sjukhusen den 1 januari lågo 2,382 sjuka (blesserade 54, febersjuka 1,604, i andra sjukdomar insjuknade 724); under månaden intogos 2,022 (blesserade 2, febersjuka 1,741, i andra sjukdomar insjuknade 279), 749 afledo, och vid månadens slut kvarlågo 3,155 sjuka. För vården af dessa hade armén i början af januari att disponera öfver endast nio läkare. Dessa voro, utom Bjerkén, tvenne fält-, tre regements- och fyra underläkare; alla öfriga voro i följd af sjukdom icke i tjänst.

Om man betänker, hvilka svårigheter redan erbjuda sig för *en* läkare att sköta 50 patienter, fördelade på från hvarandra vidt skilda lokaler, så kan man äfven lätt föreställa sig, hurudan vården om de sjuka blef, då dessas antal, såsom här var fallet, närmade sig till trehundra på

¹⁾ Under kriget afledo läkarna Næzén, Ortman, Rano, Danelli och Norlin.

²⁾ Medicinalstyrelsens arkiv i Stockholm.

hvarje läkare och därtill ytterligare kom vården af de sjuka bland befolkningen. Då upphör all sjukvård.

Men om sålunda de läkares lott, hvilka ännu voro i stånd att fullgöra sina tjänsteåligganden, under detta tröstlösa arbete var svår, så kan man å andra sidan äfven väl förstå den svåra belägenhet, hvori chefskapet befann sig, då de sjukas antal dagligen ökades, utan att läkare funnos att tillgå.

I denna „bedröfvansens tid“ skrifver Lars Jägerhorn i Torneå den 1 januari 1809:

„Under sjukdomarnes dagliga förökning och deraf vexande behof af läkare för Arméen anser jag mig icke kunna undgå att hos herr — — — t. g. General-Adjut. nu anmäla faran af denna brist, så mycket olyckligare, som de dagliga sjukhus-rapporterna vittna icke blott om ovanlig sjukmängd, utan ock ovanlig afgang. Då för afhjelpande af denna olägenhet, det icke gifves här någon tillgång på behöfliga läkare att påräkna — — — det tyckes åtminstone kunna förmodas, att de i Umeå vordne sjukas så tilfrisknande som afgang göra nu mera ett mindre antal läkare derstädes nödvändigt.“

En tröstlösare belägenhet låter sig svårligen tänkas för läkarna, då de visste, att ingen medicin numera kunde hjälpa, sedan de råd och föreskrifter, som gifvits, hvarken kunnat följas eller ens blifvit beaktade. Det var därför helt visst icke med lätt sinne som Bjerken för att i någon mån söka underlätta läkarnas svåra tjänstgöring i bref till general en chef anhöll:

„att läkare från Stockholm måtte varda hitreqvirerade, icke derföre att jag tror, att med flere läkares tillkallande någon af alla de olägenheter, som på ett så rysligt sätt förorsakat sjukdomarnes dödlighet i och omkring Torneå, på minsta sätt kan afhjelpas, utan derföre, att, då — — — ingen hjälp till lifvet är att förvänta, den trösten åtminstone måtte varda mig förunnad att mildra mina medarbetande kamraters svåra tjänst och olyckliga öde, då den ena af dem sjuknar efter den andra; och för att genom ett större antal läkare söka, om möjligt är, finna en hasard till lifvets bibehållande för några af dem. Jag antager att ingen är okunnig derom, att medikamenter, ehuru utvalde och utdelade af den skickligaste läkarehand, aldrig kunna med-

föra någon båtнад, om icke de öfriga sjuk-behovfen äro rikligt uppfyllda, ty de sjukas vederfående kan ofta med säkerhet ernås, utan att naturen varder med några egentliga läkemedel understödd; blott allt är i öfrigt väl ordnad. Nu sakna vi dock allt; och af medicin felas de viktiga sakerna: opium, salpeter, vin och ättika.“

Bjerkén hade i sanning icke gjort någon hemlighet af sin åsikt om intendentens såväl underlåtenhetssynder som direkta fel och öfvergrepp, hvilka han ansåg hafva varit hufvudorsaken till det sjukdomselände, som härskade inom armén.

Af sistanförda ämbetsmemorial kan man väl fatta hans medkänsla för sina kolleger. Då intendenten därför, såsom redan tidigare sagts, i en officiell skrivelse ville vältra skulden för alla de missförhållanden, som existerade vid Vuono sjukhus, på läkarna, brast slutligen Bjerkéns tålmod, och han insände till general en chef den 20 december en offentlig anklagelseskraft af följande lydelse:

„Af sjukhus-intendenten Öfverste v. Platens memorial af den 18 december finner jag beklagligen, att samma herre alltjemt fortfar i sin okunnighet om hvad dess tjenst tillhör samt i sin gamla vana att befatta sig med allt annat, än det som honom åligger. *Icke kan sjukhus-intendenten bedöma, och icke rör det honom, om läkarne anse sig böra tilldela medikamenter åt en sjuk, men icke åt en annan*; men hvad som rör det honom, är att anskaffa tillräckligt antal sjukvaktare; och det tillhör läkarne att, då brist i detta hänseende eger rum, sådant anmäla, på det att rättelse må vinnas. Den minst vanda sjukvaktarska vet, att, då fråga är om vård af febersjuka, nyttan af medikamenter icke är till hundrade delen så viktig, som fritt utrymme, frisk luft, tjenlig dryck och snygghet. Det vore således icke för mycket begärt, om man antog, att en sjukhus-intendent egde en sådan kunskap, för att låta den komma de sjuka till godo, i hvad på honom kan ankomma. Jag kan för min del icke anse denne herres induktion på bristande medikamenter åt de sjuka såsom orsak till den stora dödligheten för annat än en falsk fermissa på den rätta och sannskyldiga orsaken till de olyckor, som äro för handen.

Å nyo måste jag anmäla och är nödsakad att ordentligen beklaga mig deröfver, att sjukhus-intendenten ännu i afseende på sjukvården utöfvar den snart sagt viktigaste delen af hvad

som icke kan tillhöra någon annan än mig, jag menar utseende af rum för de sjuka. *Det är från denna källa, som en stor del af den oordning härflyter, som vållat arméns stora dödlighet under detta fälttåg.* Der intendenten funnit för sig sjelf ett godt kvarter, der har han och största delen af den ekonomiska befattningen kvarstadnat; men *för de sjukas kvarter ryser jag, och läkarne ega inga.*

Hosföljande rapporter och memorialer, som ådagalägga allt detta, har jag af personlig konsideration hittills undanhållit i hopp om bättring; men då jag finner, att allt går efter sin gamla vana, ser jag mig nödsakad att till eget skydd bifoga den. Torneå den 20 december 1808.“

Jämte Edgrens afgifna förklaring och Dahlgrens tidigare anförda klagomål bifogades yttermera dennes rapport, att sjuka från Påta och Haparanda sjukhus blifvit till den $\frac{1}{2}$ mil från staden belägna Björkö by utskickade, utan att för deras skötsel funnos disponibla läkare eller att under rättelse från sjukhusdirektionen ingått om deras utflyttande.

Samtidigt härmed synes äfven från landshöfding Ekorn till generalbefålet insändts klagomål däröfver, att de vid sjukhuset aflidne länge fått ligga obegrafna, samt att sjuka blifvit inkvarterade på „postgårdarne“. Uti det memorial¹⁾ rörande denna fråga, som generalintendenten Jägerhorn aflät till generaladjutanten Adlercreutz och hvartill hade bifogats såväl landshöfdingens ofvannämnda skrifvelse som v. Platens förklaring, säges, att befallning aflåtits till „fältadvokatfiskalsämbetet att vidare undersöka den ekonomiska vården i arméns sjukhus“.

Vidkommande det öfverklagade förhållandet, att de aflidna länge fått ligga obegrafna, vet Jägerhorn under de dåvarande förhållandena ingen annan utväg, än att de å sjukhusen aflidna icke skulle jordas i kyrkogårdarna, utan nedläggas i grafvar invid sjukhusen, „emedan annars de döendes mängd gör oordning och dröjsmål i begravnin-garna oundvikliga“.

Hvad beträffar v. Platens förklaring¹⁾ rörande inkvartering i postgårdarna, är densamma ganska svag och visar

¹⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

till fullo, huru dålig den tillsyn var, som ägnades de sjuka; den lämnar också stöd för den gängse opinionen, att den „dödande smittan“ från hären blifvit till befolkningen öfverförd. Platen säger i sin förklaring, att postgården i Nikkala icke var upptagen till kvarter för sjuka, „men väl kan det hafva händt, att några af de från Laivajärvi till Nikkala flyttade sjuka vid förbigåendet af postgården tagit sig nattkvarter; och angående Haparanda har befallning till vederbörande afgått om de sjukas skyndsamma flyttande från postgården därstädes, i händelse där några sådana vore inkvarterade.“

Något svar på Bjerkéns skrifvelse erhöles icke på länge. Först i januari, efter befälsombytet i generaladjutantsexpeditionen, blefvo missförhållandena vid sjukhusen i Påta, Haparanda och Vuono föremål för advokatfiskal Monselius' undersökning. Af det utlåtande Bjerkén bifogade i anledning af dennes skrifvelse framgår, att undersökningen i hufvudsak bekräftade, hvad i klagoskriften och bilagorna anförts.

I anledning häraf yttrar Bjerkén:

„— — — — och har jag skäl förmoda att detta mitt memorial är det som gifvit anledning till denna undersökning; och torde lätteligen af alla i den delen af mig så väl till General en chef som till intendenten ingifne handlingar ådagaläggas, att sjukhusintendenten, som troligen ännu aldrig inträdt i något sjukrum för att efterse, om dess underhafvande fullgjort sina skyldigheter i afseende på snygghetens bibehållande, aldrig varit af samma tanka med förste-Fältläkaren, då fråga uppstått om soldatens helse, skötsel och beqvämlighet.“ Torneå den 2 febr. 1809.

Han tillägger ytterligare, att på hans förfrågan hos Platen, rörande placeringen af sjukhuseffekterna från Uleåborg, svar två månader senare inlupit, att desamma blifvit afförda till Luleå „för att bevaras för epidemisk smitta“.

Om detta sätt att använda nödiga persedlar säger Dahlgren: „det var just en läcker idé att gömma de få sjukhuspersedlar undan smitta, under det 1,000:de lidande ligga på rutten halm“.

Efter ofvannämnda undersökning synes intendent v. Platen upphört med sin tjänstebefattning. Huruvida han på egen begäran afgick eller blef därtill tvungen, är okänt. Öfverstelöjtnant Ugglan blef emellertid utsedd till sjukhusintendent. Utnämningen, säger Dahlgren, kom „tyvärr för sent, sedan nu allt var tillspillogifvet och 1,000:de tals offer icke kunde till lifvet återkallas; samt af denna makalösa armé en månad därefter, då den infama konventionen i Kalix afslöts, ej mera återstod än konvalescenterna i södra Västerbotten.“

Den 2 januari 1809 sammanträdde i Torneå finska arméns läkarkår, bestående af första fältläkaren Bjerken, fältläkarna Edgren och Dahlgren, brigadläkarna Ammilon, Laurell, Aejmelée och Heman samt underläkarna Nordvik, Ruuth och Holmström, i närvaro af general en chef af Klercker och generalmajor Adlercreutz, hvarvid upplystes, att de sjukes antal för dagen uppgick till 2,515, nämligen:

1:sta brigadens	447
2:dra ” 	160
3:dje ” 	289
4:de ” 	212
på Haparanda sjukhus	167
” Vuono ” 	317
” Nikkala ” 	549
” Påta ” 	54
” Mattila ” 	170
Nylands dragoners	100
Karelska ” 	50
	Summa 2,515

Till det förda protokollet yttrade Edgren, att „mängden af dem, som i augusti hemsöktes af diarréer samt utmärglades och ej mer återhämtade sina krafter, voro utslitne konvalescenter, hvilka ej länge uthärdade den nya sjukdomens våldsamt, innan de utslocknade“.

Två dagar efter detta sammanträde afgaf Bjerken följande berättelse, grundad på inlupna meddelanden och egna erfarenheter:

„Af långvariga bivuakeringar, dålig beklädning, brist på tillräckligt kok-ämne sjuknade en stor del af armén. De lefde således af torr och salt föda och drack Österbottens vatten, det orenaste och osmakligaste jag känt. Härtill kommer, att de svenska regementerna, alldeles ovane vid de finska boningsrummen, blefvo sjuke af de drifhus, som utgöra finnarnes helsa och lif, och var följden häraf aldrig märkligast under arméns marsch norrut i slutet af november månad, då kölden steg ända ner till 28 grader af Celsii thermometer, och manskapet trötte, frusne och ofta hungrige satte sig ned att hvila i ett pörte, kanske af 30 till 35 graders värme, bredvid ugnen, der de somnade, och en eller annan vid trummans rörande befnans vara död, på samma sätt som om han varit rörd af slag. De af dessa, som då utgingo åter i kölden och marscherade, sjuknade allmänt, af Helsinge, Uplands och Lifgrenadier-regementerna i synnerhet ända till hälften och deröfver af regimentets styrka. Deras sjukdomar voro då intet annat än så kallade fluss-febrar med mer och mindre grad af inflammation i luftstrupen och de fina luftrören. — — — Sedan armén gjort halt här i Torneå, blefvo de sjuke förlagde så godt de för ögonblicket kunde blifva; de rum och hus, som voro genom min anmodan hos Landshöfdingen utsedde, erhöles ej, och i brist på kläder blef halm ditlagd till läge. — — — Rummen blefvo otillräckliga emot den tilltagande sjuknummern, kölden och trängseln i synnerhet så svår, att i ett litet finskt pörte, der aldrig mer än 6 personer legat, lågo nu trettio. — — — Af denna trängsel och brist på kok-ämne — ty ännu var jag ej mäktig den 26 december att få kokhus i ordning — öfvergick febern ifrån katharralisk till rötaktig. Luften blef dermed besmittad, och har denna sjukdom nu blifvit en farlig och dödande epidemi, så att på sex fjerdingssvägs afstånd sjuka olika menniskor på samma sätt; feberns gång och dödssättet blir i det närmaste detsamma. Det är anmärkningsvärdt, att Torneå alltid varit känt för ett helseamt ställe. — — —“

Denna Bjerkens berättelse jämte särskilda andra rapporter af honom och de andra närvarande läkarna samt protokollet från nyssnämnda sammanträde insändes till chefen för fältläkarkåren, kongl. lifmedikus och vicepreses i Collegium Medicum d:r Hallman, med anhållan, att desamma

mätte för Collegium Medicum föredragas samt att detta häröfver ville afgifva sitt utlåtande.

Efter att den 19 januari 1809 hafva tagit ofvannämnda berättelse under öfvervägande, utlåter sig Collegium Medicum sålunda:

„Kongl. Collegium anser de i omförmälte rapporter uppgifne bidragande orsaker till sjukdomen, neml. otillräcklig beklädnad, bivacuherande, forcerade Marcher, bristande varm och nog närande föda, inqvarteringar i Pörten, på finskt sätt starkt uphettade, och derifrån hastigt skeende utmarcher i fuktig och kall väderlek eller i sträng köld, vara tillräcklige, utan att någon orsak dertill bör sökas i någon smittosam beskaffenhet af yttre luften, hvilken hvarken kan bevisas eller ens göras sannolik. Kongl. Collegium anser för öfrigt någon önskad förminskning i den uppgifne starka mortaliteten å sjukhusen inte kunna hoppas, oakadt den brukade Curmetoden, hvarvid Collegium ingenting hufvudsakligen har att erindra, med mindre mera utrymme i höga rum, renlighet och frisk luft samt måttlig värma till 18 å 20 grader inom sjukhusen kunna åstadkommas, äfvensom Kongl. Collegium tror en fortfarande sjuklighet bland trupperne icke kunna förekommas, om icke Soldaten äger en för Climatet ärfordrerlig beklädnad och njuter dagligen en väl kokad och starkt födande spis samt upmuntrande dryck till måtta jemte tjenlige och lagom varma nattqvarter. — — — —¹⁾).

I samband med Torneå-perioden må ännu anföras ett uttalande²⁾ af öfverfältläkaren vid Stockholms garnison d:r P. O. Liljenwalch, i hvilket han med några rader tecknar bilden af den på grund af farsotens härjningar i upplösning stadda norra armén. Det är af särskildt intresse, såväl emedan det är afgifvet under en långt senare tid, år 1857, då händelserna redan hunnit genomgå kritisk granskning, som äfven emedan detsamma ingår uti ett meddelande till statsutskottet.

För att uttalandet ej må blifva förvanskadt, införes detsamma in extenso: „— — — — Armén kvarlåg i Torneå

¹⁾ Coll. Med. brefkoncept af år 1809 i Medicinalstyrelsens arkiv i Stockholm.

²⁾ P. O. Liljenwalch: Krigshistoriska Intyg om Behovet af Läkarevård för Svenska Armén.

till mars månad, en hvilans tid, men den mest mördande armén hade erfarit, ty fältsjukan angrep både befäl och manskap. Nära hälften af dem som kommit dit funno där sin graf, och af de återstående voro de flesta nära att undergå samma öde. Ingen general ville mera kommandera en sådan armé. Klercker och Adlercreutz reste till Stockholm, och Aminoff drog bort 10 mil norr om Torneå. Cronstedt och Sandels hade med sina brigader gått till Umeå, Gripenberg, nyss utnämnd till generalmajor, mottog då befålet och ingick konventionen i Kalix. Åbo läns och Björneborgs regementen, som vid krigets början tillsammans utgjort 3,000 man, utgjorde då endast 1,400. Kyro kompani hade utgjort 205 man; af dem hemkommo endast 61. — — — —“

VI.

Fährée och Umeå sjukhus.

Då under de sista dagarna i augusti beslut hade fattats att öfverföra de sjuka från sjukhusen och armén till Umeå, uppstod frågan, hvem som där skulle organisera sjukhuset och öfvertaga vården af detsamma. Bjerken, som insåg hvilken betydelse detta sjukhus i framtiden komme att få, önskade själf öfverresa dit för att iordningställa detsamma, men då han ansågs oumbärlig för armén, blef detta honom förvägradt. Likaså kunde Jakob Edgrén, som äfven var påtänkt till sysslan, icke heller för tillfället undvaras. Läkaren vid Gamla Karleby sjukhus, fältläkaren Johan Fährée, blef därför utsedd att med en transport afresa till Umeå samt att där ombesörja inrättandet af ett nederlagssjukhus och sedermera öfvertaga befälet öfver detsamma. Detta sjukhus var det största af alla sjukvårdsinrättningar under kriget och uppehölls från september 1808 intill krigets slut.

Af alla läkare vid armén ägde väl Fährée de bästa förutsättningarna att kunna fullgöra det svåra uppdrag, som anförtroddes honom. Han hade otvifvelaktigt under sin tjänstetid vid flottan 1788, vid armén 1789, pommerska fälttåget 1807 samt som 20-årig regementsläkare vid Åbo regemente samlat en större fond af erfarenhet än någon af de andra läkarna. Likväl ansåg Dahlgren honom icke lämplig för ifrågavarande befattning; han säger, att Fährée „var särdeles opassande som chef och icke förmådde ordna och leda en så omfattande anstalt“.

Såsom tidigare nämnts, hade Fährée kort före krigets utbrott återvänt från kriget i Pommern och blef, ehuru sjuk, tvungen att medfölja regementet. Mycket torde han därför icke i början af fälttåget förmått uträtta. Han yttrar själf till första fältläkaren, „att han som sjuklig fördes med regementet och litet eller alls intet kunnat befatta sig med tjänsten, att Heman fört honom med lifbataljonen, kokat åt honom, födt honom och soignerat honom samt gjort hela tjänsten vid bataljonen och varit vittne till hans plågor sedan september 1807“¹⁾).

Först i medlet af april synes en förbättring i hans hälsotillstånd hafva inträdt; han rapporterar till Palmfelt den 14 april²⁾, att, „under åtnjutande af de bekvämligheter Herr Baron utverkat till min hälsas skötande“, denna så hade förbättrats, att han kunnat företaga sin första resa till det flyttande sjukhuset, men att trots all försiktighet, en försämring dock åter inträdt. „Skyldig dock“, säger han, „att uppoffra allt i tjänsten vid Åbo läns regemente, inställer jag mig genast, om Herr Baron så befaller, hvarom jag bedt kandidaten Heman genast lämna mig bud“.

I följd af sin sjuklighet fick Fährée dock slutligen transport „från sin sjukammare“ till högkvarteret i Uleåborg och erhöll sedermera inseendet öfver sjukhuset i Gamla Karleby från den 10 juli till den 31 augusti, då han ombetroddes med det viktiga uppdraget att organisera det stora nederlagssjukhuset i Umeå.

Denna uppgift var icke lätt. Genom sjukhusets afskilda läge från krigsskådeplatsen kunde arbetet här visserligen försiggå mer ostördt än vid de öfriga sjukhusen, och kan man antaga, att detsamma på grund af sitt sydligare läge och de bättre kommunikationerna äfven var lyckligare lottadt i afseende å tillförsel af proviant och andra sjukhusförnödenheter. Likväl är det känt, att läkaren äfven här genom sin kringskurna själfbestämningsrätt stod maktlös mot såväl intendenturens öfvergrepp som underlydandes

¹⁾ Heman hade äfven varit honom följaktig i pommerska kriget.

²⁾ Rapporten i Finlands statsarkiv.

tjänsteförseelser äfvensom att största delen af den fåtaliga läkarpersonalen under brådaste tiden i följd af sjukdom var oförmögen att biträda vid arbetet och att en stor del af denna personal var okunnig, vårdslös och opålitlig.

Då härtill kommer, att redan i september de sjukas antal uppgick till den ovanligt höga siffran af 2,350, så finna de oordningar, som äfven där förekommo, lätt sin förklaring.

Fährée ägde nog en öppen blick för förefintliga missförhållanden och var icke den, som gjorde någon hemlighet af desamma. Bref och uttalanden visa, att det icke öfverensstämde med hans naturell att framhålla desamma i förmildrande dager. Tvärtom karakteriseras hans uttalanden af en skoningslös öppenhet, som icke skyr att hellre måla för mycket i svart, än att icke få fram eländet i hela dess vidd.

Af allt att döma arbetade Fährée plikttroget på den plats honom anvisats och tvekade icke att för chefskapet oförbehållsamt blotta oftanämnda missförhållanden och anvisa medel till undanrödjande af desamma.

Synbarligen ägde dock icke Fährée den militäriska rutin och imperatoriska läggning, som fordras för att såsom chef kunna inverka på underlydande af det skrot och korn, hvilka i Umeå kommo under hans kommando. Pliktföregätenhet och disciplinära förseelser förekommo därför ofta. Likaså kunde hans goda hjärta stundom förleda honom till oförsiktigheter, som han senare fick bittert ångra.

Alla hans skrivelser, såväl ämbets- som privata, präglas af en säregen originalitet och förråda därjämte, att de dåvarande oblida förhållandena stundom blefvo honom öfvermäktiga.

Till direktör för sjukhuset i Umeå utnämndes i oktober tullförvaltaren Th. W. Rothman, som tidigare hade inlagt stor förtjänst vid uppställandet af flere af de österbottniska sjukhusen.

Han var utomordentligt nitisk och verksam och tillvann sig därför sina förmäns synnerliga förtroende och erkännande. Äfven de intyg, som sjukhusintendenten v.

Platen vid Rothmans afgång lämnade, vitsorda på det bästa såväl hans personlighet som det oegennyttiga arbete han utfört.

Jämte det v. Platen i skrifvelse¹⁾ från Lappo, daterad den 31 augusti 1808, hos Rothman anhåller om „ackurat förteckning“ öfver alla de sjuka, som från Brahestad, Gamla Karleby, Jakobstad och Vasa hade ankommit till Umeå, samt om alla redovisningar och likvider under hela den tid Rothman handhaft sjukhusdirektörsbefattningen, tillägger han: „— — — — så upphör för denna gång vår tjänstebefattning å min sida med den fullkomligaste tillfredsställelse att uti T:s person så i som utom tjänsten hafva funnit en för Kongl. Majestäts tjänst den mest nitiske, verksamme och redelige ämbetsman, med hvilken jag någonsin kunnat önska mig äga befattning och umgänge. — Blifvandes det således mig ett verkligt nöje om och när dessa mina uppriktiga tänkesätt kunna blifva till Tit. förmån inför Kongl. Majestät i underdånighet nedlagda. — — —“

Den 14 september skrifver Platen ytterligare, sannolikt efter det han mottagit de begärda förteckningarna och kvittenserna: „— — — Slutligen får jag med största tillfredsställelse ytterligare förklara min erkänsla för Herr Direktörens alltid visade och nu äfven ådagalagda nit och verksamhet uti de göromål, som han i egenskap af Direktör sig åtagit. — — —“

Samma erkännande kom Rothman till del äfven för hans arbete i Umeå.

Uti det utlåtande, som generalintendenten Jägerhorn efter kriget afgaf och hvilket är dateradt den 25 maj 1811¹⁾, bedömes ej blott hans tidigare verksamhet under kriget, utan äfven hans tjänstebefattning vid Umeå sjukhus. Jägerhorn yttrar härom, att „Rothman — — — — gjort sig känd för skicklighet, drift och nit för det allmänna bästa samt har af denna grund vunnit sina förmäns utmärkta förtroende. — — — —“

¹⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

Vid den tid, då det stora nederlagssjukhuset i Umeå skulle uppställas, var staden icke stor; den hade ett invånarantal af omkring 1,000 personer. Då de sjukas antal redan i september öfversteg 2,000, är det lätt att inse, hvilka svårigheter äfven här skulle möta för nödiga lokalers anskaffande. För officerare och underbefäl kunde möjligen beredas plats i själfva staden, men några lämpliga sjukhuslokaler funnos icke. Såsom de största nämnas tingsbyggnaderna i Hamn och några närliggande gårdar, innehållande tillsammans 26 stora rum, hvarje rymmande 16 sängar. De flesta andra vid Hamn belägna hus, som måste tillgripas, voro icke boningshus i egentlig mening. Sålunda blefvo 253 så kallade kyrkstugor, belägna å västra och östra kyrkbackarna och i Hamn, i brist på bättre använda för sjukhusbehof. Dessa kyrkstugor voro ytterst bofälliga, emedan de af allmogen begagnades endast vid kyrkbesök eller annars vid resor. De flesta saknade såväl tak- som golffyllning och voro alltför luftiga för att under stark vinterköld lämpa sig till sjukhuslokaler. Rummen rymde omkring 6—10 sängar och voro således betydligt större än de, som i trakten af Torneå stodo sjukhusen till buds.

Huru det var ställdt med sjukvården och tjänstepersonalen vid detta sjukhus, framgår ur direktör Rothmans aflöningsrulla¹⁾ för det manskap, som under september månad 1808 dit öfverfördes.

Att inomhus hjälpa och biträda de svagaste utvaldes af läkaren mindre sjuka eller „matta“, hvilka efter omständigheterna af- och tillsattes. Utom dessa voro ständigt anställda 20 friska och raska karlar för „bestridande af den vidsträcktaste hushållningsdetaillen“, såsom „propreteten“, ständiga vatten-, ved- och mathämtningen m. m. samt för „allt annat vid ett så ovanligt stort sjukhus med så kring-spridda sjukrum“.

Alla dessa voro försedda med „små spisar och låga skorstenar, hvilka till afvärjande af vådeliga händelser fordrade den yttersta tillsyn“. — Hvar och en af de 20 fast-

¹⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

anställda biträdena ägde hafva uppsikt öfver 14 särskilda rum.

De lokaler, som i Umeå stodo läkarna till buds, voro icke stort bättre än de sjukas. Några läkare hade visserligen erhållit inkvartering hos ståndspersoner, men en stor del måste, såväl i brist på bättre lokaler som äfven för att vara de sjuka närmare, taga sin tillflykt till kyrkstugorna. Icke ens direktörens bostad var bättre; enligt hans egen utsago voro de nätter få, „då denna kunde vara eldfri förutan några få timmar midnattstid“.

Då emellertid hela det stora antalet tillströmmande sjuka icke kunde finna utrymme i staden, blef det nödvändigt att äfven i den närliggande *Rödbäck* by inrätta ett sjukhus, ehuru i mindre skala.

Att detta sjukhus, som begynte sin verksamhet den 28 september, likväl icke var så alldeles litet, framgår redan af den talrika personal, som för detsamma ansågs behöflig.

Sjukhusintendenten Gripenberg skrifver¹⁾ den 29 i samma månad till sjukhusdirektören Addens, att, efter det han besiktigt „sjukhusanläggningen“ i Rödbäck by, han funnit, „att såväl i anseende till sjukkvarterens mycket spridda belägenhet och däraf uppkommande svårighet till ekonomins tillbörliga bestridande som ock de sjukas dageligen tillväxande antal nödvändigheten fordrar, det fyra sjukhusvaktare, fem vaktmästare, sex kokerskor och tre tvätterskor till betjäning antagas“.

Såsom ofvan påpekats, voro de lokaler, som stodo sjukvårdsinrättningarna till buds, ytterst bristfälliga. Att under sådana förhållanden bränsleåtgången under den kalla årstiden var ganska betydande, låter därför lätt tänka sig.

Enligt 1789 års sjukhusreglemente borde för utrönande af respektive sjukhus' behof af ved en så kallad *profeldning* äga rum. Såsom belysande för såväl tidsförhållandena som

¹⁾ Skrifvelsen i Krigsarkivet i Stockholm.

omfattningen af den stora sjukvårdsinrättningen i Umeå må här anföras några utdrag ur det protokoll¹⁾, som fördes vid den stora profeldningen därstädes och är undertecknad af kronofogden, två nämndemän, en byggmästare och sjukhusdirektören.

Hvad först de 26 sjukrummen, inrymmande 16 sängar hvarje, beträffar, så erfordrades för hvar och ett „till erhållande af en måttlig värme i detta hårda klimat“ $\frac{2}{3}$ famn i veckan; för hvar och ett af de 253 mindre rummen (6—10 sängar) behöfdes för erhållande af måttlig värme i medeltal $\frac{1}{2}$ famn i veckan. Tolf af de s. k. kyrkstugorna voro inredda till kök med spisar för en kokkittel om 60 kannor och en stor gryta jämte en 12-kannorskittel för „tisankokning“ m. m., hörande till den „medicinska vården, hvilka kittlar alla tider på dygnet icke fingo vara eldfria“. Oaktadt „den sparsammaste hushållning“ konsumerades dock uti dessa kök 36 famnar i månaden. I en på klockargården belägen större tvättstuga med flere större järngrytor, hvilka „oafbrutet från 6 om morgonen till 6 om aftonen skola vara i aktivité“, förbrukades 8 famnar månatligen. Tvenne torkstugor, i hvilka såväl ylle- som linnekläderna efter tvätten torkades, erfordrade 4 famnar och en badstuga, som var under „daglig eldning“, 2 famnar i månaden.

Efter denna profeldning, „gjord efter bästa förstånd och noggrannaste forskning“, befanns, att vedåtgången vid det „ovanligt stora sjukhus, som enligt säkra anteckningar utgjort på en gång nära 3,000 människor“, däri inberäknade underofficerare och gemene, en stor tjänstepersonal m. m., månatligen steg till „715 $\frac{1}{6}$ famnar, hvilket under hösten och vintern gjorde ett betydande belopp“. Nämnden tillägger, att de uppgifna posterna dock icke alltid torde förslå, såsom t. ex. för badstugan, „emedan dagliga erfarenheten vittnar, att den här förlagda finska nationen önskar ovanlig eldning och heta badstugor; äfvensom att flere än en (badstuga) till dessa bad icke sällan brukas“.

¹⁾ Karolinska institutets bibliotek.

Profeldningsprotokollet synes sedermera hafva af Rothman blifvit lämnadt till Fährée för erhållande af dennes utlåtande. Han tyckes dock ej varit synnerligen mån om att indragas i sjukhusets ekonomiska angelägenheter, men under protest uttalar han sig dock på det för honom karakteristiska sättet, som icke alltid får tagas efter orden. Han säger¹⁾:

„Documenterna rörande profeldningen har jag genomläst. — Jag tycker den vara så noga anställd och med ett så strängt iakttagande af Kronans fördelar, att mitt namns ditsättande icke behöfdes, hälst det Reglemente, mig som Fält-Läkare blifvit tillställdt till efterföljd, mig dertill icke förbinder. — Jag önskar mig till någon del; i allt blir det öfver mina krafter under villervallor och elände på denna usla strand kunna uppfylla mina pligter som Läkare, och anser för en lycka vara fri från allt ekonomiskt. Hvar och en, som ser dessa usla Kojior utan golf och tak med öppna väggar, bör undra, att de äro antagne för vården af sjuke soldater. — Detsamma gäller för Sommarrummen på Rödbäck. — Bönderna söka hos mig rätt för vedstölder och plundring af plank och gärdesgårdar. — Oss emellan sagt, om bönderna häruti säga osanning, tillstår jag mig icke igenkänna Finska och Svenska Soldaten, som alldrig få varmt nog. — Jag håller före att hvad Kronan bespar genom denna profbränning, lärer böndernas gärdsell, plank- och takveden på deras hästestall få ersätta.

Umeå den 14 Oktober 1808.

Fährée.“

Han tillägger i marginalen några rader till Rothman, tydande på att profeldningen utfördes tämligen grundligt. Han säger: „Pastor Häggström har varit hos mig, han fruktar, att allt hvad byggdt är å Hamn skall brinna — jag tillstår, det såg ryssamt ut från alla skorstenar i går afton och ber Tit. vaka för att ej olycka händer“.

Ehuru vedförbrukningen sålunda redan i början måste hafva varit ofantligt stor, torde densamma under 1809 ytterligare ökats, alldenstund den stora åtgången väckte de revisorers uppmärksamhet, hvilka efter krigets slut utsetts att

¹⁾ Skrifvelsen i Krigsarkivet i Stockholm.

granska de förda räkenskaperna. Revisionen gaf anledning till en anmärkning mot direktör Addens.

Att 100 famnar blifvit under mars månad uppbrända, ansågs vara för mycket, „en så stor opphandling vore omöjlig och oförsvarlig“. I sin sedermera afgifna förklaring framhåller Addens, att förbrukningen af 100 famnar ved icke hänförde sig till en månad, utan „räckte till och med april månad“, och under „en sådan vinter, som då var i norden, kunde detta kvantum icke vara öfverdrifvet för tvenne månader, i synnerhet när tillika betraktas, att 41 bondstugor, den ena sämre än den andra, skulle eldas och med jämn värme underhållas, samt dessutom 2:ne kokrum för de sjukas räkning skulle beständigt fourneras med ved, hvartill ännu kommer, att ryssarne under deras vistande på stället brände ganska mycket af samma ved, den de släpade omkring till de gårdar, där de lågo inkvarterade, och att äfven af samma ved beröktes efter ordres de sjuka och dödblefne soldaters kläder, samt till en kontinuerlig tvättning för sjukhuset“.

Förklaringen godkändes dock icke, emedan riktigheten af vedåtgången icke kunde bestyrkas. Men anmärkningarna mot Addens gällde icke ensamt den stora vedåtgången; de voro upptagna i 15 särskilda punkter, af hvilka en stor del förefalla nog småaktiga, i synnerhet om man betänker, under hvilka svåra förhållanden sjukhusdirektörerna hade arbetat. Utgången blef densamma; förklaringarna godkändes icke, utan Addens skyldigkändes att ersätta kronan med 376 rdr 31 sk. b:ko¹⁾.

¹⁾ Addens fick under sitt direktörskap vidkännas ännu andra ekonomiska förluster. Vid krigets utbrott hade han i hast förvandlat all sin egendom till penningar, uppgående till 9,509 rdr 13 sk. 4 runst. b:ko, hvilka han ansåg blifva bäst bevarade, då han erbjöd dem till kronan såsom lån utan ränta. Sedan hans anbud godkäfts, använde han medlen för uppköp af förnödenheter för sjukhusets räkning. På grund af samverkande svårigheter vid granskningen af de förskotterade medlen (förlust af en del utaf krigskommissariatets räkenskapsböcker m. m.) drog det ut på tiden, så att honom först i februari 1814 tilldömdes att utbekomma 8,512 rdr 11 sk. 4 runst. b:ko; i väntan härfpå var Addens tvungen att med sin familj lefva på skuld i Stockholm. — Handlingarna i Krigsarkivet i Stockholm.

Ett protokoll eller „instrument“ rörande ljusåtgången synes äfven blifvit Fährée förelagdt till utlåtande. Han skriver därom i samma stil som ofvan. Jämte det han begagnar sig af tillfället att rentvå läkarna från möjlig misstanke för slöseri, ger han Rothman en i detalj gående lektion rörande beskaffenheten af de ljus, som af honom kunna accepteras. Utlåtandet¹⁾ lyder:

„För åtgången af ljus tror jag detsamma gälla som för vedconsumtion. — Som Fält-Läkare har jag med detta Oeconomiska väl intet att göra; utan fordrar blott hvad nödigt bör finnas för de sjukas vård. — Dock för att ej visa mig motvil- lig, får jag i anledning af Herr Directurens E. Br. af den 10:de dennes yttra mina tankar.

Så Finnar som Svenskar koka på ett oförlåtligt sätt och bränna hela dagen.

Läkarena göra hvad de kunna vid Eldslyse, men dels Bles- serade, dels Sjuke finnas, som icke kunna röras från Sängarna, til desses vård fordras ljus uti mörkrets lands mörka Boningsrum.

Waktmästaren, som alltid bör följa Läkaren vid förbandet, bör efter min tanke få om händer Fyra Ljus för fyra dagar, at förbrukas uti Tvänne Stugor, hvartill Stugornes Läge gifva an- ledning.

Desse Ljus böra vara af den Sorten, som gå Tio på mar- ken, emedan tjockare i Lutad Ställning vid förbanden rinna i Sängarna.

Detta är min tanke för närvarande, och lär Herr Direc- teuren Sjelf finna at framdeles, då dagarna blifva Längre och Sjukrummen genom utmönstringar och Dödsfall minskas, in- dragning bör äga rum. Umeå den 16 October 1808.

Joh. Fr. Fährée

Fält Läkare.*

Ehuru, såsom tidigare påpekats, svårigheterna för anskaffandet af sjukhusförmödenheterna icke torde varit fullt så stora i Umeå som i trakterna kring Uleåborg och Torneå, visade det sig äfven här icke vara någon lätt sak att fylla alla de behof, som detta ovanligt stora sjukhus

¹⁾ Krigsarkivet i Stockholm.

kräfde. Det var därför ofta ganska knappt med tillgången ej blott på ljus och bränsle, utan äfven på de viktigaste lifsförnödenheterna, såsom gryn, mjöl, smör och färskt kött. Så anmälde sjukhusintendenten Adolf Magnus Gripenberg i memorial af den 20 december¹⁾ följande:

„Gryner hafva icke på flere veckor varit att tillgå, och äfven mjöl, som af svagt och illa torkadt korn blifvit ganska värdslost och groft förmalit, har så otillräckligen erhållits, att provianteringarne icke kunnat å behöriga dagar verkställas, och manskapet i fem å sex dagar måst sakna sitt behof. Sjukhushästarna (äro) dessutom för få till antalet, och commissarierna hafva måst göra flere fruktlösa resor utan att vinna ändamålet.

Färskt kött och smör har jämväl till så ringa del kunnat fås, att det ej förtjenar komma i beräkning, och då alla hufvudsakliga articular brister, lärer Herr grefven, generalen och commendeuren nogsamt inse, att vid de sjukets förplägning de i reglementet föreskrifne spisordningar icke kunnat efterlefas, utan att all hushållning måst lämpas efter den i högsta måtto knappa tillgången.“

Lika bedröfligt som det mången gång var med provianten, så att Rothman kunde klaga öfver, att han icke ägde bröd och mjöl, med hvilket det utgående manskapet kunde provianteras, lika skralt var det med penningtillgången. Rothman var tvungen att med upplånade medel aflöna folket, och halmleveranserna kunde först månader efter emottagandet honoreras. Äfven läkarna hade känning af den allmänna penningbristen; fältaflöningarna utföllo oregelbundet, och läkarna fingo i följd däraf t. o. m. lida nöd. Fährée skriver härom till Bjerken den 23 januari²⁾:

„Under närvarande fälttog höres från Söder, Wester och Norr, att läkare sjukna, att läkare dö.

Orsakerna till de sjukdomar (nervfeber), som gjort mina medhjelpare vid sjukhusen i Umeå obrukbara (beklagligen för längre tider), hafva varit kalla och osunda rum, mycket och trågit arbete vid en kringstridd sjukhusanläggning, brist på god och tjenlig föda och framför allt saknad af den aflöning kronan

¹⁾ O. Hjelt: Medicinalverkets Historia. Originalet i Krigsarkivet i Stockholm.

²⁾ Karolinska institutets bibliotek.

månadtigen består, hvarigenom de (förlagde i centern af osnygg-
het, som är den indelte soldaten medfödd) hade från staden
eller andre ställen kunnat förse sig med hvad för hälsan och
lifvets uppehälle nödigt varit.

Orsaken till våra aflöningars innehållande under förflutne
tider känner jag icke noga.

Orsaken, hvarföre den nu innehålles och vi på en dyr ort
nödgas lefva på credit och således icke mindre förlora än lida
brist, säges vara, att intendenten icke afslutadt sina liquider och
af denna grund icke får lyfta penningar.

Wi få dock dageligen tillförsel af sjuke, behålla en stor
del af dem, som redan länge legadt här. Alla fordra vår hielp,
vi arbeta och — sakna det nödvändiga.

Hos Herr Archiatern, som vår förman, anhåller jag så för
mig som för alla, som stå under mig, att våra aflöningar måtte
utfalla på de tider reglementet föreskrifver, om icke genom In-
tendenten och Directeuren, i fall de manquerat, åtminstone ge-
nom hr grefve Cronstedt.“

Sjukhuspersedlar hade anländt såväl med sjuktrans-
porterna som från Stockholm, hvarför sjukhuset i detta
afseende var väl försedt, men det trängande behof af täcken,
hvilket uppstått i följd af det starka tilloppet af sjuka, kunde
endast fyllas genom en försändning af 800 kapotter, hvilka
fingro tjänstgöra som täcken.

Sämre torde det varit beställt med de persedlar, i
hvilka de sjuka transporterades till Umeå. De från Finland
öfverförda voro så uselt beklädda, att, enligt intendenten
Gripenbergs åsikt, af 519 konvalescenter endast omkring
200 kunde anses dugliga till tjänstgöring; han säger: „som
manskpet i allmänhet och särdeles finska regementena
äro i saknad af beklädning, så att en del knappast kunna
skylas sig, lärer truppen icke kunna till tjänstgöring an-
vändas, innan denna brist blir afhulpen“¹⁾.

I öfrigt existerade vid sjukhuset samma oordning och
villervalla, som å sjukhusen i Finland. Äfven samma klago-

¹⁾ Qvennerstedts manuskript i Krigsarkivet i Stockholm.

mål förekommo öfver sjukvaktarnas och vaktmästarnas uraktlåenheter, försummelse och själftagna rättigheter, hvarigenom ingen kontroll öfver intagna och utskrifna kunde äga rum. Äfven här stod läkaren maktlös, och all verksam sjukvård omöjliggjordes, emedan han icke alltid sattes i tillfälle att föreskrifva den lämpliga och nödiga kosten. Också här kunde det inträffa, att till de sjuka såsom aflöning utdelades såväl penningar som produkter in natura, utan att någon effektiv kontroll öfver användningen af penningmedlen kunde genom den opålitliga betjäningen utöfvas.

Redan den 22 oktober hade af befälhafvande generalen en order utgifvits, innehållande förhållningsregler för sjukvaktarna, vaktmästarna och den öfriga betjäningen, men då de icke följdes, insände Fährée den 7 januari 1809 till befälhafvanden, general Cronstedt, efterföljande klagoskrift¹⁾:

„Wid den spridda och vidlyftiga inrättning uti och omkring Umeå stad, hvilken kallas *arméens sjukhus*, har beklagligen till närvarande tid ingen ordning ägt rum, och det ser ut, som den icke engång nu, då sjuknummern är minskad, skulle kunna vinnas, såfram icke Herr Generalen sjelf genom stränga ordres täckes stifta den. Soldater inlägges, uttages och commenderas, ja utgå sjelfva utan läkarens vetskap, och huru blir då hans journal?

Fahnjunkare och underofficerare hafva, som det tyckes, haft privilegier att uppehålla sig, hvarest de behagadt och finnes här (hafva funnits) sådana, som läkare alldrig sedt. Kan en sådan skrifva och räkna, eller är dugelig förslags uppsättare, brukas han af hvilken som hälst, saknas under läkarebesök, får ej medel och torde slutligen klaga öfver vanvård.

Diæte fel . . . kunna alldrig förekommas, så länge en hvar har öppet fält för sina böjelser.

Soldater hafva under namn af sjuke hitkommit, genast gått till sine hemvist och synes icke i läkarens journal, en del af dem hafva dött i sina torp, jag vet ej, om de ditgått af eget sjelfsvåld, eller om *ndgon kunnat* permittera dem.

¹⁾ O. Hjelt: Medicinalverkets Historia. Originalen i Krigsarkivet i Stockholm.

Föräldrar hafva från sjukhusen bortfördt sina söner utan läkarens vetskap.

— — — — Om Herr Grefven och Generalen finner rediga afpolleteringsседlar tjenande till oredors afhjelpande, an- håller jag om de kraftigaste ordres, att sådane måtte åtfölja hvar inkommande sjuk, och att oeconomiska betjeningen alldrig måtte tillåtas intaga eller uttaga någon sjuk från arméens sjukhus, emedan läkaren genast bör se afpolleteringsседeln, placera den sjuke, anordna hans portion af *sjukmanskost* och alldrig tillåta hvarken aflöning i contant eller proviant in natura såsom stridande mot den regime karlens belägenhet fordrar, och hvad gagna medica- menter, då karlen njuter en grof, torr, okokad föda eller då han får emot bränvin den samma bortbyten?

Lokalen och klimatet förbjuder här curen af venerisk smitta, kommer härtill en illa använd contant aflöning och ett fritt lef- nadssätt, så kan man taga för afgjort, att hvar och en sådan patient skall månader och år vara död för tjensten.

I sanning, vid en anläggning sådan som denne, är mänsk- lig omtanke och möda nästan frugtlös.“

Sannolikt i anledning af denna skrifvelse fann sig Cronstedt föranlåten att ytterligare påminna om sin tidigare order, jämte det han bifogar straffbestämningar för öfver- trädelse af de gifna befallningarna. Hans skrifvelse lyder¹⁾:

„Ehuru jag tillförene gifvit ordres om den ordning vid Sjukhus Diversionerna iakttagas bör, har icke desto mindre Klago- mål inlupit, at så väl å Sjukhusvaktarens som Wacktmästares och öfrige Betjenings sida mycken brist och efterlåtenhet därut- innan förelupit. Jag finner därför mig föranlåten at nu med utstakande af straff ånyo stadga.

1:mo Inga flyttningar med Sjukhus Divisionerne tilldelte manskap får ske utan Herr Fältläkarens föreskrift, och då någon sådan blifvit befald och skedt, böra Sjukhusvaktarene genast till Sjukhus Läkaren för sin Division Raportera den dermedelst före- fallne afgång eller tillkomst, uppgifvande Manskapet till Rege- mente, Compagnie, Nummer, Namn. På lika sätt Raporteras genast afgång genom död och tillkomst igenom inpoleterade sjuke.

2:do Så snart någon dör, bör Wacktmästaren genast låta ifrån Sjukvarteret utbära Liket och uti Kista lägga samt efter förordnande af Läkaren om begrafning anstalta. Sjukhusvackta-

¹⁾ Finska Läkaresällskapets arkiv.

rena uppteckna den dödblifnes egendom och i förvar taga, intill dess at den kan försäljas.

3:to Wid Läkarenas sjukbesök böra Sjukhusvacktarena vid ansvar följaktige vara, då de ock sjelfve få tillfälle at se efter, huru Wacktmästarena fullgjort sin skyldighet, huru Qvarteren af Sjukvacktarena snyggas och renhållas, huru de svagare Sjuke vid sine behöf biträdes, huru spisningen blifvit tillagadt och utdeladt, med et ord, alt hvad till de sjukas goda vård hörer, varvid all möjelig uppmärksamhet anvendes, at tiden ej förnötes med spel och obehörige nöjen, varigenom försummelser uti Tjensten tillhörande göromål uppkomma.

4:to Denn af Sjukhusvacktarena och Betjeningen, som antingen visar sturskhet eller försummelse, låter Herr Directeuren effter egen pröfning arrestera, och då sak af mera vigt för mig anmäla, skall Aflöningsens förlust för mer eller mindre tid och så suspension för alltid blifva en oundvikelig följd, utan anseende till Person.

5:to Att Sjukhusvacktarena utdelat provianten till Wacktmästaren, därmed hafva de fullgjort en endast liten del af sin pligt, ty dem åligger äfven flitigt och uppmärksamt effterse, at maten blir tillbörligen tillred och utdeladt och att alle bestådde persedlar utan någonslags egennytta användes. Skulle någon Kokerska härmed beträdas, afskedas hon genast och är förlustig sin följande Månads aflöning.

6:to Ingen Sjuk eller betjening får utan Permission ifrån Sjukhuset bårtgå. Den härmed bryter på längre eller kortare tid vare förlustig Dagens aflöning, som till Sjukhuskassan och extra utgifter indrages. Permission för en eller annan, då Läkarens timma till besök inträffa, förbjudes alldeles.

Herrar Directeurer behagar med första låta för Sjukhusvacktare, Wacktmästare och betjening låta uppläsa de delar af Sjuk Reglementet, som dessas skyldigheter innefatta, med allvarlig åtvarning att dem med flit uppfylla. Sjukhusvacktarena kunna äfven afskrifva sagde punkter och dem för sine underhafvande ofta upläsa och deras efterlefnad strängt handhafva.

Sjukhus Officeren Herr Lieut. Jernfellt behagar handhafva, at intet dobbel eller spel af und. Officerare och sysslomän föröfvas och genast arrestera den härmed beträdas. — — — — De under Officerare, som hafva förmåga at röra sig ute, skola dageligen kl. 11 f. m. infinna sig till Ordres vid Hamnen hos Lieutenant Jernfellt och på Röbeck hos Herr Lieutenanten Addens. ¶

För att åstadkomma ordning vid utskrifning och utdelning af matportionerna och för att göra redovisningen

så bekväm och redig som möjligt utfärdade Fährée i order, daterad Umeå den 8 december 1808, följande föreskrifter¹⁾:

„Till följe af 28 § uti Kongl. Maj:ts Reglemente för Arméens Sjukhus så lydande: 'Det är Sjukhusets Medici, som säger, hvilka sjuke skola hafva *fulla* eller *halfva* eller *fjerdedels portioner* — — — vaktmästaren antecknar desse och gifver till Commissarien antalet af hela och halfva eller fjerdedels portioner, hvarefter han gör uträkning och uppvägning af victualier', äga Herrar Sjukhus Läkare uti Rödbäck denna Reglementets föreskrift hädan efter noga iakttaga och med Direktören öfverenskomma, till hvad tid på dagen Matsedeln bör inlämnas till Commissarien.

Denna portionernas indelning för nästa dag sker bekvämligast under mårgebesöket, då vaktmästaren gör anteckningen på halft ark, hvilken sedan för hvar dag, innan den aflämnas, underskrifves af Sjukhus Läkaren.

I anseende till mängden af de sjuke, hvar och en vaktmästare har, äfvensom till deras spridda läge finner jag, att denna portionsanteckning skall medtaga mycken tid, om alla namn skulle uppskrifvas för hvar dag. Jag vore därför af den tanken (Häröfver rådgöres dock med Direktören, huruvida det kan ske med redighet för redogörelsen — det är i allt fall vaktmästarens skyldighet att skriva), att Matsedeln för dagen styliseras på följande sätt: 'Sjuknummern för dagen är Tvåhundra Trettio man; af desse gifves halfva portioner åt följande: (för desse utsättes Regemente, Comp., N:o, namn). Fjerdels portioner gifves åt följande: (utsättes Reg:te, Comp., N:o, namn).

Sedan reduceras $\frac{1}{2}$ och $\frac{1}{4}$ portioner til hela och utsättes: Summa i hela portioner. Denna sedel underskrifves af Sjukhusläkaren och vaktmästaren'."

Den 2 februari 1809¹⁾:

„Herrar Sjukhus Läkare äga att hvar och en för sin afdeling i dag antaga (i proportion af sjuknummern) ett behöfligt antal Sjukvaktare (riguröst består en på 15 man; men till besparing för kronan tages en på 20 à 25 Man, om de något kunna hjälpa sig sjelfva). Desse nu antagne sjukvaktare utsättas uti Journalen med stora bokstäfver och blifva för alltid Sjukvaktare."

Såsom tidigare nämnts, uppstod hos vederbörande redan vid början af kriget misstanken, att de lägre tjänste-

¹⁾ Finska Läkaresällskapets bibliotek.

männen vid intendenturen i sin tjänsteutföring gjorde sig skyldiga till underslef. Äfven förvaltningen vid Umeå sjukhus tyckes hafva gifvit Bjerkén tillräckligt goda grunder för antagandet, att missbruk och försnillningar också där förekommo, hvarför han ansåg det vara skäl att föreslå en undersökning för uppdagande af de skyldiga. Han skriver från Torneå i ämbetsmemorial den 31 januari 1809:

„Som enligt medföljande paqueter full anledning är att tro, det största missbruk och försnillning af de för soldatens behofver anslagna födoämnen af underbetjeningen vid sjukhusen i Umeå dageligen begås, så anhålles och underställes, om ej en driftig, ärlig man utan egennyttan och människofruktan blefve hemligt uppdraget att i kommandantens närvaro hastigt och inom kort tid visitera och granska dessa födoämnen på stället, på det att sanna förhållandet snart måtte blifva utredt, den brottslige afstraffad och sådana dödande missbruk för framtiden förekomne.“

Det är klart, att störingar måste uppstå vid sjukvården, då ingen bestämd gräns fanns uppdragen emellan läkarens och ekonomens befogenheter och då de reglementen, som funnos, icke efterlefdes. Till denna för Fährée så brydsamma belägenhet kommo ytterligare svårigheterna med den i vissa fall opålitliga och af sjukdomar decimerade läkarpersonalen.

Fährée hade i Umeå 9 sjukhusläkare, af dem 5 oexaminerade, samt 5 underläkare och 5 lärlingar. Han rapporterar i januari, att af dem 4 sjukhusläkare, 3 underläkare och 3 lärlingar voro sjuka samt att en af lärlingarna aflidit. Om sina underläkare säger han: „de äro usla, och jag skulle begå ett fel icke mindre emot staten än mänskligheten, om jag beordrade en af desse okunnige till lasarettet. Läkarlärlingarne äro dels sjuke dels okunnige skolegossar från finska småstäder.“

Jämte det Fährée med några ord karakteriserar en del af sjukhusläkarna, lämnar han följande förteckning

öfver dem, som voro beordrade till tjänstgöring vid arméns sjukhus i Umeå, hvilken förteckning tillika ger en bild af sjukligheten bland läkarna. Dessa voro:

„Regementsläkaren *Berzelius*, bosatt uti Umeå och hemkommen med en sjuktransport; Doktor *Berg*, tjänstgjort i en fortsättning under hela kriget; Regementsläkaren *Laurell*, tjänstgjort endast under en tid; Licentiaten *Wegelius*, en hederlig karl, tjänar med nit, genomgått en nervfeber, ehuru jag icke tror honom brukbar på 2 å 3 månader.

Oexaminerade: *Lindström*, sjuk i 6 veckor, ännu i februari månad tjänstgörande utan anmärkning; *Mangelson*, gjorde tjänst till krigets slut, en verkligen god människa; *Grundel*¹⁾, en inbunden och okunnig människa, sagt sig sjuk sedan medlet af januari; *Schreck*, varit en tid sjuk, men duglig till allt, utom skrifva; *Nordberg*, tjänstgjorde till årets slut, varit sjuk sedan början af januari, en äkta trappsopare.

Underläkare voro: *Schagerström*, insjuknad och tillfrisknad, tjänat å Rödbäck som sjukhusläkare; *Sylvan*, kantor, en flitig gosse, varit illa sjuk och är döf; *Herpman*, en skicklig gosse, varit illa sjuk i nervfeber; *Bergbom*, salpetersjudare, varit jämt sjuk; *Wacklin*, vice fältapotekare, sjuk till slutet af december 1808, då han började som underläkare; *Dahlgren*, klockare, sjuk sedan september 1808, har ännu aldrig varit värd sin aflöning; *Mosell* och *Towell*, bägge varit sjuka i nervfeber; *Næzén*, insjuknade och dog den 2 december 1808; *Ortman*, sjuknade i fältfeber och dog den 1 februari 1809.

Dessutom funnos 8 läkarlärlingar och 4 ryska läkare.“

Af ofvan uppräknade läkare var det i synnerhet några, som åsamkade Fåhrée mycket bekymmer. Sålunda hade Grundel redan i Gamla Karleby af Fåhrée blifvit hos Bjerken anmäld för begångna tjänstefel och därför erhållit varning, men samma oordentligheter hade det oaktadt i Umeå upprepats. Så hade han intill den 17 oktober ännu icke afgifvit någon veckorapport och utan permission afrest på „bondbröllop“, hvarigenom vården af 314 sjuka och blesserade under närmare ett dygn lämnats i händerna på två okunniga lärlingar.

¹⁾ „Kom från en rakstuga i Stockholm, var utrustad med högst klena läkarkunskaper, oförmögen att skrifva sitt modersmål, en rapport eller journal.“

Samma dag Fährée i rapport till Bjerken anhåller om, att Grundel måtte dömas till arrest för ofvannämnda förseelser, föreslår han i en annan rapport, att dennes kamrat, underläkaren vid Tavastehus regemente Ruuth, måtte erhålla samma straff, emedan han „som föregifven sjuk gått ur tjänsten och dock företagit sig lustresor till bondbröllop i sällskap med Grundel“.

Också Ruuth hade tidigare i Gamla Karleby gjort sig känd för snedsprång; han hade föregifvit sig lida af svår podager, som nödgade honom „att på gatorna haltande framsläpa sig“; dock sade sig Fährée med „tillförlitlig visshet veta, att han spelade dels kort dels raffel till kl. 4 om morgnarna“, och i Umeå hade han sett Ruuth „ömsom med, ömsom utan stora stöflar, ömsom halt, ömsom friskt marscherande“.

Den tredje af läkarna, som Fährée ansåg sig böra inrapportera till bestraffning för begångna förseelser, var Nordberg. Fährée hade på nyårsaftonen anbefallt honom att öfvertaga och sköta 80 sjuka i tingsbyggnaderna och för honom „tingat varmt rum och mat i prästgården“. Det oaktadt var han otacksam — „högst otidigt nyårs-morgonen kom han och berättade, att han ej tänkte hör-samma mina ordres“. — Att Fährée kallar denne herre „en äkta trappsopare“, torde därför vara ganska berättigadt.

Af ofvanstående framgår, huru kvalificerad en del af läkarpersonalen var och hvilka svårigheter Fährée bereddes vid utöfningen af sin tjänstebefattning, ej blott på grund af läkarnas låga bildningsgrad och ringa fackinsikter, utan äfven genom den brist på plikt-känsla, som en del af de-samma lade i dagen. I stället för att söka minska och undanröjdja de förefintliga svårigheterna, bidrogo dessa, så kallade läkare, i många fall att ytterligare öka desamma. Det kan därför icke förvåna, att Fährée kände sig maktlös och missmodig och talade om „villervallor och elände på denna usla strand“.

Lyckligtvis inträffade liknande disciplinära förseelser dock ganska sällan och begingos vanligtvis af dessa obskura, obildade personer, hvilka i följd af den allmänna läkar-

bristen måste antagas och sedermera sattes att sköta underläkarplatserna.

Att den egentliga läkarkåren skulle låtit sådana förmyndelser komma sig till last, känner man icke; tvärtom skötte densamma plikttroget sitt svåra kall.

I själfva verket är det ej förvånansvärdt, att det stod så illa till med respekten, då de disciplinära förhållandena i och för sig voro sådana, att de kunde fresta den svage till subordinationsbrott. Till och med vid ett sjukhus af det omfång, hvarom här är fråga, ägde chefläkaren så ringa disciplinär myndighet öfver sina underlydande, att han för beifrande af förseelserna var tvungen att göra hemställan hos Bjerken, som för tillfället befann sig i Torneå. Först flere månader senare, den 3 mars, kom från Bjerken i Hernösand order att „förpassa“ Grundel och Nordberg till tjänstgöring vid sjukhusen i och omkring Torneå jämte tillsägelse, att, om ofvannämnda läkare ej godvilligt hörsammade ordres, Fåhrée ägde att med tjänliga medel låta affärda dem utan vidare omgång eller dröjsmål. Befärande dessa herrars fortfarande tredska, anhåller Bjerken därjämte hos kommandören, att denne måtte lämna Fåhrée „den handräckning han i anledning af deras uppförande kan finna nödigt till uppfyllande af de ordres jag — — — under detta dato meddelat“.

Så lång tid och sådana omgångar erfordrades, förrän chefläkaren kunde göra sin myndighet öfver sina underlydande gällande.

Ehuru öfverhopad med arbete och omsorger af olika slag, synes Fåhrée dock, ledd af sitt goda hjärta, fått tid öfrigt att vårda sig om sina enskilda sjuka. Några privata bref till d:r Wegelius vid Rödbäcks sjukhus visa, huru han genom sina anordningar, äfven med risk att därigenom ledera sjukhusreglementet, sökte bereda de sjuka en dragligare tillvaro.

Icke heller häruti rönt han dock förståelse; hans förhållningsregler negligerades, han kom i svår mellanhand och åsamkade sig stora förargelser, hvarom hans slutorder

till Wegelius tydligt bär vittne. Fährée skrifer den 7 oktober 1808¹⁾:

„Västerbottens reg:te öfv. löjtn. komp. (N:o 39) Trast ligger på Rödbäcks sjukhus, bor $\frac{1}{8}$ mil från staden, får af sin rotebonde god skötsel och lämnas tillstånd att gå hem på 14 dagar, hvarför herr sjukhusläkaren ville uti journalen annotera hans hemgående och genast rapportera, ifall Trast mankerar presentera sig 14 dagar à dato. — Härom tillsäges äfven direktören och kommissarien. — Det är klart, att karlen står kvar i journalen, men har sin proviant och aflöning innestående — anstalta därom — — — —.“

Senare skrifer Fährée: „Västerbottens öfv. löjtn. komp. Trast skall vara usel. — Herr doktorn ser noga på honom — kan hustrun lindra hans plågor, må han annoteras som hemgången med kraftigaste ordres att rapportera, om han lefver eller dör, hvar 4:de dag. — Sit (per Deos precor) inter nos tales permissiones²⁾.“

Den 24 december, två och en half månad efter meddelad permission, erhöll Wegelius af Fährée följande befallning: „Anordna häst, låt den kosta hvad den vill, *för min räkning* — välj en pålitlig *underläkare* och sänd honom till den fördömda västerbottningen, som jag på tro och ära lät gå till sin käring under löfte att rapportera, *men som aldrig låtit höra af sig*. — Han lär *på min begäran* af Tit. vara annoterad i journalen. — Låt nu hämta den 1,000 djäf . . . n och rapportera mig dess återkomst, utan att den *satan* pretenderar af ekonomin någon proviant för den tid han absenterat. — Fiskal (på andra) måste man själf vara på fri fot; jag — — — — (detta oss emellan).“

Det är lätt förklarligt, att sjukrapporterna under den rådande läkarbristen och de svåra förhållanden, under hvilka

¹⁾ De tre efterföljande breffen finnas i Finska Läkaresällskapets bibliotek.

²⁾ Må för Guds skull sådana permissioner blifva oss emellan.

läkarna i allmänhet arbetade, måste blifva ytterst bristfälliga. Allmän var klagan öfver det stränga arbete läkarna voro tvungna att utföra, hvarigenom tid icke blef öfrig för annat än det, som hörde till den egentliga sjukvården. Regements- och sjukhusläkarna, på hvilka det ankom att till befälet insända vecko- och månadsrapporter, klagade öfver, att uppgifter icke kunde från de underlydande erhållas. Om läkarnas förmåga öfverhufvudtaget att föra journal säger Dahlgren: „så beskaffade läkare finnas få“, hvarför man måste betvifla, att sådana öfverallt blifvit förda, och där dylika förts, torde deras värde varit tämligen problematiskt¹⁾.

SjälF skrifver Dahlgren om sitt arbete vid Uleåborgs sjukhus: „Min företrädare (Carger) hade ej fört någon sjukjournal, och göromåleNS mängd hindrade mig att fullgöra detta, jämväl under ett fälttåg, viktiga åliggande; när jag hunnit förbinda de sårade och därefter vandrat kring staden att åt 200 sjuka utdela medikamenter samt upprättat matsedlar och dagrapport, var dagen till ända“.

Han anser, att vid början af kriget, då egentligen ännu ingen fältsjuka förekom inom Uleåborgska området, saknaden af sjukjournaler icke gjorde sig så mycket gällande, men senare, från december månads ingång, då „ett sjukhuselände begynte, hvars minne väcker fasa, hade det varit viktigt, om ordentliga journaler kunnat föras och om läkare funnits med förmåga att föra dem“.

Läkaren vid 5:te brigaden, Rano, rapporterar den 13 juli, att „han uti sin rapport icke kunnat upptaga flere sjuka än som vid kongl. Vasa regemente funnits, då de öfriga läkarna till honom icke aflämnat sjukrapporter“.

T. f. regementsläkaren vid Västerbottens bataljon, Utterström, hade under hela tjänstgöringstiden afgifvit endast en rapport efter brigadens ankomst till Uleåborg.

Möjligen fann det chefskap, som fick emottaga ofvannämnda tvenne rapporter, det omöjligt att i den vägen

¹⁾ Från september månad, då reträtten åter begynte, uteblefvo rapporterna antingen helt och hållet, eller voro de ytterst bristfälliga.

framställa större fordringar, men alla voro dock icke lika lätt tillfredsställda.

Sålunda underrättades Bjerken, i bref från Adlercreutz af den 5 juli, att order afgått till chefen vid tredje brigaden med befallning till assessor Ammilon „att icke allenast inkomma med förklaring öfver orsaken till de uteblifna sjukrapporterna, utan äfven att han hädanefter iakttager sina skyldigheters uppfyllande“.

Antingen var Ammilons förklaring icke tillfredsställande eller hade rapporterna, oakadt påminnelsen, uteblifvit, alltnog, assessorn blef ådömd civil arrest, och då först insändes rapporterna jämte ett bref af den 24 december, hvori han bland annat säger: „— — — — Hvad som af dem saknas, nämligen för de trenne första månaderna, kan jag icke prestera; må därför hända mig hvad som kan, men hoppas likväl, att, om min vidfogade berättelse för hela tiden anses värd att läsas, den då skall åtminstone upplysa därom, att jag icke varit utan göromål“. Denna förklaring synes hafva varit tillfyllestgörande. Bjerken tillkännagaf, att Ammilon numera fullgjort sina åligganden, och en extra brigadorder af den 2 januari befriade honom från den ådömda arresten.

Uti föreliggande fråga skrifver Fährée i sin månadsrapport till Bjerken från Gamla Karleby den 29 augusti 1808¹⁾: „— — — — Finska vinter- och sommarkampanjerna, öppnade uti land, där armén stridt icke allenast emot fiender, utan äfven emot naturens våldsamerheter, skulle visst varit rikt på läkaranmärkningar, om icke alltför trägna göromål och åtskilliga hinder legat i vägen. — Ibland sådana vill jag nämna:

1:o En ofta dag och natt fortsatt marsch med regementena i kampanjens början.

2:o Vid arméns sjukhus, deras spridda läge efter tillgång på rum dels uti, dels utom städerna, som medför mycken tidspillan för läkaren.

¹⁾ Karolinska institutets bibliotek.

3:o Den ordning, under hvilken från vår armé soldater inströmma till sjukhusen utan något slags läkareyttrande eller afpolletteringssedlar, på hvilka — den privata fredliga läkaren skulle knappt tro det — såväl sjuknummern som ordningen i det hela uti ett fältsjukhus hufvudsakligen beror.

4:o Ett oupphörligt skrivande, som gör läkaren mera till en kolumn- och linjalskarl än till fri receptskrifvare.

5:o All den oordning, som uppstår genom en okunnig ekonomisk sjukhusbetjäning, som icke sällan förstör all läkarens i flere dagar använda möda.

6:o Det själfsväld soldaten tager sig, då han på flere spridda ställen är förlagd och omöjligen hvarje momang kan bevakas.“

Af Fährées och Wegelius' bref synes, att tvenne sjukjournaler fördes i Umeå, såväl vid sjukhuset i Hamn som vid Rödbäcks sjukhus. I Hamn var Mangelson ombetrodd med journalföringen, i Rödbäck Wegelius.

Bref till den sistnämnde visa, att journalföringen i allmänhet låg Fährée mycket varmt om hjärtat, och synes den, oakadt den stora sjukligheten bland läkarna, åtminstone icke vid Rödbäcks sjukhus blifvit afbruten.

I order af den 30 december¹⁾ förordnade Fährée, att „alla vid detta års slut kvarliggande sjuka uppå Rödbäcks sjukhus böra ofelbart och vid ansvar innan den 2 januari på eft. m. vara öfverförda uti en ny för 1809 inrättad journal, hvilket enhvar af herrar sjukhusläkare behagade uti fördelning iakttaga. — Vecko- och månadsrapporten för december hoppas jag Tit. Schreck och Lindström med redighet besörja under Tit. Wegelii sjukdom.“

I slutet af januari skriver Wegelius (brefkoncept): „Jämte det jag får i ödmj. insända de sista rapporterna för sistlidne månad, anhåller jag att få veta, om Tit. åstundar rapport äfven för hvar vecka i denna snart tilländagående månad eller om blott en månadsrapport är tillräcklig. I bägge fallen skall T:i vilja med nöje fullgöras,

¹⁾ Efterföljande 3 bref finnas i Finska Läkaresällskapets bibliotek.

så vidt de för mig långsamt återkommande krafterna sådant tillåta.“

I svarsskrifvelsen visar sig Fährée som en human prefekt, ömmande för sina underlydandes väl, men tillika ej förgätande att påminna dem om, hvad deras plikter och skyldigheter kräfva.

Brefvet lyder: „Tack hedersvän för förslagerna. — Jag är mer än glad, att Tit. orkar tänka på sakerna; har sagt Bjerkén eländet och att jag ej släpper Tit. förrän med fulla krafter¹⁾. — — — — Om tisdag mönstring å Rödbäck kl. 9 f. m. — Kan jag, så kommer jag till er i morgon måndag e. m., men vet ej visst. — — — — Bed de kamrater som orka, att de sörja för ordning och propreté. — Jag vill precis veta sjuknummern på hvar fördelning, då jag kommer med kommandanten, ifall jag ej orkar i morgon. — Härhos 3 bout. bordeaux och en kinavin, hvaraf dosis halft glas kl. 9 och 11 f. m. samt 5 e. m. — — — — Post script. Tack hederlige Wegelius, skona dina krafter. — Gif mig ett förslag för hela månaden januaris, det innefattar ju alla veckor? för hela Rödbäck, är icke så? — Jag mår illa, skrifver mig ihjäl — — — —“²⁾.

I ett bref af den 8 april, kort före Wegelius' afresa till hemlandet, skrifver Fährée ytterligare: „— — — — Således läser Tit. komma att dröja några dagar. Skulle Tit. emellertid finna något, som hör till upplysning för Rödbäcks journal, anhåller jag Tit. ville arbeta därpå för att kunna innan afresan lämna den i det mest fullkomliga stånd.“

Då man har sig bekant, att de läkare, som voro anställda vid sjukhusen och ägde förmåga att föra sjukjournaler, till största delen voro civilläkare, hvilka vid sjukhusens upplösning och truppersnas aftågande kvarstannade eller återvände till sina hemorter, är det antagligt, att i deras ägo äfven kvarblefvo möjligen förefintliga journaler, som troligen på detta sätt gått förlorade.

¹⁾ Torde gälla afresan till Finland.

²⁾ Brefvet, hvars datum synes vara senare tillagdt, är skrifvet „I början af Feb. (d. 5)“.

Detta öde drabbade antagligen den ena af de journaler, som fördes vid Umeå sjukhus i Hamn¹⁾. Den andra journalen fördes hufvudsakligen af Wegelius å Rödbäcks sjukhus²⁾. Ut i denna äro de sjukas namn, nummer och kompani införda under det regemente, hvar och en tillhörde, hvarjämte i skilda kolumner finnas upptagna sjukdomsdiagnoser, data för in- och utskrifning samt dödsdag.

I början af journalen finnas utan uppgifvet datum inskrifna 209 sjuka, sannolikt intagna å Rödbäcks sjukhus efter Fåhrées ankomst till Umeå den 28 september, då sjukhuset därstädes begynte sin verksamhet. De därefter inkomna inskrefvos den 16—17 oktober 1808 och de sista den 20 mars 1809.

Då Wegelius sedermera i början af april öfver Kvarken afreste till hemlandet, medförde han journalen, hvarför ur densamma icke framgår, när de sista patienterna intogos och utskrefvos, icke heller när sjukhuset upplöstes.

Häraf synes således, att en efter dåvarande tidsförhållanden ganska ordentlig journalföring var införd vid Rödbäcks sjukhus och att äfven vid sjukhuset i Hamn en dylik fördes. Därför talar den omständigheten, att bland Wegelius' bref i Finska Läkaresällskapets bibliotek finnes en fullständig månadsrapport till första fältläkaren, uppgjord för februari månad 1809 öfver hela Umeå sjukhus. Det oaktadt kunde Fåhrée icke lämna Bjerken de af denne äskade upplysningarna angående sjukförhållandena vid sjukhuset, då den sistnämnda efter erhållen tjänstledighet skulle afresa till Stockholm.

Bjerken anhåller nämligen hos Fåhrée den 23 februari om „upplysningar enligt formulär om sjukmängden från Tit. ankomst till närvarande dag samt om de mest gångbara sjukdomar“ och Fåhrée svarar samma dag: „Hvad

¹⁾ Ätminstone återfinnes denna hvarken i Krigsarkivet eller i andra offentliga arkiv i Stockholm. •

²⁾ Denna journal har sedermera jämte en del af de Fåhréeska breffen hamnat i Finska Läkaresällskapets bibliotek och torde, så vidt jag vet, vara den enda, som finnes i behåll från denna tid, förutom en defekt och ytterst svårtydd sådan för den åländska fördelningen.

angår uppgiften öfver sjuknummern vid fältsjukhuset härstädes sedan den 28 september förlidet år, nödgas jag här skriftligen tillstå, hvad jag förut muntligen haft äran anföra, att denna uppgift, för att blifva så sann jag den önskar, fordrar mera tid och lediga sinnen. — — — — Jag anhaller därför — — — — med posten få sända den, sådan jag möjligtvis kan lämna den enlig med sanning och rätta förhållandet af läkarnas rapporter, hvilka — — — — dels riktiga, dels oriktiga — — — —.“

Här synes alltså orsaken till Fährées förmenta försumlighet hafva varit densamma, som såväl han som de öfriga läkarna ofta hade klagat öfver, nämligen för mycket arbete och bristfälliga rapporter från underlydande. Åtminstone var anledningen icke den som Dahlgrén antager; han säger: „När således inga journaler blifvit förda, som kunna lämna en noggrannare upplysning om den i september börjande rödsoten och om den därefter lik pesten kring sig gripande fältepidemin eller 'dödande smittan', — — — — så är beklagligen ingen mera detaljerad uppgift härom att tillgå än det protokoll, som den 2 januari 1809 fördes vid stora läkarsammankomsten hos Bjerken i Torneå¹⁾. — — — —“

Äfven Bjerken hade, likasom de flesta andra läkare, varit sjuk och begynte att tröttna under arbetets tyngd; han anhöll därför redan den 5 februari hos Klercker, att, „som jag åter blifvit angripen af den elaka feber jag nyss öfvervunnit, så att jag ej förmår tänka med den redighet, som tjänsten fordrar“, honom måtte beviljas tillstånd att afresa till Stockholm samt fältläkaren Edgren beordras öfvertaga första fältläkarsysslan.

Då emellertid Klercker icke ansåg denna resa vara „af den oundgänglighet“, att han för närvarande kunde lämna sitt bifall till denna ansökan, förnyade Bjerken sin anhållan den 13 februari, och bifogande läkarintyg tillade han, att han redan mer än ett åttio tidigare kunnat prestera

¹⁾ Att detta dock icke var fallet skall yttermera framgå af utdraget ur Rödbäcks sjukjournal.

ett i hufvudsak dylikt intyg af „vetenskapens skickligaste och redligaste idkare“.

Nu kunde Klercker icke undgå att gifva sitt samtycke med tillsägelse, att Bjerken vid sin ankomst till Stockholm hos konungen skulle göra anhållan om förlängd tjänstledighet. Bjerken återvände dock icke, mera från denna permission.

Efter det befallning den 25 och 26 augusti gifvits om öfverförande af de sjuka från de österbottniska sjukhusen till Umeå, begynte transporten af desamma omedelbart och fortgick sedan, till dess ishinder i medlet af november gjorde all vidare öfverföring omöjlig. Den första transporten afsände Dahlgren den 27 augusti från Uleåborg; den utgjordes af 136 sjuka och blesserade ryssar, åtföljda af de ryska läkarna Schwabitsch och Kilpetski. Den sista transporten afsändes från Brahestad.

Den ringa tillgången på transportfartyg, svårigheten vid deras utrustning och bristande energi hos de ledande torde hafva varit de förnämsta orsakerna till att öfverföringen blef svår, ojämn och med långa uppehåll.

Huru många de sjuka voro, hvilka sålunda blefvo till Umeå transporterade, känner man icke med full visshet, men enligt tidigare anförda siffror uppgick deras antal till 1,191¹⁾. Bjerken uppgifver i rapport till konungen siffran till 1,200.

Det är redan känt, hurudana de förråd voro, som armén och sjukhusen disponerade öfver, och med skäl kan antagas, att utrustningen för alla de blesserade och sjuka, som från den 16 september till långt in i november öfverflyttades från Finland till Umeå, icke var bättre, men väl att de sjukas skötsel och vård skulle betydligt försvåras, hvilket i hög grad verkade ogynnsamt på sjukdomarnas förlopp. De dåliga transportmedlen, den bristfälliga be-

¹⁾ Från Uleåborg 136, Brahestad 435, Gamla Karleby 320, Vasa och Nykarleby något öfver 300.

klädnaden och förplågningen samt den kalla årstiden med alla dess svårigheter blefvo olycksbringande för de sjuka. Kokt föda kunde under sjöfärden blott sällan utdelas. Kosten bestämdes den 9 november till $1\frac{1}{3}$ Ø torrt bröd, 1 Ø salt fisk och 8 lod smör dagligen per man, „efter tillgång på i magasinet befintliga födoämnen, som utan kokning kunna förtäras“. — De menligaste följderna fingo naturligtvis de vidkännas, som öfverfördes i november. Sjukhusintendenten Gripenberg ansåg den under transporten och i Umeå inträffade stora dödligheten, hvilken uppgick under oktober till 363, under november till 403 och under december till 349, eller inalles 1,115 döde på 3,800 sjuka, till stor del vara beroende af transporten, som i hög grad medtog de svagas sista krafter. Han skrifver härom den 7 januari 1809: „Af detta antal dödblefne hafva en stor del varit så svårt bleserade, att de intet kunnat frälsas. Transporten sjöledes skedde intill medio af november; då väderleken var mycket kall, kunde de svagare sjuka intet uthärda. Allmänna orsaken till den myckna sjukligheten lærer väl böra igenfinnas uti den stränga fatigue, som trupperna genom en mycket aktiv kampanj uthärdat.“ Han tillägger, att „också den rådande sjukdomen varit förenad med svår smitta“.

I månadsförslaget¹⁾ från Umeå sjukhus den 1 december 1808 skrifver Gripenberg, att „af de som konvalescenter upptagna 519 man förmodar jag ej mer än högst 300:de kunna vara tjänstföre, och skall mönstring med detta manskap med första anställas, då antalet kan bestämdt uppgifvas. Men som manskapet i allmänhet och särdeles vid finska regementena äro i saknad af beklädning, så att en del knappast kunna skylla sig, lærer truppen icke kunna till tjänstgöring användas, innan denna brist blir afhulpen.“

Då, såsom nämndt, inga sjukjournaler tidigare varit kända, har icke heller någon kunskap vare sig om den

¹⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

så kallade fältsjukan eller om de förekommande sårskadorna kunnat erhållas, och torde det därför vara skäl att här, om än i största korthet, relatera, hvad ur den ofvannämnda sjukjournalen från Rödbäcks sjukhus kan inhämtas.

I sjukhuset intogos sjuka från alla regementen, dock mest från de svenska, såsom Västmanlands, Helsinges, Västerbottens och Upplands, med sjuksiffror varierande mellan 105 och 210.

De finska regementen åter, som hade det största antalet sjuka, voro Åbo läns, Björneborgs och Tavastehus regementen samt Björneborgs rusthållsbataljon; sjuksiffran varierade vid dessa emellan 61 och 97. Savolaks infanteri hade däremot endast 34 sjuka. Totalsumman af de intagna uppgick till 1,245 med en dödssiffra af 579 (46,5 %).

Den sjukdom, som under kriget kräfde det största antalet offer, var otvifvelaktigt den så kallade fältsjukan, numera benämnd tarntyfus (typhus abdominalis), hvilken antingen ensam eller i förening med fläcktyfus (typhus exantimaticus) vanligen plägar uppträda i följd af de för densammas uppkomst och spridning gynnsamma förhållanden, som följa kriget i spåren.

Att äfven den i journalen ofta förekommande diagnosen „maligna febrar“ betecknar en form af tyfus, som under de exceptionellt svåra förhållandena antagit en ytterst elakartad karaktär, torde med säkerhet kunna antagas.

Öfriga i journalen upptagna invärtes sjukdomar, som kunna vara af intresse, äro rödsot, diarréer, remittenta och andra febrar.

Under rubriken „maligna febrar“ är de sjukas antal upptaget till 160, af hvilka 147 (91,9 %) afledo; i medeltal inträdde döden $15\frac{1}{2}$ dygn efter den sjukas ankomst till sjukhuset. Åttio afledo redan inom en vecka efter intagningen¹⁾. Denna stora dödlighet och sjukdomens jämförelsevis korta förlopp tyda på, att äfven den svårare formen af tyfus, nämligen fläcktyfus, förekommit.

¹⁾ Siffrorna uttrycka naturligtvis icke hela den tid sjukdomen varat, då tiden för dess begynnelse är okänd.

Jämväl en stor del af de under rubriken *rödsot* upptagna sjukdomsfallen kan med ganska stor säkerhet hänföras till tyfus. I början af förra århundradet var nämligen sjukdomsbegreppet rödsot icke begränsadt endast till den sjukdomsform, som numera fixerats under detta namn eller som benämnes dysenteri; tyfus med blodig diarré torde därför äfven blifvit diträknad. Dödligheten i rödsot var likaså mycket stor; antalet insjuknade 29, döda 23 (79,3 %).

Den ovanligt stora dödligheten under diagnosen *diarré* tyder äfven den på, att en svår infektion också här förelåg, hvarför man väl får antaga, att jämväl en del af diarréerna får hänföras till tyfus; af 97 insjuknade dogo 59 (60,8 %).

Samma är förhållandet med *remittenta febrar*, för hvilka sjuksiffran var 71 med 32 dödsfall (45,0 %); visserligen en lägre dödlighetsprocent än vid de andra sjukdomarna, men likväl hög nog, då man vet, att 20 % dödlighet vid abdominal tyfus redan måste anses mycket stor.

Anlalet *blesserade* i journalen uppges till 137, af hvilka 72 utmönstrades, 13 kvarlägo och 52 afgingo med döden. Det öfvervägande största antalet, 127, intogs i slutet af september och under oktober månad. Af sårskadorna voro 131 tillfogade medelst skjutvapen och 2 med kalla vapen; för 4 är vapnet ej uppgifvet. Sårskadorna fördela sig sålunda: å hufvudet 10, halsen och bröstet 5, buken 2, öfre extremiteterna 48, nedre extremiteterna 67 samt å ej närmare uppgifna kroppsdelar 5.

Äfven Fährée hade småningom begynt tröttna på sin arbetsdryga post, full af motigheter. I april beskriver han i bref till general Wrede, som i befalet hade efterträtt Klercker, sina mödor och vedervärdigheter och säger sig vara „mätt på all tjänst“¹⁾. Det oaktadt var han icke absolut deciderad att lämna allt, ty han tillägger: „dock om jag behöfs, är det min föresats att hålla ut, ehuru min första

¹⁾ Qvinnerstedt: I Torneå och Umeå II.

förman Bjerken fått annan befattning och ehuru hans substitut Edgrén vändt ryggen åt eländet vid norra polen och gått åt söder“. Om de återstående sjuka säger han: „Våra nuvarande sjuke äro vanliga öfverlevfor af illa inrättade sjukhus och skola till största delen dö“. Brevet avslutar han sålunda: „Närma sakerna sig till lugnet, kan jag umbäras, och i det fallet önskar jag mitt entledigande“. Fährées önskan blef dock icke uppfylld; han måste kvarstanna, men innan han lämnade Umeå, aflät han den 11 maj till första fältläkaren Bjerken en längre rapport¹⁾, hvori kan skildrar händelserna i Umeå vid den ryska invasionen under general Barclay de Tollys befäl 22—25 mars. Därur framgår, att de svenska trupperna den 21 mars lämnade Holmön (en större ö belägen utanför Umeå), hvarvid en officer och några man lätt blesserade inhämtades till sjukhuset.

Då ryska arméns ankomst till Umeå förestod och plundring befarades, tillsades fältapotekaren att använda „all omtanke för att sauvera allt hvad sauveras kunde“. Själ afreste Fährée till sjukhuset i Hamn, där direktör Rothman och sjukhusofficeren, löjtnant Jernfeldt af Savolaks regemente, ådagalade en så utmärkt drift vid räddandet af kronans egendom, att allt bärgades, oaktadt trupper dag och natt ströfvade omkring vid Hamn.

Fährée hade äfven föreslagit, att från Rödbäcks sjukhus såväl de sjuka som kronans förråd skulle borttransporteras, men då sjukhusintendenten i denna sak var af annan åsikt, blef flyttningen icke verkställd, innan bönderna hade flytt bort med sina hästar och det sålunda var för sent. Då de sjuka voro så eländiga, att de icke med egna krafter kunde under denna „flödande årstid“ framskaffa sig, anbefalldes läkarna att kvarstanna och „noga tillse och försvara de sjukas rätt“.

Detta lyckades ända till den 25 mars, då byn ockuperades af lifgrenadjärjägare och artilleri, hvarvid läkarna hopföstes i en liten kammare och alla de sjuka uti fyra icke stora stugor samt förråden å Rödbäck plundrades.

¹⁾ Karolinska institutets bibliotek.

„Hade de sjuka varit flyttade, så hade ock förråden varit flyttade, men ekonomen sade Rödbäck sundt och läkaren sade Hamn sundt; härom disputerades, och innan saken deciderades, tog fienden allt“, säger Fährée.

Den 25 hade äfven Schagerströms kvarter plundrats, och i detsamma inhystes soldater och officerseffekter. Utom egna klädespersedlar hade han därvid förlorat medikamenter, flaskor, ättika, litet hvitlöksbrännvin m. m. jämte en rysk instrumentkista, som tidigare blifvit tagen vid någon affär under kriget och i plundradt tillstånd hamnat i Rödbäckes sjukhus, där den torde blifvit igenkänd „dels af ryssoljeluften uti fodralet dels ock af den ryska signatur, som fanns på locket“. Af apoteksvarorna togo ryssarna hvad de behöfde, en del dock mot betalning.

Den 23 erhöll Fährée order att till generalerna Berg och Barclay de Tolly afgifva rapport öfver såväl svenska som ryska sjuka, hvarefter sjukhusen samma dag inspekterades af en major, två kaptener och en divisionsläkare, Ladikoffsky åtföljd af en underläkare, som kvarlämnades på prostgården, hvilken befanns så lämpligt till sjukhus för förfrusna ryssar, att där inhystes af dessa 350 man. I anledning af denna inkvartering framställer Fährée frågan: „Skulle väl en svensk läkare vågat taga ett sådant palais till sjukhus för svenska soldater?“

Inspektionen synes hafva varit ganska noggrann, och kom Ladikoffsky i början till den åsikten, att ryssarna i afseende å sjuklokaler och förplägning blifvit förfördelade och vanskötta, men då han sedermera fann, att sjukstugorna för de svenska soldaterna icke voro bättre än för de ryska och att samma mat utdelades åt alla sjuka utan åtskillnad, „föll chikanen på ryska läkaren Schwabitsch“. Då sedan ur rekvisitionssedlarna framgick, att Fährée gifvit de ryska sjuka till och med hvad han nekade egna läkare, „utföll hos Barclay de Tolly elogen för oss och tadlet för Schwabitsch¹⁾, som påstods hafva vanskött ryssarna“.

¹⁾ Schwabitsch, som efter kriget kvarstannade i Sverige, undergick den 26 februari 1810 examen, och fann Collegium Medicum honom därvid „äga så berömlig insikt och skicklighet i kirurgin, att Collegium

Den 22 mars på f. m. afslöts en konvention, „att ryssarna skulle inrycka i Umeå kl. 4 e. m. och våra trupper utmarschera vid samma tid — — — — det senare skedde med mera precision, än jag väntat mig af en indelt finsk armé¹⁾ — — — — ryssarna inmarscherade med 590 man först mellan kl. 6 och 7 om aftonen — — — —“.

Den 24 mars förspordes, att ryssarna hade för afsikt att lämna Umeå och anträda återtåget öfver Kvarken, men först den 27 aftogade trupperna, kvarlämnande endast 100 kosacker.

Vid ett besök den 23 hos generalerna Berg och Barclay de Tolly fann Fährée där till sin förvåning sina läkare, prästen Wegelius, Herpman, Lindmark, Lindström och Laurell, hvilka „djärft“ sade honom, att de icke ville tjäna utan lön samt att de just anhållit hos generalerna om tillstånd att få resa hem. Detta möte synes i hög grad hafva förbittrat Fährée; han kände i detta ögonblick djupt sin inskränkta maktbefogenhet och utbrister: „Lång är omgången i fält för en fältläkare att söka militäriska generaler och kommandanter — — — — hårdt för en läkare, som *kallas* blott *kallas* förman, att i momangen icke äga makt sätta sådana herrar i vakten“.

Då antalet sjuka begynte minskas i april, gafs befallning om reducering af läkarkrafterna. Men hade det tidigare varit svårt för läkarna att draga sig fram med sin knappa lön, hvilken dessutom utföll högst oregelbundet, blef det härefter än svårare, då flere månaders lön icke utbekommit, ja några blefvo fullkomligt utan, andra tvun-

pröfvat skäligt honom för kirurgie magister och Collegii Membrum godkänna“, hvarjämte honom meddelades rättighet till såväl utöfvande af läkaryrket som vinnande af tjänstebefordran.

¹⁾ Som karakteriserande lifvet i Umeå under dessa dagar må ur Fährées bref ännu följande utdrag meddelas: „Jag förlåter vid detta tillfälle 150 à 200 man, som efter magasinplundring kl. 10 f. m. voro så fulla, att de sofvo godt dels på gatan, dels i rännstenar, dels i kvarter, förlåter att de stannade kvar och förlåter ryssarna, som andra dagen afväpnade dem, togo deras kapotter och lät dem frysa och fasta ett par dagar — — — — jag vet ej, om domen stod fast eller om de befriades från krigsfångenskapen“.

gos att lefva med lägre lön. „Man hade befallt reduktion“, säger Fährée, „men inga aflöningar för läkare, som andats pest och död sedan september förra år“.

Efter reduktionen kvarstodo i tjänst endast en fältläkare, två sjukhusläkare, tre underläkare och en lärling. Dessa voro, utom Fährée och Laurell, „Berzelius, som jag (Fährée) på befallning affört, men som genom egna fasoner och Nieroth (intendenten) ännu bor här hos sin fru med sjukhusläkaraflöning, Heman, som ankom genom Lappmarken, utan både pengar och kläder; Nieroth påstod, att han som finne kunnat gå till Finland, men baron Wrede gaf honom sjukhusläkaraflöning, Mangelson, såsom rymd från rysk fångenskap, Schagerström, som steg ner från sjukhusläkar- till underläkarlön blott för att vara hos mig, och för den glädjen att äga en vetenskaplig hjälpare gör jag honom så godt jag kan till fyllnad i lön, Herpman, Sylvan och Lundmark — — — —.“

Alla öfriga läkare¹⁾ affördes med löfte om en månads lön i gratifikation; „men då de icke utfå januari, februari och april månads aflöning för detta och december månads för förra året, hvad hopp skola de göra sig om gratifikationen“.

Då man antog, att såväl ryssarna som årstiden skulle lägga hinder i vägen för de afskedade finnarnas hemresa, hade man tillåtit dessa att tillsvidare kvarstanna emot aflöning enligt resereglementet. Nöden synes äfven tvungit dem att antaga detta förslag, och „nu gå de uslingarna här utan kredit, hungriga, nakna, frusna och det som värre är liderliga“.

Ehuru sjuknummern för dagen var endast 192, kunde den dock följande dag, i händelse bataljonen erhöll marschorder, stiga till 400, ty, säger Fährée, „vid sådana militära företag förvandlas alltid Umeå sjukhus till invalidhus eller fattighus“. Från sjukhuset hade nämligen utmönstrats hvarken sådana, hvilka såsom odugliga medföljt armén, eller sådana, som blifvit det under kriget, emedan inga

¹⁾ Se Fährées tidigare förteckning öfver läkarna i Umeå.

kasseringar gjorts och inga invalidkompanier blifvit uppsatta, hvarför vid uppbrott alla dessa odugliga inströmmade såsom sjuka. I slutet af sin rapport föreslår Fährée, att, då han vid nästa mönstring jämte flere andra läkare ämnade afgå, provinsialläkaren med. d:r Carlstén, som äfven hade blifvit på bar backe, med en underläkare skulle öfvertaga vården om de få kvarblifvande. „Denna läkare är med hustru och barn en flykting med armén från Kuopio, som sjukhusläkare lik Heman och flere, för innestående aflöning likviderad med finska kommissariatets kassasedel, åt hvilken Tit. Nieroth skrattar och ingen annan människa erkänner“.

Af hvad tidigare blifvit sagdt har framgått, att Wegelius varit synnerligen väl anskrifven hos Fährée och af honom väl vitsordad. Senare synes dock detta goda förhållande grumlats därigenom, att, som Fährée vill påstå, Wegelius honom ovetande förstått att först hos general Klercker och sedan, såsom redan nämnts, hos de ryska generalerna Berg och Barclay de Tolly utverka sig tillstånd att återvända till hemlandet och vid sin afresa medtagit journalerna, hvilka Fährée befallt honom kvarlämna.

Men äfven om Fährée sålunda ansåg sig hafva skäl till klander af Wegelius¹⁾ handlingssätt, är det dock svårt att fatta hans bitterhet däröfver, att Wegelius i likhet med andra finska läkare önskade återvända till hemlandet på en tid, då såväl svenska som finska läkare begynte hemförlofvas. Den bittra sinnesstämningen kan måhända dock förklaras, om man betänker Fährées icke afundsvärda ställning att nödgas kvarstå på en plats, som han gärna önskade lämna, och se sig öfvergifven af alla sina kolleger, dem han vant sig att lita till.

Tvenne bref²⁾ från Fährée till Wegelius och Herpman af den 22 och 23 mars, dagarna för den ryska invasionen,

¹⁾ Wegelius hade redan den 28 mars 1809 erhållit Klerckers be-
gifvande att återvända till Finland.

²⁾ Skrifvelserna i Finska Läkaresällskapets bibliotek.

visa äfven, att förhållandet emellan chefläkaren och hans underlydande numera icke var det bästa, att Fährées befallningar icke hörsammades och att han var tvungen att tillgripa ett hotfullt språk. Brevet lyda:

„Tit. Wegelius och Herpman afgå nu genast till Hamn att taga vården öfver alla de sjuka, Tit. Mangelson lämnade, öfver hvilka Tit. Berg emottagit Mangelsons förda journal. — Tit. Wegelius och Herpman vårda äfven med doktor Berg de ryska sjuka, så att dem sker lika rätt som våra — — —“.

Det senare brevet: „Vi stå under ryskt befäl och komma att samlas i Hamn. Med all vänskap för kamrater måste jag dock påstå hörsamhet för ordres.

Tit. Wegelius och Herpman måste hit — kom för att ej exponeras för eskort af kosacker. — Hos pastor Stenberg skolen ni bo genom Tit. Jernfeldts åtgård. Schagerström, Lindström etc. bli på Rödbäck tills vidare.

Exponera er icke mina herrar. Visa er vänner med kosacker.“

Redan kort efter sin sjukdom hade Wegelius genom Edgren hos Klercker hemställt om sitt entledigande och af denne den 28 mars mottagit en svarsskrivelse, hvori denna anhållan beviljas, hvarjämte Klercker i berömmande ordalag uttalar sig om Wegelius. Han skriver¹⁾:

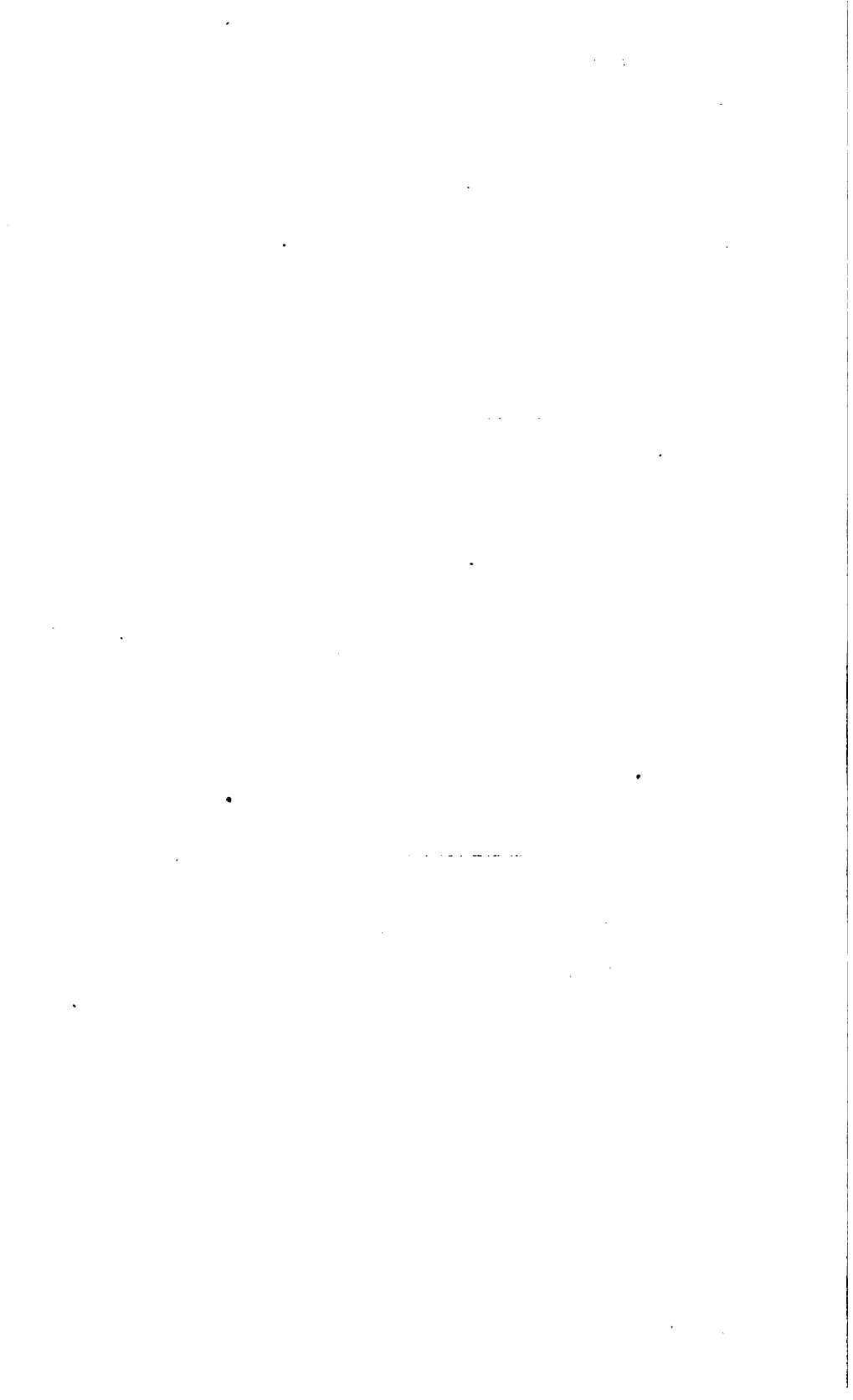
„Tjenstförrättande första fältläkaren Herr Assessorn har uti skrifvelse den 17 dennes underställt min pröfning Prästen och Sjukhus Läkaren Herr Medicine Licentiaten Jacob Wegelii uti memorial af den 14:de sistlidne Februari gjorda anhållan at i anseende til sin svaga hälsa varda entledigad ifrån dess innehafvande Sjukhus Läkare tjänst vid Arméen samt at erhålla tilstånd at återvända til sin hemort Wörö Sockn i Wasa Län.

Denna ansökan har jag öfvervägat: och alldenstund Medicine Licentiaten Wegelius på obestämd tid och Extra Stat antagit Sjukhus Läkaretjänst vid Arméen, så anser jag mig icke kunna annat än bifalla bemälte Wegelii omförmälda begäran, hvarföre han härmedelst varder entledigad från dess ofvannämnda beställning med tilstånd at til hemorten återvända.

Under dess tjenstetid har Medicine Licentiaten Wegelius såväl genom sin aktningstvårda skicklighet och nit i tjensten

JAKOB ESAIAS WEGELIUS.

som dess i öfrigt ådagalagda berömvärda uppförande tilvunnit sig sine förmäns upmärksamhet och förtjenta beröm, hvarföre jag ansett mig böra honom hos alla vederbörande på det bästa Recommendera.“

Med Wegelius, som var en af de få examinerade läkarna, hade läkarkåren tillförts en välbehöflig förstärkning, och, ehuru kriget vid tiden för hans utnämning redan hade fortgått omkring 5 månader, blef det arbete, han såsom sjukhusläkare var i tillfälle att utföra, likväl af stor betydelse, först å Alahärmä sjukhus, men sedermera hufvudsakligen i Umeå, där han förestod Rödbäcks stora sjukhus.

Det kan väl äfven räknas Wegelius till förtjänst, att han, ehuru under lång tid sjuk och i likhet med de andra läkarna öfverhopad med arbete, det oakadt fick tid att utarbete den honom ombetrodda sjukjournalen, den enda, ur hvilken kännedom om de då gångbara sjukdomarnas natur kan erhållas. Utom såsom läkare fungerade Wegelius äfven såsom sjukhuspredikant och själasörjare under januari, februari och mars månader.

Han återvände i början af april öfver Kvarken till Finland, hvilken färd han, i brist på hästar, måste tillryggalägga till fots.

Wegelius hade redan 1807 ansökt Oravais sacellani, som han sedan på grund af sina förtjänster under kriget erhöll, oakadt han bland 12 sökande var den till åren yngsta.

I slutet af maj månad fick Fährée tillåtelse att afresa till *Hernösand*, dit Klercker redan i början af året hade förlagt högkvarteret och där han efter Edgrens fångenskap förrättade första fältläkarsysslan, „så ofta hälsan det tillåter“, hvilket general Wrede — liberalt nog — hade medgifvit.

I *Hernösand* hade Wrede öfvertagit befälet öfver försvarskrafterna, hvilka han benämner „dessa skafvor af en armé, dessa kvarlämningar efter ett blodigt fälttåg och en

brottslig kapitulation“. Äfven här voro förhållandena ungefär de samma som vid Umeå, samma svårigheter, samma bekymmer; måhända var det något bättre beställt med kost och logi, men likväl fick general Wrede mottaga klagomål öfver att manskapet erhöll dålig kost. Han hade själf, säger han, „funnit brödet genom en felaktig och högst vårdslös handtering vara nästan odugligt, åtminstone ohälsosamt för soldaten“.

Brist rådde jämväl på medikamenter såväl för sjukhusen som för armén, då ett fartyg medförande dylika hade strandat och intet blifvit bärgadt.

Äfven fältsjukan uppträdde här och utbredde sig bland såväl stadens invånare som trupperna, och sjukhusläkaren Wahlberg låg svårt insjuknad.

Å sjukhuset Töfre, hvilket uppsattes efter striden vid Hörnefors, synes därvarande läkare icke varit synnerligen förtroendeingifvande. Sandels hade nämligen ålagt sjukhusofficeren att icke blott tillse, att sjukhuset skulle hållas rent, golfvn beströs med grannis och att till förekommande af smitta rummen ofta skulle rökas, utan äfven öfvervaka, att läkarna flitigt besökte de sjuka, gjorde sig underkunniga om deras sjukdomar och föreskrefvo nödiga läkemedel.

Vid några andra nyupprättade sjukhus synas samma oordningar hafva existerat. Sandels måste strängeligen påbjuda, att icke andra än sådana, som afpolletterats för sjukdom, blefve insända eller att endast de, som af trupp-läkaren därtill förordades, finge å sjukhuset mottagas. Han förbjöd äfven sjuka officerare att medföra sina uppässare.

I ett bref¹⁾ från Hernösand af den 19 juli 1809 afböjer Fährée, synbarligen på grund af sin sjuklighet, förslaget att mottaga första fältläkartjänsten och lämnar på samma gång en inblick i sin bedröfliga tillvaro och de lika trista sjukvårdsförhållandena. I en rapport säger han bland annat:

„ — — — Sedan Martii månads slut har jag icke ägt någon förmån.

¹⁾ Karolinska institutets bibliotek.

Som Fällt Läkare har jag sökt skjöta mitt Sjukhus utan att taga befattning med saker, dem jag svarat mig icke tillkomma.

Sedan Maji månad har jag med de få Läkare hushållningen icke reducerat; irradt omkring och icke vetat, hvad tjänst jag haft.

I Junii månad deciderades ett Sjukhus 4 mil bakom och på sidan af Arméen uti trånga byar, bebodda af ovilliga människor, som säga sig äga ingenting. Dit hafva Corpserne (deras Läkare) låtit folk strömma från vår lilla Armée till ett antal (d. 16 Juli) af 247 man.

På hvarje 4 man, som komma från hvar Corps, är medkommenderad en frisk Soldat att som Sjukvacktare *ömt* vårda sina kamrater. — Äfven Officer och Und. Offic. från hvar Corps.

— — — — —
Sål. äger detta Sjukhus snart mera frisk betjening än *värkligen Sjuka*.

Som själfsväld och sjelftagna rättigheter gått för långt, har jag nödgats skrifva.

Detta slog så ut, att General Wrede funnit för godt hålla sig till en viss, och lärer jag *tilsvidare få taga bekymret i ditt ställe*.

Herr Förste Fällt Läkaren känner mina tänkesätt i denna sak. — Min sjuklighet är känd — jag har tjent Staten och derunder förloradt alt, en sjuklig kropp är svåraste Souvenirn.

Sål., om ej Herr Archiatern sjelf kommer, hoppas jag, att med första någon annan tager denna befattning den min hälsa icke tillåter mig bestrida, ehuru smickrande den än vore under Hr General Wredes Befäl.

Hvarest Sjukhusens förråder och tillhörigheter tagit vägen, vet jag icke. — Vi äga brist på alt och de Sjuke ligga på granris.

Arméens Fällt Sjukhus skall nu flyttas till Sundswall.

Ett nederlag blir vid Sjökusten, hvarifrån de afgå Sjövägen. — — — — —

Tvenne sjukrapporter¹⁾ från norra armén, undertecknade af Laurell, synas ge vid handen, att Fährée numera hade befriats från första fältläkartjänsten och att den förre anförtrotts att handhafva densamma. Den ena rapporten är uppgjord för september månad 1809 och visar, att vid sjukhusen och trupperna funnos 1674 sjuka, fördelade så-

¹⁾ I Medicinalstyrelsens arkiv i Stockholm.

lunda: å Sundsvalls sjukhus 605, å Umeå 21, å Klabböle 280, å Kyrkhamns 259 samt på trupperna 509.

Dödsfallen under månaden voro: i sjukhusen 120 och vid trupperna 1. Såsom sjuka kvarstodo till följande månad 864.

Den andra rapporten, utgörande ett sammandrag från norra arméns sjukhus för oktober månad samma år, visar ett sjukantal af 1,195, fördelade på: Sundsvall 596, Klabböle svenskar 199, Kyrkhamn ryssar 190, offic. 3, und. offic. 3, Hernösand 204; dödsfall 123; till följande månad kvarlägo 441 sjuka.

Klabböle sjukhus blef i början af november indraget, sedan de återstående sjuka blifvit öfverflyttade till Kyrkhamn. Detsamma sköttes af sjukhusläkaren Heman jämte tvenne underläkare under provinsialläkaren doktor Carlsténs tillsyn.

Uti rapport¹⁾ från Sundsvall för november 1809 lämnar fältläkaren vid norra armén J. Noréus den uppgift, att sjuksiffran under månaden hade uppgått till 224, af hvilka endast 75, hvaraf mer än hälften bleserade, blefvo kvarliggande; dessa vårdades af sjukhusläkaren Schaumkell och tvenne underläkare. Rapporten utvisar därjämte, att läkarnas antal härefter alltmer reducerades, sedan sammanflyttning af de sjuka hade skett. Hernösands sjukhus, som sköttes af sjukhusläkaren Wahlberg och en underläkare, hyste endast 30 sjuka och skulle därför äfven indragas.

Vid denna tid, då läkarkrafterna i allmänhet starkt minskades, torde äfven Fährée hafva lämnat sin fältläkarbefattning. I detta sammanhang kan det vara skäl att citera ett bref²⁾ från honom till Bjerkén, hvilket visar såväl det förtroliga och öppna förhållande, som rådde dem emellan, som äfven Fährées oegennyttiga och ständiga om-

¹⁾ I Medicinalstyrelsens arkiv i Stockholm.

²⁾ Koncept i Karolinska institutets bibliotek.

tanke om sina forna underordnade, hvilka enligt hans uppfattning icke blifvit lönade efter förtjänst.

Brefvet, som är defekt och odateradt, är sannolikt skrifvet kort efter krigets slut. Det lyder:

„Bjerkén!

Gå tillbaka med mig och påminn Dig händelsen.

— I Uleåborg behöfde du en som delte dina mödor. — Du sade mig ett ord som Vänn — jag svarade: „Jag är sjuklig, jag äger ej styrka, men nämde vid samma tillfälle Laurell och Edgren. —

Du valde den sednare och jag var nögd, ty jag visste, att han var ihärdig och att han hade en viss *egen* takt och ton. — Du må sjelf säga, om jag rådde Dig till något ondt.

Gå nu tillbaka till Brahestad. — Du var missnögd, att jag låg där utan att hjälpa *Söderberg vid sjukhuset* — jag kom dit, gick genast till Klingspor, Gener. Aminoff böd mig Théé, jag fick i momangen en frossparoxysme och blef på Befallning qvar för att först blifva frisk och sedan åter nyttig — jag använde tiden för min hälsa och ansåg Söderberg kunnig nog för att vårda ett sjukhus, där jag ägde ingen befattning och som hyste blott Åbolänningarna, utom några få af andra Regimenten.

Mins Du, att jag åkte bak på Din Chaise, då du reste från Brahestad? Mins Du, att Du trodde mig missnögd däröfver, att jag ej var förste fällt Läkare? — Mins Du det? Bjerkén! Jag var glad, då Du sade mig det, en annan än Du skulle burit denna misstanke innåm sig och i mjugg sökt att skada mig; men detta hörde ej till Din caractere.

Vand vid Ordres, med känsla för mina pligter sedan 1788, vore jag icke värd heta Fåhrée och skulle blygas före att säga mig hafva tjent i Sverge, om jag icke från 1805 hade sedt allt med liknögdhet, gjordt hvad jag kunnat och förresten skrattadt åt Läkare tjensten, som för momangen göra oss till Gudar och i det hela till hårfriseurer eller Slafvar under obehöriga personer.

Hör på! har jag nånsin sagdt Dig: „*att jag affecterar ingenting?* jag måtte ha sagdt dig det, och om Du glömt det, så tillåt mig försäkra Dig, att jag kom hit *för att begära rätt* och icke att begära gracer. — I sednare fallet hade jag gjordt uppvaktningar; men jag har uppvaktadt ingen. — Hos Hagström har jag per hazard souperat engång, hos Dig Dinerat och souperat ofta, se där allt.

Jag ville säga Dig, att jag tråkat i stillhet på den ort, där Dina eller andres Ordres satt mig, och det utan all pretention

för min egen person. — — — — Från 1788 till 1791 års slut, från 1805 till 1807, från 1808 till 1810 skall ingen hvarken uti Gener. Meijerfeldts, Exellensen Essens, Konungens eller Klingspors Expeditioner (än mindre Gripenbergs) finna ett papper, däri jag begärdt något *för mig sjelf*; men väl flere, där jag begärdt för *någre få* skickelige underhafvande, och därpå har *man* alldrig gjordt afseende, utan de blefvo under mig de uslaste slafvar, då likväl en Indelt Capten på sina ord fått en Soldat till Underofficer eller skaffar honom en Fullmagt.

Schagerström och Heman äro de enda jag talt före, och de ha intet vunnit — den, som ser en människja på närmaste hållet, kan bäst bedömma honom. Detta trodde jag vara min rätt de tider i Fällit, då jag utan Förman sades vara den Förste Läkaren vid Arméen; Ack ja! jag var det i hvar och ens ögon, som trodde sig kunna göra anspråk på min person, och sådana funnos många, men då jag talte som Förman för mina Läkares väl — — — — då hördes jag af ingen.

Allt detta går ut på Heman — känner Du honom? Är han brukbar vid en sådan armée som vår? — — — — Nekar Du hans goda egenskaper i fällit med kneckten; så är det den första sak, i hvilken jag ej tänker lika med Dig.

Hör på! Du äger Upl. Reg:te — Det är ju ett godt brödstycke? jag skulle tro Du behöfver däraf största stycket sjelf för en depensive lefnad i hufvudstaden — jag tager för afgjordt, att Du alldrig kan gå med Regimentet i fällit, och gör Du det, så skjer det antingen för att gifva ett stort exempel eller ock för att snart lyftas därifrån till någon hög platts. — Accommodera Dig kunde det väl ej? *Ergo.*

Skall Du hafva en Karl för Dig — Du har ju Döbeln¹⁾ — jag respecterar all grundelig Academisk kundskap, jag håller af Döbeln, ty jag känner hans värde *närmare* än Du. — — —

Fährée kvarstod i sin befattning till hösten 1809. Då han i följd af sjuklighet icke ansåg det möjligt att genom privat praktik uppehålla sig i Sverige, öfverflyttade han 1810 till Finland, där han uppbar lön som fältläkare och hade ett boställe i S:t Marie socken, $\frac{1}{4}$ mil från Åbo. Honom hade redan i Umeå, vid ryssarnas invasion, erbjudits läkarplats i Finland; han säger härom: „General Berg frågade mig, om jag ej ville tjäna i ryska Finland, hvarpå

¹⁾ J. W. v. Döbeln var vid denna tid sjukhusläkare vid västra armén.

han 2:ne gånger fick refus*. Han erhöll emellertid titel af Kejslerlig lifmedikus och afled i S:t Marie den 7 september 1829¹⁾.

Långt tidigare än Fährée, som afgick först på hösten 1809, lämnade de två andra fältläkarna sina befattningar. Den 21 februari hade Jakob Edgren efter Bjerkén öfvertagit första fältläkarposten, hvilken han dock icke omhänderhade längre tid än något öfver en månad, då han den 25 mars vid konventionen i Kalix blef fången och förd till Ryssland.

Dahlgren uppgifves härefter hafva förestått fältläkarbefattningen, men några spår af hans verksamhet från denna tid kunna icke påvisas. I hvarje händelse torde han icke länge hafva kvarstått i tjänsten.

Om Edgren har framhållits, att han efter sin öfverföring till armén²⁾ snart gjorde sig outhärlig. Han skötte under svåra förhållanden sjukhusen i och omkring Uleåborg och Brahestad samt i Pulkkila. Äfven organiserade han såväl hufvudarméns flyttande sjukhus som sjukhuset på Svartholm samt flere af de andra nyuppsatta fältlasaretten. Af honom finnas väl några rapporter, men inga sådana berättelser och kritiska granskningar af sjukförhållandena under kriget, som Dahlgren efterlämnat, och icke heller, såsom af Fährée, bref och rapporter, hvilka, på samma gång de skulle lämna

¹⁾ I den biografi öfver Fährée, som ingår i „Gottländska slægter“ af Kinberg, säges: „han erhöll titel af Kejslerlig lifmedicus. Men ryss ville han dock ej blifva, utan skaffade sig, då det var honom förvägradt att fortfara som svensk undersåte, legitimation som grekisk undersåte.“ I Åbo, där han var kyrkskrifven, innehåller kyrkboken inga anteckningar härom, ej heller kyrkboken i S:t Marie. I „dödas bok“ för 1829 är den 12 september antecknad: „Begrofs ifrån Åbo Kongl. Lifmedicus, assessorn och Medicine Doctorn Johan Fredrik Fährée och nedlades uti Baärska Fam. Graf“. I kyrkboken för 1821—1828 har om Kaistarniemi rusthåll på Hirvensalo antecknats: „Baärska huset tillhörigt“. Sistnämnda rusthåll var mähända Fährées boställe.

²⁾ Edgren, som var regementsläkare vid Jägerhornska regementet, öfverfördes till armén, då regementet ingick i Sveaborgs garnison, och anställdes som brigadläkare vid första brigaden.

en inblick i hans verksamhet, tillika gäfvne en bild af hans karaktär.

Till belysande af Edgrens personlighet, må några utdrag lämnas ur hans efterlämnade handlingar och privata bref. Ur desamma, som alla äro skrifna efter kriget, framlyser hans omutliga rättrådighet och förnöjsamma, anspråklösa väsende. Alla sina framgångar, från den första tjänstens erhållande i Finland till alla de förtroendeuppdrag honom efter öfverflyttningen till Sverige gäfvos, tillskref han endast goda människors välvilja, men ej egen förtjänst.

In extenso meddelas hans originellt hållna meritförteckning af år 1818, hvilken, jämte det den upptar alla af honom ditintills innehafda tjänstebefattningar, äfven återspeglar de känslor, som tvungo honom att lämna fosterjorden, samt tillika visar, hvilket värde han tillmätte de yttre utmärkelser och belöningar, som kommo honom till del.

Jakob Edgrens meritförteckning år 1818.

„Aflad och född af anständiga Föräldrar för omkring 54 år tillbaka. Läste som pojke dels tvingad dels villigt, tills studentexamen kunde prästeras i Åbo för 36 år sedan.

Af brist på utkomst varit privat Informator i mer än 8 år och under samma tid som Comp. Fältskär gjort tjenst vid några möten med Kongl. Åbo läns Regmte i fredlig tid.

Efter vederbörliga examina i Philosophin och Medicin, samt sedan de i Stockholm varande Medicinal-inrättningar blifvit bivistade, i brist på Läkare och dugligare ämnen, genast förordnad till Fältmedicus vid Kongl. Sv. Arméén i Finland för 30 år sedan.

Af lika anledning erhållit Fullmagt vid det då så kallade Kongl. Stackelbergska Regmtet som Regments Fältskär för 29 år sedan.

Med ökad förtjänst af ålder och år framför andra skickliga under krigstider några gånger förordnad till Fältläkare; äfven haft befattning som 1:sta Fältläkare.

Då national ovilja mot Rysland, som för sekler tillbaka mishandlat mina förfäder och fäder, icke tillät mig qvarstadna inom moderlandet Finland, har jag öfverflyttadt til Sverige; där njutit fullkomlig ersättning och belöning för alla därigenom gjorde uppoffringar af förr innehafd tjenst, af anförvanter och vänner och af fienden förstörd egendom.

JAKOB EDGREN.

Innom kort tid hafva följande Nåde- och hedersbevisningar mig blifvit tilldelte i Sverige.

1:mo. Efter öfverkomsten från Finland och Fångenskapen i Rysland erhållit Lön på Extra Stat, tills ordinarie tjenst vid Kongl. Svea Lifgarde kunde mig tilldelas, samt vidare hugnad med Assessors Character utan lösen för Fullmagt.

2:do. Efter lång tjenstgöring vid K. Svea Lifgarde transporterad til indelt lön vid Kongl. Jönköpings Regmte.

3:o. Af Kongl. Coll. Medicum förord. till befattningar med därtill hörande tractamente.

4:o. Af K. H. Kronprinsen Nådigst förordnad, förmodeligen efter gynnares förord, till Brigad Läkare i sista Tyska och Norska Campagnerne samt i anled. af denna grad erhållit del i Donationen af Pommerska „Domænia“ godsens, hvilken renderat en inkomst af omkring 2,500 R. D:r B:co.

5:to. Under Campagnen i Tyskland, förmodeligen på någon Gynnares tillstyrkan, af H. K. H. Kronprinsen benådad med Kongl. Wasa Orden.

6:to. På samma Gynnares förslag beordrad åtfölja Herrar Commissarier vid Fredsslutet i Christiania; och därför på Stats Secret. Bar. Wirséns recommendation utom mit vanliga tractamente erhållit en gratification af 500 R. D:r B:co samt 25 R. D:r i sp. mynt.

Wid den 1817 skedde ändring i Fältläkare Corpsen erhållit Kongl. Maj:ts Förordnande att vara Brigad Läkare vid 5:te Brigaden af Kongl. Sv. Arméén.

På Embetsmän skola kunna framte flere och större bevis på Nåd, välvilja och belöning af Konung, Förmän och Gynnare, hvarföre jag, icke blott nöjd med min lycka, utan förundrad öfver så ovanlig framgång, med vördnadsfull tacksamhet njuter mitt närvarande sälla lugn. Min enda önskan är att icke blifva vanställd, förklädd och utspökad med characterer i nu innehafvande Embetsbefattning.

Hvad gör jag med den ära,
som månd mig städs besvära.

Tollstadius.

Sit mihi quod nunc est, etiam minus, — et mihi vivam
Quod superest ævi, si quid superesse volunt Di¹⁾.

Horat.

¹⁾ Må jag blott få äga det jag nu har, ja äfven mindre, och jag skall lefva den tid mig är öfrig, om gudarna vilja, att något däraf är öfrigt.

Skulle något få sägas om mig efter min död, vore det i min önskan följande:

Vixi et quem dederat fortuna cursum peregi¹⁾).

Virg.“

År 1811 besökte Edgren enligt Colleg. Medici förordnande särskilda städer inom riket för att utse lämpliga lokaler, som under krigstid kunde användas till sjukhus.

I ett bref, som han under denna resa skref till brodern, doktor Johan Edgren i Lovisa, framträder den omutliga rättrådighet, hvarmed han fullgjorde detta ömtåliga uppdrag. Han skrifver:

„Under resan har jag blifvit bemött med mycken complaisance på alla ställen, och utom kalaser samt hvarjehanda artigheter af landshöfdingarna, borgmästarna och många andra har man äfven bjudit mig penningar för att få sina stora granna och väl möblerade rum frikända från att upptagas till sjukhus. Du torde känna, att jag är blind och obevklig för annat än det rätta och sanna i min öfvertygelse. Man har vid riksdagen i Örebro anfört besvär emot min åtgärd, men utom att alla höga vederbörande den gillat, har kronprinsen förklarad den vederbörlig och försäkrat mig om sin nåd och sitt hägn. — — — —“

I detta bref framstår ock den varma känsla han ännu hyste för det gamla fädernehemmet, föräldrar och syskon. I synnerhet synes syster Hedvigs öde ha legat honom om hjärtat. Bidrag till hennes utkomst sände han ännu under de sista åren af sitt lif, ehuru hans egna tillgångar då redan voro knappa och han för sjuklighet såg sig tvungen att afgå från sin tjänst.

I bref från Uppsala 1822 säger han, då han sänder sitt bidrag: „— — — — Denna syster bör af oss ömt vårdas, emedan hon varit vår gamle faders stöd“, och året före sin död skrifver han till brodern: „— — — — Själf från fattigdom och elände räddad samt nu kommen till välstånd, — glöm ej din i torftighet lefvande syster —“.

¹⁾ Jag har lefvat och tillryggalagt det lefnadslopp ödet mig beskärt.

Edgren afled den 7 augusti 1825 i Uppsala. Ett utdrag ur hans testamente visar hans anspråkslöshet ända in i döden.

„Testamentarisk disposition, som kommer att iakttagas efter min död.

Då jag vid fullt och redigt förstånd och i en stund, då ingen krämpa besvärar, författar detta document, sker det att förekomma undgängeliga, nyttiga sakers begravande i jorden och onödiga kostnader vid bärtförandet af en död kropp, som endast behöfver med mull väl täckas för att ej skada efterlevande med förruttnelsens ångor.

Min begäran och önskan är, att den säkert döda kroppen lägges i en kista så enkel och litet prydd som möjligt eller sådan, att liket kan föras till grafven. Min svepning är redan aflagd och består af en gammal skjorta och ett par förnötta lakan. Vill man pryda mitt hufvud med en gammal nattmössa och fötter med ett par odugeliga strumpor, må så ske.

Från den minst kostsamma likvagn lyftes och sänkes kistan i den väl djupa sandgropen af behöfligt antal handfasta Karlar. Kläckornas ringning hör förmodeligen ej mina släktingar och är således onödig. Processionen får ej bestå af andra än handräknings manskapet, Pastor, Executores Testamenti samt en eller annan gammal vän, om de vilja häruti deltaga. Skulle tjenstefolket, som mig omgifvit, önska följa liket, må det dem tillåtas. — — — —“

VII.

Sjukbehandling och sjukberättelser. Statistik.

Då läkarnas obligatoriska sjukrapporter på grund af bristande tid endast med stor svårighet kunde medhinnas, ja, ofta under långa tider till och med uteblefvo, kan man lätt tänka sig, att tid icke kunde blifva öfrig för närmare beskrifningar af enskilda sjukdomsfall, dessas behandling och förlopp.

Men äfven om tiden hade medgifvit uppgörande af fullständiga sjukhistorier, torde i alla händelser värdet af desamma i många fall blifvit ganska tvifvelaktigt, då den medicinska utbildningen hos de flesta läkarna vid armén stod synnerligen lågt.

Så mycket hellre må här därför meddelas de ytterst sparsamma uppgifter, som ingå i några rapporter af Edgren, Dahlgren, Fährée, Söderberg och Noréus.

Uti Jakob Edgrens och C. Dahlgrens rapport¹⁾ öfver sjukförhållandena vid Uleåborgs sjukhus under juni månad 1808, i hvilken rapport de sjukas antal uppges till 912, hvaraf 70 hade aflidit, skrifer den senare:

„— — — — att 1:o frossorna, som denna månad utgör $\frac{1}{6}$ af totala sjuknummern, hafva varit ganska envisa och oaktadt bruk af bäska saker, såsom Extr. trif. aqvatic., T. R:a absinthii, T. R:a fuliginis, Valeriana med Calom. — — — — och angelica, ej gifvit vika för annat än China i repeterade doser. Gan-

¹⁾ I Medicinalstyrelsens arkiv i Stockholm.

ska många hafva insjuknat i maligne feber (56), i synnerhet rödartade, många hafva däraf tillsatt lifvet nog snart, ehuru vin, opium och Spirit. Æth. Nitr. blifvit använda. — — —

2:o Nervfebrar (73) hafva denna månad varit mycket gängse, men ej dödande såsom rötfebrar, hvaruti nästan alla de under rubriken *maligna febrar* uppförde döde aflidit; nyss förut omnämnde medel hafva blifvit nyttjade med litet tillägg af camphora uti Spirit. Æth. Nitr.

3:o I medio af månaden, då sommarvärmén infant sig, begynte Diarrhéerna visa sig, de voro gallartade utan några plågor i underlifvet eller tecken till blod, få af de sjuke behöfde hålla sängen. Ipec. och Rheum. i refract dosi nyttjades med fördel samt Cascarilla och T. R:a Abs. — Någon enda gång tillgreps opium och Spir. Æth. Nitr. Rödt vin och Ättika gafs emellanåt bland drycken.

4:o Inflamat. febrar hafva varit mäst Pleuresier (43). Patienter med dessa febrar behäftade hafva blifvit åderlätne, ehuru med mycken sparsamhet, för att icke genom denna uraktlättna försigtighet exponera desse efter utståndna svåra fatiguer och marscher uti 30 à 40 graders köld redan nog utmattade och blodlösa sjuklingar. Nitrosa — — — — Camphor. Elix. papav. och sist China med vin infunderadt har utgjort Curmetoden.“

Äfven i assessor Söderbergs rapport¹⁾ till Bjerkéan angående sjukförhållandena i Brahestads sjukhus under juni månad ingå några anteckningar rörande de sjukas behandling. Det heter i rapporten:

„Som större delen af de sjuke synas bestå af frosspatienter, har jag använt all den Kina, som funnits på detta apotek, i förening med Ol. ammoniac. depurat., hvilket gjort utmärkt nytta. Sedan har jag försökt hvarjehanda, som Tinct. martis, T:a frig. Spirit. — — — — i stora doser, med Tinct. Teb. vid paroxysmens början, som hos några ej varit utan sin goda nytta. Extr. absintii — — — — upplöst i en jungfru Spirit. et ment. — — — — är ett medikament, som soldaten mycket berömmar, äfvensom Spirit. frumenti. — — — — Frossorna vilja gerna öfvergå till vattusot samt nervfebrar och äfven rödsot, om man ej noga passar på dem.“

Från Sundsvalls „Bränneri-Sjukhus“ finnes en rapport¹⁾ af den 3 januari 1810, i hvilken sjukhusläkaren

¹⁾ I Medicinalstyrelsens arkiv i Stockholm.

Noréus uppger, att från den 24 till den 31 december 1809 varit å sjukhuset intagna 49 sjuka, af hvilka 17 blesserade. Han säger vidare:

„En stor del af desse Sjuke hafva redan flere månader tilbragt på sjukhusen och om femtedelen af Sjukstyrkan är föga hopp till förbättring, emedan deras krafter äro så mycket försvagade, och om kölden skulle tilltaga, fruktar jag för en större Mortalitet, ty Sjukrummen äro mycket kalla. — Bland Blesserade äro åtskilliga svårare Blessurer — äfven 3:ne Öfverarmsfracturer. I anseende till bristen af färskt Kjøtt utspisas flere gånger i veckan salt Kjøtt — derföre finner jag nödvändigt at underhjelpa Lifskrafterna hos de svagaste med et större quantum Vin och Spirituosa.“

Edgren omtalar, att efter striderna vid Siikajoki, Revolaks, Pulkkila och Kuopio kvarlåg en del svårt sårade med långvariga och svårläkta komplicerade benbrott. Särskildt nämner han, att många af ryssarna hade ganska svåra sårskador. Trenne af dem hade penetrerande skottsår i lungorna och tvenne i underlifvet. På en hade tungan och en del af underkäken bortskjutits; alla dessa afledo inom kort. — Ytterligare omnämner han några svårare kirurgiska fall, med hvilkas behandling han tyckes haft större framgång; tvenne med hufvudskålsbrott och depression af benfragment — den ena redan mällös — förbättrades utan trepanation, sedan fragmenten upplyftats och aflägnats¹⁾.

Den berättelse, som åtföljde Fährées rapport²⁾ från Gamla Karleby af den 29 augusti 1808, är af särskildt intresse, emedan han uti densamma angående såväl de inre sjukdomarnas som de kirurgiska fallens och sårskadornas behandling uttalar åsikter, som ännu i många stycken kunna godkännas.

Fährée är äfven den enda, som lämnar ganska ingående beskrifningar öfver enskilda anmärkningsvärda fall, och, då hans uttalanden ofta äro märkliga och dess-

¹⁾ Qvennerstedts manuskript i Krigsarkivet i Stockholm.

²⁾ I Karolinska Institutets bibliotek.

utom populärt framställda, kunna de måhända läsas med intresse.

För att vara en officiell rapport är stilen ställvis något lätt och ogenerad, men tillika karakteristisk för Fährées sätt att uttrycka sig.

„Anmärkning hörande till Månads Rapporten från Gt. Karleby.

— — — — —
— — — — — Kjölden under vintern och osunda Lägerställen under Sommaren hafva visserligen födt Sjukdomar, men jag vågar dock påstå, att Sjuknummern varit vida större än den bordt vara, om någon ordning iakttagits vid Sjukas afsändande från Regimenterna. — Men Sjuke hafva ankommit, dem Brigad-, Regements- eller Underläkare före afgången alldrig sedt. — Och hvad kan man annat vänta, då man försäkrat mig, att Underofficerare afföra en hvar, som blott anmäler sig. — I sanning blygs jag att se våra Soldater förstå sig på Obetydliga Contusioner eller inkomma med en liten skrapa i lillfingeret, då jag af ärfarenhet vet, att ett helt träd krossar honom hemma i landet, och att han äfta afhugger halfva benet utan att någonsin söka Läkare.

En del Regementsläkare förete vid en Campagnes början betyg öfver sjuklighet och stanna hemma. — Andra följa med ett stycke, men blifva efter. — De flesta medföra sina 3 Ordinarie Underläkare så kunniga de än kunna vara, och desse skola sköta icke allenast de Compagnier, vid hvilka de stå utan äfven hela Bataillon, ja Brigader. — Således uppstå oordningar och en ökad Sjuknummer äfven af brist på Läkare vid Regimenterna, och kunde denna fyllas, så att hvarje Compagni hade sin Läkare och Regements Läkaren öfver dem alla hade ett vaksamt öga, skulle Arméens Fält-Sjukhus icke fyllas och Arméen icke sakna så mycket stridbart Manskap.

Uttjente Gubbar och Maroder hafva icke litet ökad Sjuknummern — mig har händt, att en och samma karl flere gånger inkommit frisk af den orsak, att han varit vannfräjdad och icke liden inom Regimentet, och på ett Fält-Sjukhus förför en sådan bof ofta den unge Soldaten.

Hade Herr Archiatern icke Sjelf en längre tid varit i Lappo och derstädes förmodeligen gjordt samma observationer, torde det fallit underligt att uti Rapport för Julii och Augusti månader finna så många Inflammations febrar. — Jag tillstår mig under några 30 à 40 graders kjöld i mars och febr. icke hafva sedt dem. De hafva alla haft ett nerveust lynne med krafternes förlust

från första början, och jag har aldrig dragit i betänkande att genast gripa till excitantia — åderlätningar äro icke i en enda anställe — och säkert skulle Öfverste-Lieutenanten Reuterskjöld på Siikajoki slutat sina dagar uti en Nerveus Peripneumonie, om icke en viss Underläkare förekommit en tillämnad åderlätning.

Till sjukdomarne under rubriken „*Andra Invoärtens*“ räknar jag verkliga såkallade Nervefebrar (eg. Typhus) med krafternas totala förlust. Uti desse har mitt enda föremål varit krafternas upprätthållande och vederfående genom Excitantia och Roburantia. — Jag har å sådane patienter sedt oerhörda liggsår redan på 6:te dygnet, och aldrig har jag sedt en Anatomisk hand framvisa tendinis och aponeuroser så fria från cellulosa som denna Sjukdomen.

Åtgärd — Decoct Cort: Querci: med Campher håller jag före vara ett godt medel.

Beskaffenheden af Måssor och Kärr uti Perrhå beundrar jag högeligen, emedan Soldaten därstädes bodde uti Lökkoijor och jordhålur, omgifna af kalla nätters osunda dimmor efter heta dagen, och ändock icke införde Rödsot uti mina Fältsjukhus.

Deremot besvärades jag icke litet af envisa Diarrhéer, emot hvilka jag icke funnit något fördelaktigare än opium eller däraf sammansatta medel.

Frossor hafva varit de mäst hårdnackade, och efter alla möjliga använda medel fann jag fria luften å ett sundt ställe utom staden jemte omtanken för en god föda vara det som slutade dem uti Aug. månad.

Blessurer hafva för Läkaren öppadt ett vidlyftigt fält och kunde gifva ett lärorikt ämne för ett verk *De lusu Globorum et Globulorum Tormentorium*¹⁾. — Skada att tiden varit otillräckelig för göromål, hvilka i anseende till Kännares Granskning fordra så mycken noggrannhet hos den, af hvilken Utkomne Befallningar fordra redo. — Bland en mängd af Ynglingar hör man klagan, man ser det djupa lidandet, man gör med händer och omtanka, hvad man förmår, men också Läkaren tröttnar, behöfver hvila och denne — — — — nekas åfta, ty, sedan han arbetat ut sig i Sjukhusångorna, skall han skriva och hvad? I sanning icke alltid Relationes Vulnerum Sclopetarium. — Ack nej! Åfta anser man sig lycklig att högst abbreviatim medhinna uti Columnen införa Soldaten till Reg:te, Comp., N:o, Namn, Inkomst och åkomma, resten befalla göromålen honom sluta i minnet, och memoria fallax gör, att, då han skall uppgifva en Casus, har alt under så många omvexlande interessenta händelser blifvit en dröm. — Årfarne Förmän, icke sådane, som blott kasta en blick

¹⁾ Om stora och små kulors lek.

på det hela i Sjukhusen, utan sådane, som Sjelfve följdt Arméen och deladt mödorne på Slagfältet, skola finna sanningen af hvad jag säger, och man äger rättighet hoppas, att desse skola skapa ändringar i våra upplysta tider, då de blifva fredlige.

Skottsår — utan anspråk på egen beläsenhet och ärfarenhet — vågar jag åberopa mig mitt lätta behandlingssätt af desse Skador under Pommerska fälttåget. — Herr Archiaterns minst möjliga tryckande och lösa behandlingssätt, hvilket jag under min Sjuklighet i Uleåborg hade tillfälle se, har jag mera än någonsin förr troget följdt och sökt hos mina unga hjälpere så väl som hos de äldre inpräglade, ty beklagligen tro Läkare sig i allmänhet icke hafva förbundit en Sårad, om de icke mer eller mindre Zirateligt anlagt en några alnar lång circulair binda kring en *slarfvad* skada, hvilken mer än åfta under delarnas tillsväl-lande mortifierar det friska. Och detta hufvudsakliga fel skall säkert aldrig rättas, förr än den *bedagade Chirurgen* lär sig glömma de methodiska konstgrepp hans Lärare lärdt honom påtvinga den lediga Naturen eller förrän så väl denne som de Unga fältläkarene hinna lära sig, att Soldaten är ett Enkelt väsende och behöfver ett högst Enkelt behandlingssätt. — En sådan ärfarenhet jemte Förmans upmärksamma blick skall säkert i en framtid, hos oss så väl som hos andra Nationer, göra fältpractiquen så Enkel *den bör vara* under fatiguerande mödor, som knappast tåla någon tillökning.

Casus.

Enroth, Rustmästare af Nylands Infanteri, hade fått kulan genom Scrotum, utgången bakom os femoris en tum från Trochanter Major på högra sidan. — Laxans, Salina, Iglar och Blymedelsomslag hade på 5:te dygnet minskadt den enorma svulnaden — verken var försvunnen och högra testis låg i synnerhet i öppen dager. — *Enroth*, ung karl, var på 3:dje veckan läkt.

Undransvärdt lyckligt och snardt i anseende till det svåra utseendet har jag sett flere skottsår i munn läkas.

Kihl, Jägare af Savolax Regemente, liknade knapt människja vid inkomsten på 5:te dygnet efter Blessuren. — Kulan hade inträngt på högra kindbenet under Os Zygomat., genom-båradt Os maxillar. Super., borttagit de 2:ne bakersta dentes molares, förstördt Ossa palati och med lika förlust af samma tänder gått ut midt emot på venstra sidan. — De kvarblifne tänderna hängde alla lösa lika Tangenterne på ett Claver. — Mun Caviteten såg ut som vore den upprappad af tuggadt rådt kött fullt af benskjervor — halsen tillsvullnad. — Svårt att

andas. — Ansigtet Updrifvet och blått. — Andedrägten (som vanligt) odrägligt stinkande. — Mitt behandlingssätt (karlen var ung) var detsamma som för en angina. — Saliven flöt utur öppna munnen i otrolig mängd. Flere laminea ben uttogos dels genom munnen, dels utflöto de genom näsan, som gaf ett stinkande Gröngult vahr. — Af Ossa palati tror jag mig icke uttagit ett enda ben, emedan de voro hängande huller om buller vid gomens hud, hvilken sammandrog sig i mycken oordning. — Kihl hade på 4:de veckan ett fullkomligt läkt men knöligt gomvalf. — Vid afgangen till Regementet talte Kihl illa. — Uvulan var dragen åt venster sida — besvärligt sväljande — tänderna hade åter fastnat, så att han åt hårdt bröd — Mucus narium (det var icke pus) samlade sig alltid åt näsan, var — — — och gul, sådan den hos vissa är på morgonstunderna, liknande en stadig expectoration — karlen fullkomligt munter.

Vulnera Sclopetaria Capitis äro icke sällsynte, och antingen äro desse skador i allmänhet icke så farliga, som Böcker och våra Lärare skildra dem, eller ock hafva Svenska och finska Soldater *svaga skallar* men *starkare hjernor* än andra. — (Dock, lika litet som jag föräcktat desse skallar, lika litet åtager jag mig svara för följderna af dem i framtiden). — Yttre Taflan har jag ofta sedt antingen splittrad eller bortskuten och behandladt skadan helt enkelt, emedan inga Symptomer gifvit anledning till något allvarsammare. — I Pommern Trepanerades En — han dog, emedan vid Obduction fants en platt flaqu, utgörande $\frac{1}{3}$ del af kulan, liggande i Basis Cranii. — Utgången af en Trepanation, anställd af förste fält Läkaren Lif Medicus Hallman, var mig obekant.

Forsell, Dragon af Nyländska Regementet, hade under affairen vid Köckelä om natten uti mars månad i sträng köld patrullerat, då han till häst fick en Jägarekula tvärt emot Os Bregmat. Sinistr. utan att falla af hästen — framstupa, hållande sig fast i hästens Mahn, ankom han till Orimattila kl. 3 om morgonen. — Då jag skulle aftaga Dragon Mössan (jag hade fattadt den löst), blef den hängande på vänstra örat — jag trodde i början Curdan fäste den, men den var lös, och såg jag nu, att skinfodret, som vändt sig ut och inn, höll mössan fast vid hufvudet. — Jag drog varsamt och kulan föll på gälfvet. — Den hade genomträngt den tjocka fillten, men drifvit Skinnfodret framför sig och satt omgifven däraf, inträngd genom yttre taflan. — Några lösa stycken af yttre taflan uttogos, förmodel. var den inre intryckt — karlen var sömnig, somnade och vaknade kl. $\frac{1}{2}$ 5 till vår reträtte med fullkomlig redighet, under hvilken han följde mig 6 dygn, hvarje natt sofvande stilla i mitt eget rum — hade god appetit. — Denna lik många andra fick ryckningar af

iskalla omslag, hvilka alltid behagade honom, sedan de blifvit något ljumma. — En frismössa och en Skinn Cachette skyddade honom för kölden. — Bäddad i en fourageskrinda klagade han (underligt) alldrig öfver skakning på vägar, som voro gropade af våra canoner. — På 9:de dygnet lämnades Forsell, gående redig, ätande kronans proviant, i Tavastehus, då vi Retirerade.

Soldaten En af Nylands Infanteri hade fått kulan öfver Os femoris dextrum genom mjuka delarne — inträngd i Scrotum hade den passerat högra testikeln, gått genom Septum och stannat innom Scrotum på yttre sidan af vänstra Testis. — Sedan den starka svullnaden var fördelad, utpöste från högra testis en hvit massa, från hvilken man med en pincett kunde utdraga långa trådar. — (En dylik händelse — Causa var då hvarken Sclopetaria eller Vulnera — viste mig fält Läkaren Kallström i Stralsund) — — — Skadan drog sig småningom tillsamman, och kulan sjunker in fundo Scroti, generade blott med sin tyngd. — Emot min föreställning, att *vinsten* af den 3:dje under ett krig, där man vanligtvis *förlorar*, kunde göra honom välkommen hos sin Gumma, önskade han blifva af med denna tertius interveniens, hvarpå en Castaratio Testi Plumbica företogs, och En utgick med sina ordinaira Två till Regementet på 4:de veckan efter inkomsten.

Rönn, Soldat af Nylands Infanteri, hade vid Siikajoki blifvit blesserad redan uti April månad. — Uti Augusti månad såg jag honom börja gå på kryckor. — Utaf de benbitar, som voro uttagna från vänstra Tibia och Fibula, kunde jag formera en cylinder af nära 2 tums längd, hörande till hvarje af dessa ben — sål. var här en dependitio Substantia. — Benets räta ställning vittnade om den goda tillsyn Herr Stads Physicus Doctor Staudinger (en ung och skicklig man) hos denna Soldat använt för att hålla en *ostadgad* del i stadgad och fortfarande god Situs.

Comminutium splittrade benskador förefalla åfta. — En del kroppar hafva i febrar något egit anlag för Liggsår. — En del hafva, tror jag, under blessuren ett egit anlag att föda maskar.

Eeck, Soldat af Nylands Regemente, en ung vacker och frisk karl, den enda, som under fälttåget enträgit anhållit, att jag skulle aftaga hans vänstra ben, (men hvilket jag nödgades refusera af den grund, att en annan kula från Os femoris mellersta del upåt öfre ändan längs efter utsprängt ett stycke af 4 tums längd), hade mellan Bandagen vid hvarje förband innom 24 timmar 1,000 tals maskar, hvilka oakadt bruket af ättika och Brännvin, Spir. vin. Camphor. etc. etc. jemte ömsande af sängkläder beständigt återalstrades. — I samma rum voro 36 andra, och en del med lika beskaffade skador — jag trodde flugorna millioner till antalet lägga dessas frö; men hvarföre

hade den Caprisen att ensamt lägga dem på Ek och icke lika gärna på Tall, Gran, Hassel eller huru alt de kallade sig. — Doctor Næzén, för hvilken jag omtalade desse *Gula*, $\frac{1}{2}$ *tums långa Maskar med Brunt hufvud*, tror i dem vara Larven af *Musca Cadaverina*. — Hvarföre har denna unga och sunda Soldat? — Hvarföre ligger en kraftlös usling 3 å 5 veckor i Typhus utan, och en ung, rask karl åfta på 7:de dygnet redan med liggsår i samma Sjukdom (tror mig härom hafva läst något men minnes ej hvarest).

Skön, Soldat af Nylands Infanteri, hade fått kulan i bröstet en tum i tvärlinie från vänstra bröstvårtan å yttre sidan — den fants utgången en tum från Spina dorsi, mellan densamma och Angulus infer. Scapulæ på högra sidan. — Stark förblödning — *Lam blott i högra låret och benet*. — Denna var försvunnen på 11:te dygnet. — Bulning, uphostning och Magtlöshet voro orimliga; men ännu orimligare låter väl, att *Skön*, efter bruket af goda födoämnen och *Musc. Island.*, efter en så svår Blessure utgick läkt till Regementet på 5:te veckan, klagande blott öfver tomhet i Bröstat och någon antäppa. — Hans längtan efter kamerater i Compagniet förmådde mig att utskrifva honom. (Dylika händelser hade jag i Pommern 3:ne). Af lamhet, ehuru blott i högra nedre delarna, slutar jag, att kulan i framfarten stött på någon Corpus Vertebr. och skakadt medulla, hvilken sårad uti Pommern gjorde fullkomlig lamhet i nedre Extrem. och var dödlig. — Kulors framfart genom för lifvet så ädla delar tillstår jag mig upriktigt icke begripa — man skulle tycka dem dödliga. — En ridande Artillerist i Stralsund, som, stött öfver att vara arresterad, laddade sin Pistol och lade ann på sig sjelf (å Bröstat) på tämmelig nära håll; kom mig att falla på den tanken, att det måtte vara kulans goda fart och hastigheten som tillåter den lyckliga utgången??

Phthiriasis. — Denna lyckligtvis sällsynta och ohyggliga Sjukdom slutade en liderlig människjas dagar uti Augusti månad. — Besynnerligt att dessa vederstyggliga gäster funnos uti klastals formerade sårnader endast på nedre Extremiteterna (kanskje och säkert af osnygghet, ty strumporne voro ruttnade) — från den öfre kroppen, som var hel, nedströmmade de till desse öppna spisnings plattser, som fullt bemannade utgjorde en uphöjd yta liknande Schagg, som gick i vågor vid påförande med en mjuk fjeder. — Några få strån af hufvudhår och ögonbryn hade ett egit ohyggligt förvissnadt utseende och huden öfver alt en egen torrhet, som på ett egit sätt väckte upmärksamhet. En timme efter döden hade desse djur lämnadt sina grufvor och lågo dels döde på bordet, dels hängde de ännu lama vid huden. — Deras rörelser tycktes i friska tillståndet vara trögare

(förmodligen af vällefnad, ehuru de icke äro rätt store) än hos dem af samma slägte, som finnes i hufvudet — de voro längre och plattare än klädlusen.

Det är utaf 3:ne Casus den första jag noga betraktadt och ryser ännu vid att med en Uhrmakares Mikroskop hafva betraktat botten af de lusfria såren, som till någon del kan jemföras med en honungskaka af Biet formerad. — Ledsamt var att Patientten var Präst, men ännu förtretligare, att Han var Bataillons Prest vid Åbo läns Regemente¹⁾.

Chirurgisk Åtgärd. Jag har förundrat mig öfver våra Soldater — med varmaste känslor för hustru, Barn och alt hvad deras Indelte Torp hysa hafva de med en manlig ståndaktighet vägrat Operationer — — — —. Ordsaken härtill tror jag mig funnit däri, att en viss Embetsman vid Sjukhuset ganska högtidligt försäkradt dem, att en skickelig Läkare kan sammanklistra splittrade ben. — Han hade rätt. — Med eller utan skicklighet tror jag mig, då händelsen varit sådan, hafva gjordt detsamma; men detta kan ej alltid göras. — Han beviste detta genom händelsen på sig sjelf och det ben han ännu har kvar, som efter ett Skottsår under förra kriget läktes på 9 månader. — Emellertid vet jag mig med säkerhet hafva förloradt 5 patienter, som genom Amputation hade kunnat räddas, om icke denna Predikan blifvit hållen i hvart rum hos Blesserade.

En enda Soldat af Nylands Regemente hade courage att anförtro bibehållandet af högra armen åt oss, genom den af kanonkula sönderslarfvade förarmens aftagande den 16 Augusti, och patienten mädde under fortgående läkning väl, då jag den 29 Augusti lämnade honom uti G:la Carleby. *Soldaten hette Stjerna.*

Gamla Carleby: den 29 Aug. 1808.

Johan Fredr. Fährée.

Fält Läkare.

Mortaliteten har varit ungefärligen hvar 20:de mann.“

¹⁾ Phthiriasis eller *lussjukan*, som af Fährée så drastiskt beskrives, betraktades fordom såsom en särskild sjukdom. Den åsikten var vida utbredd, att lusen lefde uti varhårdar å huden och utbildade sig ur organismens oreña vätskor samt att människor till och med kunde duka under i denna sjukdom.

Hvad beträffar sjuklighets- och dödlighetsförhållandena inom armén, kan man, såsom tidigare framhållits, skilja emellan en relativt gynnsam period från maj till och med augusti månad samt från september en period, då sjukligheten var ovanligt stor. Från den tidigare perioden lämnar Dahlgren en detaljerad öfversikt öfver sjuk- och dödssiffrorna, hämtade ur första fältläkarens rapporter från arméns sjukhus, samt dessutom ett sammandrag af desamma.

Enligt densamma uppgick den totala *sjuksiffran* i slutet af augusti till 2,566, hvilken siffra dock, såsom tidigare påpekats, torde vara för låg, då i denna icke ingå de sjuka, som vårdats på brigadsjukhusen, från hvilka inga rapporter föreligga¹⁾.

På 23 särskilda kårer²⁾ fördela sig sjukdomarna på följande sätt: blesserade och kontusioner 471, bräck 8, rötsår 16, förfrusna 33, veneriska 52, andra utvärtes åkommor 118, maligna febrar 153, frossfebrar 723, remittenta febrar 288, inflammationsfebrar 88 och andra invärtes sjukdomar 616.

De tre regementen, som haft att uppvisa det öfvervägande största antalet sjuka och hvilkas sammanlagda siffror uppgått till 1,085 eller 42,3 % af alla sjuka, äro Åbo läns regemente 385, Björneborgs regemente 369 och Nylands infanteriregemente 331.

Dessa höga siffror äro hufvudsakligen beroende af det stora antalet i frossfebrar insjuknade, hvilka ensamt för

¹⁾ Vid 1:sta och 2:dra brigadernas flyttande sjukhus intogos under maj—november månader 2,639 sjuka, af hvilka ej ens hälften sändes till något stående sjukhus. Qvennerstedts manuskript i Krigsarkivet i Stockholm.

²⁾ Finska artilleriet, Savolaksbrigaden, Karelska dragonkåren, Åbo läns regemente, Åbo rusthållsbataljon, Björneborgs regemente, Björneborgs rusthållsbataljon, Tavastehus infanteriregemente, Tavastehus jägarbataljon, Savolaks infanteriregemente, Västerbottens regemente, Nylands infanteriregemente, Nylands dragonregemente, Nylands jägarbataljon, Jämtlands regemente, Österbottens regemente, Vasa regemente, Uleåborgs bataljon, Kajana bataljon, Savolaks jägarregemente, Karelska jägarregementet, Adlercreutzska regementet och arméns flotta.

sig uppgingo till 562 eller 77,7 % af hela antalet frossfeberpatienter¹).

Inom ofvannämnda tre regementen var äfven *dödligheten* större än vid något annat; af 267 dödsfall hade 142 (53,1 %) inträffat inom desamma.

Dödsfallen fördela sig på de skilda sjukdomarna sålunda: i följd af blesstyrer 43, maligna febrar 74, frossfebrar 30, remittenta febrar 32, inflammationsfebrar 19, andra invärtes sjukdomar 63, rötsår, förfrysning och utvärtes åkomor 6.

Af hela antalet sjuka (2,566) utmönstrades 1,637 och 662 (252 blesserade) kvarlägo å sjukhusen; döda 267. Då vid arméns reträtt i början af september alla sjukhus i Finland upplöstes, föreligga från denna månad inga uppgifter; icke heller för oktober månad finnas fullständiga rapporter, men enligt de uppgifter, som förefinnas, skulle antalet sjuka under oktober månad varit omkring 5,000.

Denna siffra torde likväl vara för liten²), då man vet, att sjukligheten under november månad starkt tilltog. I rapport till konungen af den 20 november uppger Klercker sjuksiffran till öfver 6,000, hvilken därför icke bör kunna anses vara för högt tilltagen, såsom likväl Dahlgren vill antaga.

För december månad var sjuksiffran för armén i Västerbotten 3,173; häraf faller största delen på de svenska regementena, lifgrenadjärregementet med dess vargering, Upplands, Helsinge och Västmanlands, hos hvilka sammanlagda sjuksiffran var 1,240 ($\frac{1}{3}$ af alla sjuka) och inom de finska, Abo, Björneborgs och Nylands regementen 841 ($\frac{1}{4}$ af alla sjuka); 484 afledo.

För januari månad 1809 uppgick sjuksiffran till 2,029, af hvilken öfver hälften, 1,074, föll på de ofvannämnda

¹) En bataljon från hvarje af dessa regementen hade året förut deltagit i pommerska fälttåget och där ådragit sig sjukdomen, som, enligt Dahlgren, på den tiden var sällsynt i Finland. De flesta voro konvalescenter, „då de ånyo tågade i fält, med fröet till recidiv af frossa och andra febrar“.

²) Enligt Qvenerstedts manuskript i Krigsarkivet i Stockholm.

tre finska regementena, 665 på lifgrenadjär-, Upplands och Västmanlands, och 290 på de öfriga regementena; 749 afledo¹⁾).

Under februari månad 1809 kvarlågo enligt Bjerkéns rapport²⁾ å samtliga sjukhus 3,155. För de följande månaderna saknas uppgifter. Edgren, som då var första fältläkare, hann icke emottaga några rapporter, förrän den oförmodade konventionen i Kalix inträffade, då alla upplysningar från sjukhusen ånyo uteblefvo. Först på hösten, under september, oktober och november månader, synas förslag från de få återstående sjukhusen åter blifvit insända.

Enligt de rapporter, som stått till buds, har Dahlgren beräknat, att hela sjuksiffran för norra armén jämte Umeå sjukhus under kriget skulle uppgått till 13,400, men då han tillika approximativt uppskattar antalet insjuknade under september, oktober och november månader samt för Umeå sjukhus under januari månad, för hvilka, såsom ofvan nämnts, alla uppgifter saknas, till 1,600, skulle totalsumman insjuknade i rundt tal utgjort en hel armé på 15,000.

Efterföljande sammandrag af intendenten Gripenbergs rapporter från sjukhusen i Umeå visar de sjukes och dödes antal intill den 31 december:

	Afgångna såsom tillfrisknade.	Döde.	Kvar- liggande.
Rapport den 17 oktober . .	1,205	181	1,005
” ” 9 november .	—	182	1,312
” ” 4 december .	7	403	1,700
” ” 7 januari . . .	592	349	887
Summa	1,804	1,115	—

Ehuru dessa siffror icke äro enhetligt uppgjorda och antalet intagna sjuka saknas, erhålles likväl den sannolika

¹⁾ Sjukförslagen i Medicinalstyrelsens arkiv i Stockholm.

²⁾ I denna rapport ingår äfven den i Finska Läkaresällskapets bibliotek befintliga rapporten från Umeå sjukhus för februari månad. Å sjukhuset kvarlågo från januari 384, inkommo 208 och utmönstrades 202; döda 88 och kvarliggande till mars månad 302.

sjuksiffran för Umeå sjukhus från dess början till årets slut, om man i likhet med Dahlgren sammanräknar antalet tillfrisknade, döde och den 7 januari kvarliggande. Summan skulle sålunda för Umeå sjukhus uppgå till 3,806.

Hvad *dödligheten vid armén* beträffar, framgår ur kårernas månadsrapporter, att antalet döda för tiden från augusti 1808 till och med januari 1809 för samtliga sjukhus, Umeå sjukhus till och med december inberäknadt, uppgick till 2,643. Däraf kommo på de finska regementena 1,700 och på de svenska 943 döde. Då till detta antal ytterligare föras dödsfallen vid sjukhusen i Uleåborg, Brahestad och Kello by samt alla de, som under februari månad inträffade vid brigaderna och sjukhusen i Västerbotten, hvilkas antal steg till 768, samt då härtill ytterligare läggas 114 döda uti brigaderna och kantoningskvarteren, så utgör totalsumman 3,525 eller omkring 32 % döda, då arméns styrka beräknas till 11,000 man.

Men äfven denna summa lämnar ingalunda en rätt bild af dödligheten inom armén; så saknas rapporter såväl för april som augusti och september 1808 från Vasa sjukhus, dit det största antalet af dem, som skulle öfversändas till Umeå, anlände. Rörande den stora dödligheten i Uleåborg saknas äfvenledes exakta uppgifter för september, oktober och november månader samt om alla dem, hvilka under reträtten lämnades att dö på landsvägarna. Antalet döda vid Umeå sjukhus under januari 1809 äfvensom under mars månad s. å. vid sjukhusen i Uleåborg och Kello by är icke känt.

„Det synes“, säger Dahlgren, „som ett eget öde velat i ett mörker hölja allt detta och genom uteblifne upplysande handlingar förminska denna svarta tafla eller målning, som måhända kommit att likna beskrifning af pest eller digerdöd“.

Dessa äro de mer eller mindre säkra sjuk- och döds-siffror vi känna från de närmare krigsskådeplatsen belägna sjukhusen. Men därmed är ännu icke måttet af de offer fullt, som 1808—1809 års krig kräfde. Härtill komma ytterligare sjuka och döda från de längre bort från krigs-

skådeplatsen belägna sjukhusen¹⁾, till hvilka alla från armén hemsända sjuka öfverfördes. Den största kontingenten medförde dock de vid krigets slut hemvändande arméerna, och var det hufvudsakligen Stockholm och närliggande orter, som fingo mottaga dessa sjuka. Då Stockholm vid denna tid ännu saknade ett garnisonssjukhus²⁾, blefvo provisoriska sjukvårdsinrättningar uppsatta ej blott inom staden utan äfven på Manilla, Marieberg och Drottningholm. Senare, då kustarmén hemkom, nödgades man i staden uppföra yttermera 16 nya, tillsammans rymmande 2,000 sjuka.

Å dessa vårdades under de tre sista månaderna af år 1808 7,525 sjuka, af hvilka 1,333 afledo. „Under de första månaderna af påföljande året utgjorde dagliga sjukantalet 2,400 man, fördelade på 23 olika militärsjukhus“.

Läkarnas antal vid dessa talrika sjukvårdsinrättningar var endast 39 och direktörernas, kommissariernas och skrivarernas tillsammans 43.

Yttermera voro sjukhus för kustarméns behof uppsatta i Gefle, Norrtelje, Dalörn, Vaxholm, Uppsala och Nyköping; där vårdades 15,775, af hvilka 2,005 afledo. — De största förlusterna drabbade landtvärnet, som var ovant vid fältlif, illa utrustadt med klädespersedlar och utan läkare.

¹⁾ P. O. Liljewalch: Krigshistoriska intyg.

²⁾ Redan 100 år tidigare hade man yrkat på inrättande af ett garnisonssjukhus i Stockholm, ehuru utan resultat.

VIII.

Sjukförhållandena på Åland och flottan.

I berättelser från 1808—1809 års krig hafva sjukförhållandena på Åland icke blifvit närmare berörda. De upplysningar, som kunnat erhållas, äro äfven ytterst sparsamma, men kunna dock försvara sin plats såsom i någon mån belysande förhållandena där och kompletterande, hvad i föreliggande fråga är känt från hufvudarmén.

Under juni månad 1808 torde den truppstyrka, som var förlagd på Åland, uppgått till omkring 3,000 man, utom Ålands landstorm. Det öfvervägande antalet var från Upplands landtvärnsbataljon och endast 200 man från finska gardet. Senare ökades styrkan, så att den under augusti månad steg till 10,000 à 12,000; under januari och februari månader 1809 nedgick den dock åter till omkring 9,000 man.

Då den åländska fördelningen hufvudsakligen bestod af svenska trupper, hvilka måste anses varit bättre utrustade än de finska, hade man hoppats, att förhållandena där i allmänhet skulle gestalta sig gynnsammare än vid öfriga trupper i landet. Berättelser och rapporter ge dock vid handen, att så icke var fallet. Äfven här existerade missförhållanden, hvilka tala allt annat än godt för de administrativa myndigheternas verksamhet.

Ur afgifna rapporter öfver verkställd inspektion af sjukhusen framgår, att ett fördelningssjukhus var upprättadt i Ödkarby samt att hvar och en af de tre brigaderna likasom kavalleriet hade sitt eget sjukhus. Dessutom existerade ett

sjukhus i Godby, ett i Grelsby, ett för Ålands landtvärn i Finström och ett flyttande sjukhus i „Simmersby“. (Fremmanby?)

Sistnämnda sjukhus uppsattes på generaladjutanten grefve Mörnens befallning, och som underläkare nämnes *Löfvengren*. Sjukhuset var afsedt för omkring 20 sjuka, och en inventarieförteckning¹⁾ för detsamma upptar följande persedlar: Sängtäckan 23 st., tallrikar af sten 24 st., skedar af trä 24 st., skedar af tenn 3 st., skålar af sten 32 st., nattrockar 22 st., kvartersmått af bleck 4 st., lakan 24 par, tekanna af porslin 1st., teskedar af tenn 3 st., tekanna af tenn 1 st., bågare af tenn 4 st., konceptpapper 4 böcker.

Intendenten Herlander afgaf den 30 juni 1808 en rapport²⁾ från sjukhuset i Godby, ur hvilken framgår, att i detsamma varit intagna sjuka från alla på Åland stationerade truppdelar, men antalet uppgick endast till 31, af hvilka 17 kvarlägo till följande månad.

Enligt första fältläkaren doktor *Willmans* rapport²⁾ från Godby den 20 juli var antalet sjuka från 1:sta brigaden 17, af hvilka 11 voro insjuknade i frossfebrar.

Då man har sig bekant, att det öfvervägande största antalet af de på Åland förlagda trupperna voro stationerade i Grelsby, ligger det antagandet nära, att denna by eller trakten däromkring var hufvudstationsort för de militära sjukvårdsinrättningarna och att således de tre brigadernas och kavalleriets sjukhus voro där förlagda. Därstädes äro äfven första fältläkarens rapporter — åtminstone under början af år 1809, då sjukantalet var som störst — dagtecknade.

Redan under juli månad, då såväl truppernas som de sjukas antal, såsom af rapporterna från Godby framgår, ännu var ringa, gjorde sig likväl svårigheter gällande såväl på grund af brister i sjukhusutrustningen som illa anordnade transportmedel för sjukhusens behof.

För transportererna i Ålands skärgård synas hufvudsakligen allmogens fiskarbåtar, sumpar m. m. blifvit an-

¹⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

²⁾ I Medicinalstyrelsens arkiv i Stockholm.

vända. Men huru anspråkslösa fordringarna i detta afseende än voro, kunde icke ens dessa alltid fyllas, äfven om förhållandena voro de mest ömmande och behofven trängande.

Innehållet af en skrifvelse från *B. W. Fock*¹⁾, hvori denne hos kommenderande generalen anhåller om transportmedel, talar ej godt för hvad man i detta afseende vidtagit för tillgodoseende af sjukhusens behof ej heller för den ställning, i hvilken de sjuka för tillfället befunno sig.

Han skrifver från Grelsby den 15 juli 1808²⁾: „Vid Färgsund finnes ej att tillgå något tjänligt fartyg utom stora blockfartyg, som äro anordnade till expedition“; därför ber han herr generalen „för Guds skull“ låta honom på 2 à 3 dagar få betjäna sig af sumpen „Svalan“ för transport af de sjuka och tillägger: „Det är högst äfventyrligt att låta närmare 30 människor förgås i elände, som hvarken hafva något att ligga uppå eller medikamenter, och intet kommer hit, om jag ej får expresse sända efter allt detta. Således vill jag för egen räkning af öm känsla för min lidande nästa betala sumpskepparen dess frakt för denna resa, hvarför jag ödmjukast anhåller, att herr generalen nu är nådig och härtill lämnar sitt bifall. Då jag heligt försäkrar, att innan någon den minsta expedition eller behof af sumpen Svalan kommer i fråga, skall han vara här tillbaka — — — —.“

Fördelningssjukhuset i Ödkarby³⁾ var äfven ganska stort; de sjukas antal uppgick där redan i augusti till 260. Där synas redan då vid de sjukas proviantering och skötsel störingar hafva inträffat, hvilka gäfvö anledning till klagomål af fältgevaldigern *G. A. Ljungberg*, som i en skrift⁴⁾, daterad Grelsby den 14 augusti 1808, säger: „Sedan jag erhållit underrättelse, att i det härstädes varande arméns sjukhus uti Ödkarby by de sjuka voro i saknad af den

¹⁾ *B. W. Fock* öfverstelöjtnant och generalintendent för de på Åland förlagda trupperna.

²⁾ Skrifvelsen i Krigsarkivet i Stockholm.

³⁾ Ödkarby är beläget ganska långt norr om Grelsby vid en djupt inskjutande vik.

⁴⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

skötsel och föda de till sin hälsas återfående fordra, begaf jag mig till nämnda sjukhus, som befanns på följande sätt, nämligen: De sjukas antal omkring 260 personer, hvilka alla erhöillo kontant aflöning, hvaraf för omkring 20 man af konungens gardesreg:ter finnes en marketentare, som för deras behof tillreder spisning, och för omkring 50 man af det öfriga antal har en sjuk landtvärnist åtagit sig mat-hållningen. — Således omkring 200 man sjuka hafva ej någon annan tillgång på föda än att kringstryka de närmast belägna byar för att kunna skaffa sig mat, och som dessa sjuka dels genom matthet dels genom själfsväld äro från sjukhuset borta flere dagar, de då under denna tid sakna den vård och skötsel de som sjuka erfordra. — — — Fältläkaren *Knöppell* sade äfven, att han på 10 dagars tid, som han varit därstädes tjänstgörande, ej ännu funnit alla sjuka, som på detta sjukhus skall finnas upptagna. — — — —“

Uti den förklaring¹⁾, som sjukhusintendenten major Qvickfelt på anfordran afgaf häröfver, söker han visserligen ådagalägga grundlösheten af beskyllningarna, men i hvarje fall synas dock sjukförhållandena öfverhufvudtaget lämnat rum för många och svåra anmärkningar, hvilket kommer att framgå ur stabsadjutanternas och första fältläkarens rapporter öfver af dem gjorda inspektionsmönstringar i början af 1809.

Man hade sålunda äfven på Åland att kämpa med svårigheter af många slag, hvilka gifvetvis menligt inverkade på sjukförhållandena bland trupperna, såsom äfven synes af den rapport chefen för åländska fördelningen, generaladjutanten *L. B. Peyron*, afgaf till konungen.

Den är daterad Jomala gård den 19 januari 1809¹⁾ och lyder: — — — — „Högst beklagansvärdt är denna fördelnings tillstånd, då döden uti december månad ensam borttagit 106 man, samt att här nu befinnes öfver 1,200

¹⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

²⁾ O. Hjelt: Medicinalverkets Historia. Originalen i Krigsarkivet i Stockholm.

man sänsliggande, en nästan lika så stor summa konvalescenser, hvilka gå som skuggor. — Våra utblottade magasin hafva redan tvingat mig att förknappa soldatens portion ifrån 2 skålp. till 1 skålp. bröd, som ej gifver honom tillräcklig styrka att utstå årstidens stränghet, och en vinterkampanjs besvärligheter, om han också skulle ha ståndaktighet nog, att intet bli misströstande vid en så bedröflig utsikt.“

Men sjukförhållandena försämrades än mer. Så skriver stabsadjutanten Stackelberg den 8 januari 1809¹⁾ från Jomala, att han inspekterat såväl fördelnings- som brigad- och kavallerisjukhusen och därvid funnit:

„1:o Det läkarna dagligen besöka de sjuka.

2:do Det matinrättningen var på alla ställen enligt den fastställda sjukordningen utom vid första och andra brigadens sjukhus.

3:tio Medikamenter varit att tillgå öfverallt utom af de sorter, hvaraf större kvantum infordras, såsom kina, vin och ättika.

4:to Sjukrummen voro, för nuvarande sjukantal tillräckliga utom vid första och andra brigaderna.

5:to De sjuka har hvarje sin säng utom vid första brigaden.

6:to Största delen ligga på halm utom vid fördelnings sjukhusen, där madrasser äro, och då någon dör tages ny.“

Ur rapporten framgår vidare, att vid samtliga fem sjukvårdsinrättningarna behandlats 1,261 sjuka: vid fördelningsjukhuset i Ödkarby 398, vid kavallerisjukhuset 77, vid 1:sta brigaden 540, vid 2:dra 155 och vid 3:dje 91; utskrifna såsom friska 448 och med döden afgångna 93. Bland uppgifna sjukdomar anföras febrar, envisa diarréer, rödsot, nerv- och rötfebrar såsom de vanligaste.

Ut i en liknande relation öfver en af stabsadjutanten B. Wennerqvist den 9 februari 1809 verkställd inspektion af sjukhusen ingå följande anmärkningar: „— — — — Å

¹⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

fördelningssjukhuset i Ödkarby mycken oordning med brödets utdelande, ligger mycket trångt och ganska osnyggt. De måste ligga på halmmadrasser på golvet.“

Kavallerisjukhuset: „ej tillfyllest med sängar men dock snyggt“.

1:sta brigadens sjukhus: „Västgöta Dals matinrättning dålig“.

2:dra brigadens sjukhus: „matinrättningen ganska bra och allting ganska ordentligt“.

3:dje brigadens sjukhus: „matinrättningen ganska ordentlig enligt ordres“.

Bland sjukdomarna förekommo till öfvervägande antal: röfieber¹⁾, nervfeber, rödsot, diarré, kylsår, symptommer af kallbrand i lemmarna, skabb och vattusot. Såsom här af synes, förekom den så kallade fältsjukan äfven inom den åländska fördelningen.

De insjuknades antal uppgick till 1,556. Å fördelningssjukhuset i Ödkarby 685, kavalleriets sjukhus 68, 1:sta brigadens 497, 2:dra 141 och 3:dje 165; utskrifna som friska 422 och med döden afgångne 143.

De tvenne generalsjukförslag från åländska fördelningen, hvilka första fältläkaren därstädes Willman lämnade för januari och februari månader, äro dagteknade Grelsby den 10 och 28 februari 1809²⁾ och upptaga sjuksiffrorna för 19 särskilda regementen och truppslag jämte ryska krigsfångar.

Ur förslagen framgår, att å fördelningssjukhuset under januari månad vårdades 685 sjuka, af hvilka 82 afledo; inom regementena voro insjuknade 2,006, hvaraf 86 afledo. — Under februari månad vårdades å fördelningssjukhuset 628 och inom regementena 1,977. Af de förra afledo 91 och af de senare 95.

Jämte det första sjukförslaget insände Willman en rapport²⁾, tydande på, att det icke stod väl till med medikamentförråden vid fördelningen. Han säger nämligen: „tvenne fastager med medikamenter äro hit ankomne, men

¹⁾ Typhus exanthematicus (fältsjukan).

²⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

hvilka i anseende till kvantiteten äro högst otillräckliga, och hvaribland saknas sådana, som dels äro rekviderade, dels högst nödvändiga vid behandlandet af den härstädes gångbara farsot“.

Af den skrifvelse, som v. Döbeln den 12 februari 1809¹⁾ bifogar vid insändandet till konungen af stabsadjutanten Wennerqvists sjukförslag och rapport af den 9 februari, synes, att vid åländska fördelningen icke existerade andra än de tre brigadsjukhusen jämte kavallerisjukhuset och fördelningssjukhuset i Ödkarby.

Då den tidigare nämnda sjukjournalen²⁾ rör den på Åland opererande fördelningen, kan det vara skäl att här i korthet relatera innehållet af densamma. Ehuru journalen icke torde vara fullständig och anteckningarna äro svåra att tyda på grund af författarens mycket bristfälliga ortografi och förmåga att kläda sina tankar i ord, framgår dock, att äfven vid denna fördelning svåra förhållanden existerade, särskildt hvad transporten beträffar.

Journalen omfattar tiden 22 maj—13 december 1808. Under denna tid voro insjuknade 930, hvaraf i febrar 504 (nervfebrar 54, frossfebrar 174, andra febrar 276), diarréer 167, bröstsjukdomar 63, blesserade från striderna vid Lemo den 19 och 20 juni 42 och öfriga sjukdomar 154. De sjuka voro inrymda å kanonslupar, galeaser och skutor samt på land i rior. Rapporter och anteckningar i journalen äro undertecknade: *Carl Adam Mjöberg*, uppbördsläkare³⁾; han synes hafva sorterat under „expeditionsdoktor“ *Rudolphi*.

Mjöberg begynner sina anteckningar den 25 juni sålunda:

„Uppå herr expeditionsdoktoren Rudolphi befallning upphörde det röda vinet om mornarna tillsvidare, hvar efter det aldrig sedermera ficks, men förut efter spisordningen, herr assessor *Röts*, utdelte jag en jungfru på man hvarje morgon.“

¹⁾ I Krigsarkivet i Stockholm.

²⁾ Medicinalstyrelsens arkiv i Stockholm.

³⁾ Uppbördsläkare kallades vid flottan den som ansvarade och redovisade för uppbördsmedlen; han var tillika öfverläkare med kaptens rang.

Efter striden vid Sandöström den 21 juli mottog Mjöberg 14 blesserade och dessutom 20 andra sjuka samt den 24 juli 20 blesserade från Sandö. Den 1 augusti erhöll han order att till kongl. arméns sjukhus för flottan aflämna 28 sjuka, mest blesserade; 38 sjuka och blesserade öfverfördes till underläkaren *Pettersson* på skonerten „Anna Ulrica“. Mjöberg beklagar, att hans egna sjuka ej alltid kunde erhålla den skötsel de bort få, då han var tvungen att biträda *Pettersson* och af Rudolphi kommenderades till sjukbåten N:o 1 för att biträda andra „medici, hvilka höllo på med amputationer“.

Det ofvansagda tyder på bristande läkarkrafter, men likaså torde det äfven varit klenst beställt med instrument- och förbandsutredningen. Kistorna med dessa förnödenheter tyckas efter behof fått vandra från en båt till en annan. Också klagar Mjöberg, att han, från det han varit „innehafvare af alla dessa förnödenheter“, nu ser sig tvungen „att utan inventarium resa från alltsammans, då han kommit att på god tro lämna sin egendom i de så kallade vännernas händer“; det bästa hade varit, säger han, „om hvar och en hade fått behålla sitt från början till slut“.

Af de sjuka transporterades så många, som de disponibla transportmedlen tilläto, till Stockholm eller till sjukhusen på Åland. Mjöberg erhöll därför order att förse „finnskutan“ *Ulrica* med „nödvändiga medikamenter emot såväl in- som utvärtes sjukdomar¹⁾“. Den 21 oktober öfverfördes till sjukhusen i Stockholm 76 sjuka.

En annan transport, som afgick den 30 september med ett proviantfartyg, medförde 71 sjuka, behäftade med nyssnämnda sjukdomar. De sjuka voro fördelade: 30 i storrummet, 18 i förrummet och 23 i akterrummet. 15 sjuka afsändes till Ålands sjukhus med skepparen *Carlsson* på „finnskutan“ *Fredrika*, utrustad för en tio dygns resa.

Efter återkomsten från Stockholm mottog Mjöberg den 6 november sjukbåten N:o 1, där underläkaren *Petters-*

¹⁾ Dessa voro: febersjuka eller så kallad fältsjuka, diarré, rödsot, obstruktioner, frossor och sårnader.

son, hvilken hörde under uppbördsläkaren Toppelius, hade insjuknat. På Mjöbergs lott föll ytterligare sjukvården på sjukbåten N:o 4, hvars uppbördsläkare *Gottfridsson* „klagade sig ganska krasslig af ovanlig mat“.

Mjöberg hade att på dessa båtar vårda 84 sjuka, men länge torde det icke töfvat, innan han under Rudolphis öfverinseende åter måste åtfölja en ny transport till Stockholm, ty den 25 november öfvertog han sjukhuset i Furusund. Här insjuknade äfven Mjöberg och kunde icke på något verksammare sätt deltaga i sjukvården, som då öfverlämnades åt sjukhusfältväbeln och underofficerskorpralen, hvilka fingo ombesörja evakueringen till sjukhuset i Norrtelje, dit anmälan om deras ankomst redan tidigare blifvit gjord hos provinsialmedikus därstädes. Vid sjukhuset å Furusund varierade sjuksiffrorna emellan 73 och 110; af de sjuka afledo 29.

Utom bland militären på sjukbåtarna utdelade Mjöberg i Furusund medikamenter äfven åt 100 civila personer, hvilka hade insjuknat i den gångbara „fältsjukan“. Detta ansåg han icke vara mer än rätt och billigt, emedan dessa personer blifvit smittade af sjuka soldater, då „de af barmhertighet för kyla sökte på allt sätt konservera dem hemma hos sig i stället för att ligga på deras fartyg och kanonslupar“. Då Mjöberg afreste från Furusund, voro blott 3 af kronans folk friska. Alla de sjuka säger han sig hafva „skött och besökt tvenne gånger dagligen“. Han nämner också, att, oakadt han utdelat stora mängder medicinalier, han likväl kunnat „exsequera flere requisitioner“, men i brist på vikter kunde han ej uppgifva kvantiteten; vikterna hade under en resa jämte andra „requisita“ gått förlorade, då den båt, uti hvilken desamma funnos, „blifvit seglad tvärt af“.

Den 16 december afreste Mjöberg på „galgasen Ge-svint“, medförande 96 sjuka, till „Caprissskär“, hvarifrån de midnattstid uti slädar begåfvo sig till Norrtelje, där de sjuka aflämnades kl. 4. Under vägen afled 1 och af de återstående 95 „dogo sedermera 6 å 8 om dagen“.

Denna beskrifning påminner mycket om svårigheterna vid evakueringen i norra Finland, då de sista transporterna på hösten afgingo.

Omedelbart efter sin ankomst med expeditionen till Norrtelje inlämnade Mjöberg den 29 december 1808 till Coll. Medicum en supplik, uti hvilken han, icke så mycket på grund af medicinska meriter (några medicinska examina hade han icke aflagt) som fastmera såsom belöning för sina under sjöexpeditionen utståndna vedermödor, anhåller om venia practicandi.

Ur hans inlaga lämnas här ett utdrag:

„Allerödmjuckesta Memorial!!!

Fördristar mig härmedelst på det aldraödmjuckesta hos Kongl. Collegium Medicum at emedan jag under varande krig på Kongl. Majests och Kronans Skjærgårds Flotta har icke allenast Lidit det mästa til min hälsa, utan och varit uti största Sjönöd nära döden, tillika med uti gångbara Fältsjukan, som bestådt mestadels uti Diarrhæa och Febersjuka, äfven nära at sidera lifvet. Näst min Herre och Förman Herr Expeditions Doctoren Rudolphi, har jag slittit det mästa ondt af alla uti Kongl. Arméens Skjærgårds Flotta! och de som minst arbetat i Kundskapen, äro Uppbörds Läkaren Gottfrison, Underläkarena Pettersson och Ioulin! Då jag fick hålla uti så godt såsom Natt och dag at skjöta min Sjukbåt N:o 3 den jag emottog af Amiral Hielmstierna. — — — Underläkaren Ioulin låg äfven sjuk uti Stockholm af för mycken fattigation på resan af ovana at fara på Transport Fartyg, då i des stelle jag såsom Uppbörds läkare wart Commenderad flere gånger och ej under hela kriget låtit Rapportera mig för Sjuk, utan dragit mit kors med Tålomod, oaktadt jag mången gång varit ganska sjuk. I anledning här- utaf Fördristar mig åter på det aldraödmjuckesta hos Kongl. Collegium Medicum at hädanefter få fritt och obehindradt ordinaera efter den kundskap jag har uti Medicin, ifall någon skulle anlita mig derom, medelst Receptors skrifvande och Medicamenters afhämtande från Apotheken, utan at laga några medicamenter sielf och derijenom jöra Herrar Apotekare intrång uti sin Societete mycket mindre Herrar Medici, då jag ej åtager mig annat än det jag Kienner; skulle då någonting äfven förefalla, har jag tilgång at derutinnan fritt och obehindradt rådfråga flere Herrar Medici, såvida jag vill behålla den Patienten, eho han vara må, wilken anförtrodt sig åt mig.

Under afvacktan at Kongl. Collegium Medicum såsom belöning emot hvad jag utstådt Gundsträttvist ej måtte afslå denna min Allerödmjuckesta Suplique, då jag deremot framhärdar

Kongl. Collegii Medici
Stockholm den 29 December 1808

Allerödmjuckesta tienare

Carl Adam Mjöberg
Uppb. Chirurg.“

Ehuru Mjöberg i sin ansökan efter bästa förmåga söker framhålla sina lidandens mångfald och storlek, synes hans anhållan dock icke ledt till något resultat¹⁾.

Oaktadt man under tidigare krig äfven inom örlogsflottan gjort de mest sorgliga erfarenheter och vederbörande sålunda bort vara medvetna om orsakerna till den fruktansvärda dödligheten såväl å själfva flottan som å dess sjukhus, hade likväl vid krigets utbrott intet blifvit gjordt till att förekomma ett återupprepande af tidigare olyckor. Inga förbättringar i sjukvården hade vidtagits, och intet tillgjorts för erhållande af dugliga läkare, hvarför ganska ansvarsfulla befattningar, såsom vi sett, fortfarande måste öfverlämnas åt personer med låg bildningsgrad och ytterst bristfälliga medicinska insikter.

Efterföljande höga sjuk- och dödssiffror visa noggsamt följderna af de begångna försummelserna.

I Karlskrona, örlogsflottans stationsort, fanns ännu icke något garnisonssjukhus, utan vårdades de sjuka, liksom under 1789 års krig, i uthus. Den 31 oktober var sjukantalet här 3,000 samt ombord på flottan 1,500. Från 1 maj 1808 till 1 juni 1809, således inom 13 månader,

¹⁾ Å memorialet finnes visserligen antecknadt: „Uppläst den 10 januari 1809“, men ärendet torde icke blifvit diariefördt och någon resolution å detsamma har icke kunnat påträffas.

hade af flottans manskap varit insjuknade 14,416, af hvilka 2,809 afledo, d. v. s. 19,5 %; afskedade för sjuklighet eller hemförlofvade blefvo 4,434. Dödligheten, som å militär-sjukhuset i Karlskrona under åren 1801—1807 uppgått till omkr. 40 man per år, hade under 1808 stigit till 2,462 och under 1809 till 771¹⁾.

Såsom redan framställts, hade man vid landtarmén under kriget velat påbörda läkarna ansvaret för den stora dödligheten bland trupperna. Detsamma inträffade äfven vid flottan, men den som i denna sak tog sig talan var icke en inhemsk myndighet, utan, egendomligt nog, engelska öfverläkaren, ridd. af kungl. Vasa orden d:r *John Jamisson*, som till d:r *Engelhardt*²⁾ i Lund uti en längre skrifvelse, daterad den 20 november 1808 ombord å engelska hospitalskeppet „Gordon“ på Göteborgs redd, framlägger de förmenta orsakerna till sjukligheten vid flottan och sjukhusen i Karlskrona år 1808.

Senare skall det framgå, att detta icke var enda gången en engelsk läkare dessa tider i Sverige utlät sig i militär-hygieniska frågor, ehuru kanske icke så opåkaladt, som denna gång synes varit fallet. Hvilka de krafter voro, som drefvo fram anklagelseakten, är obekant³⁾, men år 1809 inleddes af amiralitetskrigsrätten i Karlskrona en undersökning därom, huruvida läkarna *Carl Arvid Faxe*, förste amiralitetsmedikus, och *Carl Kallström*, andre amiralitetsmedikus, gjort sig skyldiga till försummelse och

¹⁾ Liljewalch: Krigshistoriska intyg. 1857.

²⁾ Sannolikt prof. lifmedikus J. H. Engelhardt. Han hade redan under kriget 1789 jämte några med. studerande och licentiater från Lund blifvit sänd till tjänstgöring i Karlskrona.

³⁾ Måhända framtvungades undersökningen af de politiska förhållandena. Engelsmännen, som förbundit sig att för krigets förande lämna subsidier, hade möjligen tänkt sig medlens användning på ett mer aktivt sätt och icke för sjukvård.

sålunda varit vållande till missförhållandena på örlogsflottan och sjukhusen i Karlskrona.

Från amiralitetskrigsrätten hänsköts frågan till krigshofrätten, som fortsatte undersökningen, hvarjämte Coll. Medici utlåtande infordrades. Detsamma afgafs den 2 juli 1810 och grundar sig ej blott på de delar af handlingarna i målet, som angå „till läkarevetenskapen hörande frågor“, utan hade äfven i „öfvervägande kommit den berättelse, som förste fältläkaren — — — doktor Faxe till Collegium den 14:de sistlidne april inlämnat rörande sjukligheten å sjukhusen därstädes samt de däremot använda medel“.

Processen synes hafva dragit långt ut på tiden; ännu den 18 november tyckes Carl Kallström hafva insändt en förklaring, som han avslutar med följande ord: „— — — att — — — Jamisson och dess nitiske biträdare varit helt och hållet obefogade till de ilskna och mot sanningen stridande beskyllningar, som (mot) mig blifvit gjorda — — —“¹⁾.

Då såväl ur första amiralitetsläkaren Faxes inlämnade utförliga förklaring som ur Coll. Medici utlåtande tydligen framgår innebörden af den engelska läkarens beskyllningar, må dessa skrivelser här anföras. I den förstnämnda ingår, utom sjuksiffror från flottan, äfven uppgift såväl på de förhärskande sjukdomarna som om beskaffenheten af sjukvårdsanstalterna. Den lämnar äfven en intressant inblick i de svåra naturförhållanden, under hvilka flottan arbetade, samt framhåller de predisponerande orsakerna till sjukligheten och de omständigheter, som enligt då tidens åskådningssätt bidro till sjukdomarnas utbredning.

Öfver den gångbara febersjukdomen lämnas en på noggranna observationer grundad och i detalj gående beskrifning, som ger en trogen bild af såväl den lättare som svårare formen af typhus abdominalis.

¹⁾ I Karolinska institutets bibliotek. Berättelsen, som är signerad X, är, att dömma af innehållet samt Coll. Medici utlåtande, skriven af Faxe.

För öfrigt går skrifvelsen ut på att vederlägga beskyllningarna och visa, att läkarna nog voro förtrogna med de å flottan gängse sjukdomarna och kände till dessas verkliga orsaker, ehuru det icke stod i deras makt att afhjälpa dem.

Faxes „Ödmjuka Berättelse“¹⁾ lyder:

„Sjukdomarna på Svenska Flottan år 1808 kunna till en stor del härledas från en längre ordsak, ifrån Dess första tillrustning och armering, hvilken börjades den 14 Februari, då kölden var som starkast, och sedermera i fortfarande så, at hvart enda, i synnerhet till den första Expeditionen hörande Skepp och Fartyg måste utsågas genom Isen från Warvet ut på Redden.

De fleste af Manskpet, alltid illa försedde med kläder, voro härunder icke skyddade för de våldsamerheter en sträng väderlek, ständig snö och yrväder tillskyndade dem, inga ombyten tvang — torde hända större delen — at om morgonen påkläda samma kläder de om aftonen aflagt för at halfvåta återgå till nya besvärigheter. Flottans behöfver måste tillföras den på Isen, och den, än stark än svag, gjorde desse transporter högst mödosamma, och utsattes både Officerare och Manskpet för de största faror genom täta nedfallningar i Sjön. Watn hämtningarna från Lyckeby, $\frac{3}{4}$ väg från Staden, därifrån alt Vatn till flottan sjövägen hämtas, värkställdes med Vatnskutor, för hvilka rännor sågades; desse, tillfrusne om nätterne, återgaf samma förnyade förrättningar nästan dageligen, som gjorde dem öfver all beskrifning svåra. —

Sedan 1:sta Divisionen på sådant sätt med otaliga mödor blifvit färdig och samma manskpet, som taklat och beredt den, blifvit fördelade till besättning, afseglade först Fregatterne Chapman och Jarramas samt Cutter Briggen Delphin den 22 Mars, sedan de blifvit utsågade ända till — — —, och sedermera i slutet af månaden den öfriga delen af Escadern och utstod under hela utevaron hårt väder och svår köld.

Under tiden hade äfven sista delen af Flottan med nästan lika svårighet blifvit färdig och utlade under omväxlande väderlek i April, hvaraf några Skepp äfven genast utgingo till sjö.

Icke var naturligare, än at manskpet af så uthärdande fatiguer, utan tillräckeligit värn mot de täta omskiften med köld och fugtighet de under hela våren sedermera måste utstå och det ännu innan de hunnit ärhålla den hårdighet, som endast finnes hos den öfvade och vane Sjömannen, skulle lida oände-

¹⁾ I Krigshofrättens arkiv i Stockholm.

ligen. Värkan häraf visade sig äfven så väl under rustningen som efter den Expedition, första Divisionen jämte de sist utgångna Skeppen fulländat, som efter hela flottans tåg åt Gottland, då alltid vid hvarje Skepps återkomst betydelige Sjuktransporter gjordes till sjukhusen, i synnerhet märkelig från en del af dem.

Då Flottan efter dess återkomst från Gottland blifvit återförsedd med dess förnödenheter och enligt orderne af d. 1:sta Junii debarquerat alla Sjuka, afseglade den i början af denne månad åt finska Viken.

Under loppet af denna tid hade redan 1,601 Sjuke på Sjukhusen blifvit vårdade, hvilkas Sjukdommar varit utom Chroniske, såsom Veneriske tillfällen, Rheumatisme, Vatusot, Epilepsier, Bräck, Bulnader och Benskador, äfven Inflammatoriske, Catarrhal, Intermittente och Remitterande febrar, hvarjemte Diarrhéer, äfven blodblandade, icke voro få. Inga spår, icke ens primitivæ till skjörbjugg, hade ännu yttrat sig hos någon af alla desse sjuke.

En tilltagande Vackrare och Varmare årstid borde gifva hopp, at Flottans Manskap skulle återhemta sig, och i början hade det äfven i allmänhet på de fläste Skeppen i finska Viken varit tämmeligen friska; men tillståndet blef icke länge sådant. Sjukligheten började först tilltaga på Örlogsskeppet Prins Fredrick Adolf, och småningom grundlades den äfven på de andra Skeppen.

Sjukskeppet Gustaf Adolf, sedan det blifvit färdigt och upsänt til Flottan, återkom och aflastade den sista Julii 2:ne Sjuke Läkare och 148 af gemenskapen, mangrannt uti den farligaste belägenhet, så att flere dogo under upbärningen från Sluparne till Sjukhuset. För första gången fingo vi då emottaga Skjörbiugs Sjuke, hvilken sjukdom icke kunde vara svår at åtskilja från den Typhus Nervosus, hvaraf de fläste ledο, hvars malignitet säkerligen tilltagit under den långa transporten med detta fartyg.

Med anledning häraf, ehuru vi ej kände Flottans tillgångar eller huruvida Sjukhusanstalter härutom på närmare håll voro påtänkte, hemställdes nödvändigheten af ytterligare och utvidgade Sjukhusinrättningar och flere Läkare, hvarpå Nya Casern Byggnadens tillredande, det enda passande Kronans hus, som därför vore at tillgå, genast sattes i värkställighet.

Sjukskeppet skulle skyndsamt återgå till flottan, då med detta Skepp och åtskillige transportfartyg under convoy af Cuttern Falk Proviant, Medicamenter, Sjukprovisioner, Port-Vin och Vegetabilier m. m. afsändes, men till råga på et jämt förföljande oblidt öde för Svenska Flottan borttog Ryssarne hela denne convoy, och äfven denne förlust fullkomnade til en stor del tilltagandet af de olyckelige följderna.

Den 29 Augusti ankom Prins Fredr. Adolf och medförde 470 Sjuka, hvilkas Sjukdommar voro dels Skjörbjugg dels febrar, mer och mindre Complicerade, och de blesserade efter affären med Styrbjörn. Som flottan ej tålte förminskning, hade detta Skepp ordres at så fort möjiligen var återvända, hvarföre det uttömdes, inlades i Dockan på Warfvet och med den yttersta omsorg rengjordes, rökades och kalkades, hvarunder alt Manskapet afskiljdes därifrån.

En svår Rödsots Epidemie hade äfven i denna månad utbrutit i Staden och började så rå bland Invånarne som kronans Manskap, af hvilka sednare de fläste endast voro sådane, som förut och nyligen genomgått andre Sjukdommar och utgått från Sjukhusen, för hvilka en så dödande farsot naturligtvis borde blifva så mycket äfventyrligare.

Äfven under denna tid ankommo åtskilligt Landtvärn, hvaribland af en Bataillon Kronobergs, utgörande omkring 400 man, 90 Sjuke voro medsände och medfördes på vagnar från Skåne.

Under Sjukinrättningars ytterligare och med all drift fortsatte tillrustningar fölgde redan d. 10 Sept. Skeppet Åran, lastad med 400 Sjuka. Desse knappast emottagne på Sjukhusen, anlände Skeppet Tapperheten med lika stort antal, därefter Kong Gustaf d. 3:die och slutligen den 4 October hela Flottan, så at inom 40 dygn emillan 3 å 4,000:de Sjuke hade sine fodrade Sjukhus och Sängar.

Till denna tid voro ifrån d. 1 Mars 4,599 Sjuka vårdade på Sjukhusen, och oaktadt de med Prins Fredr. Adolf, Åran och Tapperheten härunder beräknade hemförde Sjuka med Skjörbjugg äfven i de mäst förstörande grader, Nerffebrar och Diarrhéer och oaktadt Rödsots Epidemiens härjningar torde dödsantalet, utgörande 404 man, i förhållande til denna Sjukstyrka väl altid kunna anses betydelig, men icke ovanligt öfverdrifvit.

Ånskönt Flottans svåra belägenhet vid dess återkomst samt Manskapets ytterligare dagliga tillsjuknande troligen blifvit f. d. Konungen förestäld och anmäld och fastän den svåra Årstiden var med stora steg i annalkande, ankom likväl Dess nådiga Ordres om Skepps och Fregatters skyndsamma klagörande til en hemlig Expedition — åt Dagö! Desse, sedan de blifvit i ordning och med all den omsorg tiden och omständigheterna tillåto rengjorde, rökade och kalkade, fattades fulltalige besättningar. Kronobergs, Calmare, Skåne och Blekinge Landtvärner, hvilka dels varit på stället förut dels under tiden ankommit, måste derföre, så nakna och illa utrustade de än voro, jämte en del af Kronans allmänna arbetskarls corpser i stället för vant och dugligt Sjöfolk sättas till fyllnad på fartygen, och med ett äfven af hemsjuka, från all håg och lust betagit manskap af

gamla Besättningarna, hvilka nu sågo et möjligt hopp at få komma i land med ens försvinna, utgöra bemanningen.

Sålunda utrustad med manskap, afseglade denne Escader i början af November i en årstid, då sjelfva Naturen anbefallt gräns för menskliga viljan, och, fastän den ej saknade färsk och god föda, Vegetabilier, Öl, Vin och Bränvin, återkom den efter en kort tids bortavaro med Dess Chef död och emellan 8 à 900:de på grafvens brädd kastade Sjuka, hvilka under Sjukdommens lidelser därjemte aftärdes och förstördes af köldens åvärkan.

Under och efter så väl de om bord på de kvarvarande Skeppen som desse Sjukas transporterande i Land, hvars ryslighet länge skall vara i minne, tillsjuknade än ytterligare stora hopar af Besättningarna, innan Konungens nådiga tillåtelse hant ankomma för alla Örlogs Skeppen at inlägga. — Ännu skulle ytterligare försökas. En fregatt Escaders utrustande anbefaltes nu därefter, då sista delen af det med nedslagenhet och frögder upfyllde ännu til utseendet friska manskap och hvarje ännu återstående Landtvärnskarl, som kunde uppsökas, måste om bord, och då först, när möjlighet ej mera gafs, fingo änteligen äfven de til denna Expedition hörande fartyg inlägga vid Jultiden.

När man med noggrannhet följer och granskar händelsernas gång ifrån flottans första tillredande till dess åter inläggande vid Brobänken, skall icke undgås finna, huru den ena omständigheten till den andra liksom länkat en kädja til beredande af de olyckeliga följderna.

Genom de första våldsamheter manskapet utstodo under flottans armering erhöillo de redan en receptivitet till sjukdommar, hvilken af sedermera tillkomne orsaker, af dessas värkan på så väl fasta som flytande delar och et således allmänt kropparnas försvagande, samt en därigenom förlorad reactionsförmåga underhölls och förökades.

Då Flottan i Finska Viken saknade på 2 à 3 gånger när all tillgång af färsk föda och Vegetabilier, då godt och drickbart vatn ej stod at erhålla, då brister af alla slag upkommo förökade, när de tillsände förnödenheterna af Ryssarne borttogos, fortfarande brist på kläder och linne och en därigenom omöjlig förekommen osnygghet, utan tjenlige hviloställen til nödig hvila, så angelägen om Skeppsbord, men hvaraf Svenska Sjöfolket altid varit i saknad, begynte de nämnda ordsakerne at gifva et redan grundlagt frö dess utväckling. Och enär nu de febersjuka ej mera kunde fränskiljas, utan måste transporteras än på ena än andra Skeppet, samt då ett oklädt och på all kraft utblottadt Landtvärn blefvo från Finland i utbyte mot Reguillaire Landtrupper kastade om bord, hvilka med ledsnad och sorg

öfver deras öde samt af de följder ovana vid Sjölefnaden skulle medföra, ej länge dröjde at intaga och öka Sjuksångarna eller Koijerne, blef snart med alfvare beredt de complicerade sjukdomar, hvars hastiga utbredande tvang hela flottan att återvända. — — — — At et illa klädt och därigenom för orenlighet utsatt manskap danar och utbreder Sjukdommar om bord, fordras icke någon förklaring. Det inflytande ovana har på hälsotillståndet är lika naturligt, så at desse omständigheter med alt skäl böra anses lika, om icke mera, än något annat, ofta vållande sjukdomar på Skepp. Det är äfven en icke liten bidragande ordsak till Sjukdommars ökande, at, så snart et större antal sjuka måste emottagas i Sjuktältet, sjukvården oändeligen försvåras och genom sammanpackning de lindrigaste febrar ofta antaga en Maligne Caractaire, hvilket den skickeligaste Skepps Läkare icke kan förekomma, då ej moyen finnes för deras åtskiljande eller afförande.

Hade beredelserne kunnat föregå behovet, at tillräckelige Sjukanstalter varit straxt vid flottans återkomst at anskaffa och tillgå för de i sådan mängd hastigt påföljande och sedermera dageligen tillfrisknande Sjuka, flottan fått inlägga, hvilket årstiden bjöd, och det efter hand trånande ännu friska Manskap kunnat hemförläfvast, hade nya offer för en tiltagande Epidemie kunnat sparas, och Sjukdommarne troligen haft et mål, men genom de sjukas långvariga qvarliggande ombord på redden på de fläste fartygen, den oförutsedda olyckelige Dagö Expeditionen, återförnyade försöket med Landtvärns besättningar och sluteliga fregatttillrustningen ökade icke allenast Sjukantalet öfver alla gränser, utan häruti ligger egentliga ordsakerne til Sjukdommarnes urartande, och hvarigenom de blefvo än mer smittosamma och fördödande, hvarjemte genom kölden Colicquativæ Diarrhéer hos nästan hvar och en Sängliggande Sjuk medtogo och förstörde alla lifskrafter och ökade eländet. — — — — I detta tillstånd fingo vi emottaga dem, som hunno öfverleva värkningarna af de alltid vådeliga, än mera nu under den svåraste årstid i köld och snö ständigt försvårade Sjuktransporter.

En del af Sjukhusens beskaffenhet genom deras provisionela tillkomst, gagnelige för den tid de inreddes, voro icke heller de lämpeligaste för sjukvården under en ovanlig sträng vinter, ehuru alt vidtogs för at göra den möjligast bärjelige, men nöden, då tillgångarne ej medgäfvos annorlunda, tvang at nyttja hvad man hade.

Sådane voro händelsernas lopp under flottans utevaro, sådane ordsakerne til sjukdommar och dödlighet för och efter dess återkomst, sådane de förstörelser, som redan beredt nästan oöfvervinnelige hinder för Läkarnes bemödanden. At dödligheten här

blef stor, kan väl aldrig af den rättsinte läggas Läkaren til last. Ofta hänger faran af en feber af dess egen tillhörige caractaire, ofta af årstid, climat och ytre skadelige inflytanden, för hvilka den Sjuke är utsatt, hvarje localt lidande förökar den, och när kunde väl alla desse mera sammanstämna än här.

De osanfärdige Invectiver, Engelske Läkaren Jamisson låtit uti den skrift inflyta, som gifvit anledning til den emot mig med fl. anstälde rättegång och hvars föremål troligast varit at förhålliga Svenske Läkare, hvilkas kundskaper han varit utan all fättning at kunna bedömma, hafva inför Domstolen blifvit högtideligen vederlagde. Det Vetenskapeliga har återstådt, hvars beprövande jag får ödmjukeligen underställa Kongl. Collegii rättvisa omdöme.

Hvilken Läkare med ärfarenhet känner icke de hufvudsjukdommar, som jämte Skjörbjuggen i synnerhet utgöra Sjömannens fiender; at febrar, Skjörbjugg och Rödsot kunna på Skepp på en och samma gång vara gängse och at desse Sjukdommar under lika omständigheter och från samma allmänna ordsaker hafva deras ursprung, hvarföre af deras inflytande hos den ena individen upstår den ena hos en annan den andra o. s. v., måste dependera af individuela kroppsbeskaffenheten.

Skilnaden emellan desse sjukdommar är så til början som fortgång altför characteriserande för at kunna äfven af den medelmåttigaste Läkare blifva misskände och hade icke heller blifvit det. Skjörbjuggens utbrått och fortfarande var ganska riktigt iagttagen.

Ovedersägeligen hade, redan innan Skjörbjuggen började visa sig på flottan, så väl febrar som Diarrhéer, i synnerhet de förre, i ymnighet varit gängse och sedermera äfven fortfarit; at Febrarna snart antogo en Nerveuse caractaire och jämte Skjörbjuggen af fortfarande ordsaker, af nya bidragande anledningar och af mängden, som tillsjuknade, mer och mer blefvo illa artade, emedan ju mera complicationerna ökades, desto mera skulle det värka på sjukdomens lynne, kan väl icke någon motsäga.

Ur en sådan synpunkt hade Flottans Öfverläkare sedt sjukdommarne, skilgt och behandlat dem. Efter de samma och de betydande förstörelser, manskapet undergingo, fölgde våra handlingar.

At upplysa förhållandet får jag i korthet nämna feberns början och förhållande, som i allmänhet var följande:

Efter några dagars opasslighet och förlorad matlust, äfven ofta utan dessa förebud, hastigt, intog patienten Sjuksängen, hade omväxlande rysningar och hetta, klagade öfver Rheumatiska smärtor uti armar, rygg och ben, hufvudvärk samt tryckning och sveda i bröstet, elak smak i munnen, äckel, mycken

först, tungan merendels belagd och oren, pulsen hos en del skyndande och klen, hos andre fullare och stark. Småningom tilltog Sjukdommen, hufvudvärken blef häftigare, då en tilltagande svaghet med lindrig yrsel, darningar och andra nervsymtomter infunno sig. På 9:de eller 11:te dygnet resolverades febertillståndet antingen genom svett eller lika ofta utan märklig crisis, och förbättrades tillståndet, och begäret efter föda återkom fastän merendels långsamt. —

Då denne feber sedermera antog et elakare lynne, tilltog svagheten genast i början af sjukdommen, huden sammandragen, torr och brännhet, mer och mindre häftig yrsel. Vanmakt, Spasmer, ej sällan convulsiones subpulsus tendinum m. m. jämte rikliga uttömnningar bådade faran, hvilket tillstånd fortfor till 11:te el. 14:de dygnet, då patienten utan någon märkbar crisis antingen småningom återkom til sansning och återhämtades eller under fortfarande och tilltagande slummer med mumlande för sig själf eller under et convulsiviskt anfall slutade lifvet. Wid lycklig utgång gick reconvalescensen oändeligen långsamt, så at längre tid fordrades, innan fullkomlige krafterne återfingos. Äfven officerare och Läkare med tillgång af alla bekvämligheter och Bouilloner, Vin samt hvarje stärkande medel, som kunde återgifva krafter och styrka, behöfde ändock icke sällan 10 å 12 veckor till fullkomlig återställning, och icke få hade ännu längre mehn af denne högst försvagande feber.

Bland Gemenskapen dogo likväl relativt färre af sjelfva febern än af de utmånglande Diarrhéer, som efterföljde, i synnerhet tilltagande med kölden, och hvilka resisterade alla använde medel och slutades med aftäringar.

Wårdrequisitioner och en stor del recepter hafva redan varit under Kongl. Collegii skärskådande vid tid efter annan skeende revisioner; en närmare uppgift af härhos bilagde ordinationer skola gifva tillfälle för bedömandet af handlingarnas riktighet.

För de Skjörbjuggsjuke hade vår första upmärksamhet varit stäld på begagnandet för dem af frisk och ren luft. Då de förste emottogos, voro Tält upslagne på planen i Amiralitets sjukhuset, hvilka hela sommaren och så länge väderleken medgaf för sådane och convalessenter på detta och närgränsande Sjukhus nyttjades. I samma ändamål tillät Befälhafvande Herr Amiralen på min hemställan sådane patienter att fritt behindrat taga rörelse på de rymliga planerne å Stamholmen.

Om Citroner eller saft varit i kvantitet at tillgå, hade vi visserligen ej försummat den. Dess gällande företräde til cur för Skjörbjugg kunde icke vara oss okänd. Den ringa nytta den visade på flottan var en följd af den allmänna regeln vid Skjör-

bjuggs Curen, at, då icke sådane Sjuke kunde förplägas med färsk animalisk föda och Vegetabilier, alla botemedel blifva lika ovärksamma. Den Citronsaft, som förskrefs i början af October från England, ankom ej förän i Iulii och Augustii månader förledne år. På annat sätt gaf denne, så väl som mycket annat, ej möjlighet för anskaffandet.

Vegetabilier försummades icke både för och efter Flottans återkomst, där de voro passande. Et måtteligt bruk så väl af desse som frugter torde icke vara en onödig försigtighet för dem, som icke på lång tid njutit dem. Jag vill påminna mig äfven af kunnige Svenske Läkare denna regel vara gifven och af erfarenheten besannad.

Denne korte och i många afseenden ofullständige relation, som jag vågar Kongl. Collegium förelägga, är en sann teckning af händelserna, och öfver hvars bedömande jag lika ödmjukeligen får anhålla om Kongl. Collegii utlåtande.

X.

Vid granskning af de i saken tillkomna handlingarna fann Collegium Medicum, att de af Jamisson gjorda beskyllningarna kunde sammanföras under tre särskilda anklagelsepunkter, och afgaf sitt utlåtande öfver desamma sålunda¹⁾:

— — — — —
1:o. *Angående Sjukvårdens och Sjukhus anstaltarnas felagtigheter.*

De mångfaldiga beskyllningar, som i dessa afseenden af Doctor Jamisson blifvit gjorde, angå hufvudsakligen bristen på utrymme för de sjuke, upsåtligt utestängande af den rena atmosfäriska Luften samt bristen på färsk animalisk föda, på Vegetabilier och godt Vatten. Genom dessa sjukdomsorsaker skall en allmän Skjörbjugg ibland Besättningen på Flottan upkommit, hvilken sedermera genom fortfarandet af desse orsaker gjorde Patienternes belägenhet så olycklig, att många dageligen genom sjelfmord skola sökt afkorta deras plågor.

Både Doctor Faxe och Doctor Källström bestrida ej allenast behörigheten af desse beskyllningar, utan ock de fleste facta,

¹⁾ Collegii Medici rapport och conceptbok för 1810 i Medicinalstyrelsens arkiv i Stockholm.

hvilka Doctor Jamisson anført, och tyckas hafva bestyrkt deras oskuld genom så många vittnesmål och intyganden, att det synes Collegium, som desse Svenske Läkare i ofvanberörde afseenden icke gjort sig skyldige till slika beskyllningar. Tvärtom hafva de sökt genom föreställningar hos Vederbörande att förekomma och afhjelpa alla rådande brister och att skjöta de sjuke så godt omständigheterna möjligtvis medgäfv; och om deras bemödan- den ej blifvit mera verksamme för Besättningens hälsas Conser- verande och för de sjukas snara förbättring, så tyckes säkert felet ej ligga i försummelse af deras omsorg, utan i den kända brist på väl anordnade Anstalter, hvilken under hela förra olyck- liga Kriget var rådande, en brist dessutom, hvilken, hvad Sjuk- hus anstalterne angår, så väl äldre Amiralitets Läkare som ock Collegium tillförene ofta ådagalagdt. Collegium, som lämnar för öfrigt pröfningen af Vitnesmålens giltighet alldeles owidrörd, tror sig således hafva anledning förmoda, det Doctor Jamisson blif- vit origtigt underrättad och sjelf icke kunnat tillräkeligen under- rätta sig om sakernas verkliga förhållande. Och det är dess- utom naturligt, att han, jemförande de Svenske anstalterne med de Engelske och ägande hos Engelsmännen en nog vanlig Opinion, att utom England ingen god Anstalt finnes, ej trodt sig noga behöfva undersöka saken, utan lämnat åt sin fantasie all frihet att öka effecten af sin teckning med berättelser, hvilka, om de någonsin kunde bevisas grundade, skulle kasta skugga ej allenast på de Svenske Läkarenes kunskaper, utan ock i hög grad på deras mensklighet, och gjöra dem verkligen brottslige.

2:o. Angående den härjande Sjukdomens natur och beskaffenhet.

Doktor Jamisson förebrår Läkarene att hafva misstagit sig om den härjande Sjukdomens natur och ansedt Sjö Skjörbjuggens mångfaldiga Symptomer för lika så många skiljaktiga sjuk- domar samt att de, i följd af detta misstag, använt en blott symptomatisk Curmethod, utan att rigta Curen emot den egentle- ligen sjukdomen.

Häremot svara både Doctor Faxe och Doctor Kallström, att väl Skjörbjugg hos många förmärktes, men att Febrar, utso- ten och rödsoten tillika varit gängse, hvilka derföre fodra en skilj- agtig behandling.

Det är ock ostridigt, att skjörbjuggen fodrar ett längre vistande på Sjön, längre fortfarande brist på färsk animalisk föda och på Vegetabilier för att kunna så allmänt upkomma; och alltid pläga andre Sjukdomar, såsom Cattaral Febrar, diarrhéer etc., förrut infinna sig, i synnerhet i nordiska Climatet och hos

Besättningar, svagt försedde med klädnadspersedlar för dagar och nätter. Och äfven sedan skjörbjuggen visat sig, följer visserligen ej, att ifrån samma stund hela Besättningen endast af denna sjukdom bör insjukna, utan kunna då äfven ganska säkert Febrar, utsoter och rödsoter af nämde och flere förevarande orsaker upkomma; och genom brist på utrymme m. m. är det lika naturligt, att de svåraste Typhus febrar måste alstras och sprida sig. Också bevisa Doctor Jamissons ägna ord, då han talar om oordning i afseende på de sjukets classification å sjukhuset i Carlskrona, äfven som hans där gifna recepter, hvilka omöjliga äro skrifne såsom egenteliga medel emot Skjörbjugg — de bevisa, att hans beskyllningar i denna del ej kunna besvara Svenska Läkare. Collegium, öfvervägande allt detta, anser sig således böra, hvad den härjande sjukdomens beskaffenhet och natur angår, instämma med Doctorene Faxes och Kallströms anförande derom.

3:o. Angående Sjukdomens egenteliga behandlingssätt.

De hit hörande beskyllningar hafva så väl Doctor Faxes som Doctor Kallström fullkomligen vederlagt, likväl med undantag af en, och den rör Vin-Ättikans bruk såsom Antiscorbutiskt medel. Att Ättika, blandat med Vatten och Honung, i många Febrar med nytta kan gifvas och derföre säkert äfven för en del patienter på flottan varit ett ganska tjenligt medel, kan icke nekas; men ock måste medgifvas, att såsom medel till förekommande af skjörbjugg på Sjön eller till dess botande Ättikan är alldeles kraftlös och i öfverflöd brukad är den till och med skadlig, emedan den försvagar digestionskrafterne ännu mer. Collegium kan således icke öfverensstämma med Doctor Kallström, som anser Ättikan *såsom ett godt medel mot Skjörbjugg*, ehuru mindre verksamt än citronsyran, och derföre i detta afseende riktigt säger: *bättre något medel än intet.*

Curmetoderne hafva för öfrigt (hvilket isynnerhet Doctor Faxes ofvannämde till Collegium inlemnade berättelse närmare bevisar) varit enliga med de regler, Läkarekonsten föreskrifer, och riktigt valde; hvarföre Collegium finner skäligt frikalla Läkarene ifrån Doctor Jamissons förebråelser i detta hänseende.
— — — — — " 1)

1) Ehuru krigsfiskalen uti sitt slutpåstående af den 8 oktober 1811 säger sig icke heller äga anledning att å krigsfiskalsämbetets vägnar emot — — — lifmedikus d:r Hallman (vicepreses i Collegium Medicum synes sålunda äfven blifvit indragen i processen) fullfölja något åtal, så — — — hänsköts målet åter till krigsfiskalen för det ytter-

Liksom Jamisson ville göra läkarna ansvariga för den stora dödligheten vid flottan och dess sjukhus, synes en annan utländsk man, lifmedikus d:r Domeyer¹⁾, som i medlet af april 1809 uppträdde i Sverige, hafva velat påbörda läkarna vid västra armén skulden för de offer sjukdomarna där kräfde.

Vid denna tid, då krig och farsoter ödelagt landet och bragt nöd öfver dess inbyggare, sökte ett engelskt välgörenhetssällskap bispringa de nödställda med diverse förnödenheter²⁾. På uppdrag af samma sällskap öfverreste d:r Domeyer, „en för kunskap och skicklighet känd läkare“, till Sverige för att undersöka och närmare utforska orsakerna såväl till de inom armén och befolkningen härjande smittosamma sjukdomarna som till den ovanligt stora dödligheten. Han medförde därjämte för utdelning medikamenter, „bouillon à poche“, kirurgiska instrument samt bad- och rökningmaskiner³⁾.

Efter ankomsten till Göteborg begynte Domeyer genast sina undersökningar vid västra arméns sjukhus och utsträckte desamma äfven till därstädes och i Marstrand befintliga allmänna inrättningar samt fortsatte desamma uti alla städer, som passerades på resan upp till Stockholm, och sedermera äfven under återresan till Göteborg.

Resultaten af dessa undersökningar insändes sedan till krigspresidenten, general G. M. Armfelt, men iakttagel-

ligare utlåtande, hvartill han kunde finna sig befogad*. — Ut i protokoll och konceptboken för slutet af år 1811 och 1812 anträffas målet icke vidare, men i „Sveriges Läkares Historia“ af Sacklén säges i anledning af Liljewalchs förordnande att vid processen tillhandagå med upplysningar, att han afsade sig uppdraget, „hvarefter rättegången äfven afstannade“.

¹⁾ Uppgifterna beträffande Domeyers uppträdande och undersökningar i Sverige äro hämtade ur G. M. Armfelts efterlämnade dokument, deponerade i Finlands Statsarkiv, hvilka genom grefve C. Armfelts godhetsfulla tillmötesgående ställts till mitt förfogande.

²⁾ Sällskapet hade tidigare till Sverige öfversändt 4,000 Pund St., 1,400 tunnor korn och hafre, 5,590 par yllestrumpor, 360 st. ylletröjor och ett stort kvantum medicin.

³⁾ Sannolikt för rökning af sjukrum och klädespersedlar.

serna rörande sjukvårdsanstalterna i Stockholm och Drottningholm till öfverståhållaren grefve Klingspor.

Domeyers utlåtande utföll emellertid allt annat än gynnsamt. På få undantag när blefvo de besiktigade anstalterna mycket strängt kritiserade. Öfverallt ansåg han de sjukas antal för högt i förhållande till lokalernas storlek; orenligheten i rummen, på fönster, väggar och golf var stor, på de sistnämnda stundom „så tjock, att man ej känner, att man går på träbottnar“, eller så, att man däri „kunde så korn“. Luften i rummen var oren och stinkande; ingen luftväxling existerade eller var den högst otillräcklig.

Han ansåg, att läkarna ej fullgjort sin plikt och att de flesta af dem, som skötte underläkarplatserna, „saknade vana och kunskap i sitt yrke“. Sjukhusbetjäningen handhade vårdslöst sina befattningar, och de sjuka lämnades utan tillbörlig skötsel och tillsyn. Slutligen anmärkte han, att konvalescenterna i allmänhet kvarhöllos å sjukhusen längre tid, än nödigt var, hvarigenom trängseln ytterligare ökades och kronan åsamkades onödiga utgifter.

De af Domeyer till Armfelt insända utlåtandena blefvo därefter jämte en af Armfelt bifogad skrifvelse af den 21 juni 1809 öfversända till konungen. Af densamma framgår, att Armfelt ansåg de öfverklagade missförhållandena vara så allvarsamma, att djupgående reformer behöfdes för att råda bot på dem. Han säger: „Uppmanad af ämnets vikt att, såvidt på mig ankom, afhjälpa brister, som synbarligen vållat den under nuvarande krig genom sjukdomar åstadkomne förödelse inom armén, anmodade jag doktor Domeyer att författa en plan till förbättring af arméns medicinalverk, hvilket han verkställt samt aflämnat den, sådan jag härhos underdånigst får i original förete“.

I den af Domeyer inlämnade planen, sammanfattad uti 58 punkter, ingår äfven projekt om inrättande i Stockholm af ett militärhospital för utbildande af fältläkare och nödig betjäning för arméns behof, ett projekt, som man redan 20 år tidigare varit betänkt på att realisera, men som af hvarjehanda orsaker ej blifvit fullbordadt.

På grund af de bedrøflige förhållanden, som fel, miss-tag och otillräcklig sjukvårdspersonal under det gångna kriget hade framkallat vid armén och flottan, ansåg Armfelt en snar och kraftig hjälp vara högst nödvändig, men tillika „att den svårligen kunde vinnas, utan en nästan total reform i arméns och flottans „medicinalverk“. Han hemstälde därför om tillsättande af en kommitté för att öfverse och granska gällande författningar och reglementen äfvensom „den af doktor Domeyer utgifne plan, i hvad den finnes lämplig“.

I skrifvelse af den 17 juli 1809 godkände konungen sedermera i allo de af Armfelt gjorda förslagen, hvarefter till kommittéledamöter utsågos lifmedikus P. af Bjerkén, landshöfdingen Schenbom, öfversten friherre Posse och öfverdirektören Afzelius.

Bjerkén, som sannolikt ägde de största insikter i föreliggande frågor, uttalar sig provisoriskt öfver „Domeyers korrespondens“ och stöder sitt uttalande rörande förhållandena vid västra armén på de under kriget i Finland vunna erfarenheterna.

Ehuru hans åsikter i hufvudsak äro kända, förtjänar dock hans uttalande att i detta sammanhang beaktas. Han säger:

„Jag tviflar icke, att ju mortaliteten vid Vestra arméen, med undantag af ett mindre antal dödsskjutne och blesserade, härledde sig ifrån samma orsaker, som vållat den under slutet af Campagnen i Finland, och tror mig således äga fullt skäl att, då desse Läkare, hvilka af Herr Doctor Domeyer så strängt blifvit bedömde, ej varit i tillfälle att sig öfver ett sådant bedömande förklara, endast jemförelsevis updraga de orsaker, som enligt min öfvertygelse gjort förlusten af Sveriges skönaste ungdom så mångfaldig och smärtande.

Doctor Domeyers anmärkningar öfver orsakerna till mortaliteten äro egentligen trenne: *trängsel* med alla dess följder af stank, oren luft, osnygghet och elände: *bristande kunskaper* hos dem, som vid de sjukhus, Han besökte, förestått underläkares tjänster: *Convalescenternes förlänge kvarhållande på sjukhusen*.

Den första anmärkningen medgifves i hela dess vidd; — — — men huru och med hvad skäl denna första anmärk-

ning kan appliceras på Läkarene vid Vestra arméen, vet jag icke och tviflar derpå högeligen; ty soldatens hälsa och Läkarenes möjlighet att kunna sköta den äro så nära förenade, att ingen tvifvel ännu varit, det icke fältläkaren i alla krig sökt och begärt de bästa rum till sjukhus, fast de Gud nåde! sällan kunde erhållas!

Att Fält Läkare Corpsen vid Norra Arméen, som sökt denna hufvudsakeliga grundstenen för all Medicinalvård i fält, alltid och med yttersta nit stått på soldatens bästa, torde bifogade handlingar bevisa, äfvensom jag kan försäkra, att brist på efterlefnad och upmärksamhet i denna puncten där vållat alt elände vida öfver den beskrifning, Doctor Domeyer framställt, som hvarken jag eller mine kamrater kunnat förekomma eller afhjelpa i och för den oconomiska betjeningens okunnighet och egennyta; och vågar jag med fullkomlig aktning såväl för deras minne, som i denna obehageliga fälttjänst vid Vestra Arméen upoffrat sine lif, som ock för deras nit och kunskaper, som ännu lefva, högtidligen påstå, att äfven desse Läkare, så väl för soldatens som för egen skuld, säkerligen varit lika angelägne om godt utrymme för de sjuke.“

Bjerkén, som af erfarenhet visste, att man på allt sätt sökte undandraga sig att upplåta sina bättre lokaler till sjukhus, ansåg det till och med nödvändigt, att läkarna vid utseende af sådana tillerkändes rättighet att, om så fordrades, tillgripa våld, ty säger han, „utan våld fås aldrig sjukhus“.

Hvad åter den andra anmärkningen vidkommer, så medgaf Bjerkén, att de flesta så kallade underläkare varit odugliga och okunniga, men han ansåg detta hafva berott icke allenast på den totala bristen på examinerade personer, utan bland annat äfven därpå, att civila och militära ämbetsmän ägde rättighet att tillsätta dylika läkare, oaktadt de ej voro kompetenta att bedöma de kvalifikationer, som för tjänsten erfordrades.

Beträffande slutligen den sista anmärkningen säger Bjerkén:

„— — — — Convalescenters långa kvarhållande på sjukhusen är oförenligt med Läkarens, men ganska förenligt med oconomiska betjeningens intresse, och har just denna punct varit den, emot hvilken jag under förliden campagne så mycket stridt

och som utgjort en af mine värste stötestenar. Många hundrade man, som varit utskrifne såsom friske för att vid mindre vaktgöringar inom Garnison biträda, hafva i det stället af oekonomiska betjeningen blifvit under namn af Convalescenter inpackade i små hus utan sängar eller sängkläder, där blifvit provianterade i flere veckor, inficerade, liderlige, nedsjuknat, åter inkommit på sjukhusen och där dödt. — — — — När nu en Invalid Officer med hög rang får en sådan tjänst som pension af General Sjukhus Intendent, vid hvilken han aldrig varit vand, och hans militäriska rang förbjuder honom att låta inlära sig af första fältläkaren, men hågen att befalla, äfven öfver Läkare, är kvar, och hans underbetjening, Directeurer, Sjukhus-Commissarier, Waktmästare, förrådsvaktare m. m. merändels alltid består af löst folk, såsom banquerouterade köpmän, oduglige Borgmästare, afsatte Kammarrätts Revisorer, Kronofogdar, Länsmän med af dömd ära etc. etc. — och hela denna Corps står under eget befäl, så är lätt att finna, hvilka svårigheter nödvändigt måste möta Läkaren, om icke allenast soldaterna utan äfven han sjelf skola sjukna och förgås af stank, osnygghet och elände.

I följe häraf och med jämförelse af Doctor Domeyers 1:sta och 3:dje anmärkningar tror jag mig kunna påstå, att om icke hela oekonomiska detaljen helt och hållet subordinerar under samt deras platser utan någon annans ransakning och dom af första Fält Läkaren eller dess ombud af- och tillsättes, så blir, oaktadt de bästa inrättningar til bildande af en skicklig fält Läkare Corps för Arméen, ingenting vunnit på det hela, utan blir vid nästa Campagnes öppnande lika upträden som åren 1788, 1789, 1790, 1808 och 1809.

Härmed följer intet, att ju icke Maroderande lättingar kunna finnas äfven såväl inom fält Läkare- som annan Civil- och Militär-Corps, men sådane kunna och blifva af den magtägande fält-Läkaren exemplariskt och strängt afstraffade. — — — —“

Med ofvanciterade skrifvelse, utgörande ett försvar för den egentliga läkarkåren vid västra armén, ville Bjerkén visa, att läkarna, likasom fallet var med dem vid norra armén, stodo maktlösa, bundna som de voro af gamla reglementen och bestämningar, samt att dem sålunda ej kunde påbördas ansvaret för de svåra missförhållandena och den därpå följande stora dödligheten.

Å högsta ort synes Domeyer hafva åtnjutit stort anseende; därpå tyder en skrifvelse¹⁾, som på befallning af

¹⁾ I Armfeltska samlingen.

riksföreståndaren expedierades redan före hans ankomst och i hvilken bland annat säges, „att bemålde lifmedikus bör med utmärkt höflighet emottagas“. Därpå tyder jämväl den stora tillit, som sattes till de af honom utförda undersökningarna och de på dem grundade anmärkningarna, samt slutligen det förtroendeuppdrag han erhöll, nämligen att uppgöra plan till förbättrande af arméns „medicinalverk“.

Med andra känslor synes Domeyer blifvit mottagen af sina svenska kolleger, hvilka redan vid hans första uppträdande blefvo allt annat än sympatiskt stämde mot honom, som de ansågo vara „lycksökare, fjäsk och storpratare“.

Sålunda skref Chr. Carlander¹⁾ till J. Gistrén den 15 april 1809:

„— — — — Med sista paketen kom hit en D:r Domeyer, Kongl. Lifmedicus och Hanoveran till nation, som blifvit skickad af en benevolent society — — — — att bota och föda de många fattiga sjuka i Sverige! Ändamålet är ganska godt, men idéen är på sitt Engelska vis förbannadt dum. Ty de goda Plumpuddingarna tro, att i Sverige finnes hvarken vett eller mat eller sjukskötsel, och nu skulle denne ende person bispringa oss med allt detta! Och det som värre är, så tror äfven denne D:r Domeyer. Det är ömkeligt att höra, huru låga han föreställer sig oss, och huru hög, tamqvam Deus ex Machina, han föreställer sig sjelf. — — — — helsa nu min hedersgynnare Gahn och säg honom i förväg, tills I sjelfva få se honom, att jag finner honom vara en tysk fjäsk, späckad med engelst högmod. Och få se, om icke regeringen, som också vanligen tror allt främmande förträffligt, sätter honom till Præses i Collegium Medicum; dit syftar åtminstone hans egen inbillning, nemligen att dirigera och lära alla Läkare i Sverige.“

Carlander skref yttermera den 10 maj:

„Du må tro vi haft här ett rätt besynnerligt djur från England, en D:r Domeyer — — — —; han vet allting å priori, i synnerhet det, att i Sverige finns ingenting som duger, och kan omöjligen låta underrätta sig om annat, ehuru mycket vi bjödo till att predika för honom; han påstod till och med, at Sverige

¹⁾ Minnesteckning öfver Christoffer Carlander, af P. H. Malmsten. Stockholm 1849.

icke kan producera någonting och at det aldrig var skapt at bebos af menniskor, samt ville knapt tro, at de potäter vi äto voro växta här! Nu är han rest till Stockholm för att docera där och om han förmodligen kommer till Upsala, får du väl höra hans Tysk-Engelska-Italienska dumheter.“

Redan af Bjerkéns ofvanciterade uttalande framgick, att han ansåg de af Domeyer gjorda anmärkningarna haft sin grund uti helt andra orsaker än de af honom framställda. Samma åsikt hystes äfven af Fährée, som, djupt indignerad öfver de af Domeyer mot läkarna gjorda kränkande beskyllningarna, i en lång skrifvelse¹⁾ tager dem i försvar. Ingående söker han, stödande sig på den erfarenhet han som militärläkare samlat, framhålla de orsaker, som kunde bidraga till uppkomsten af sjukdomarna i fält, och visa, att det ankomme på befålet och officerarna att vidtaga åtgärder till missförhållandenas bekämpande, men icke på läkarna, hvilka i detta afseende icke ägde några befogenheter.

Hvad först beträffar soldatens förseende med föda och kläder, säger Fährée, att, äfven om det vid västra armén icke skulle rådt någon brist på dessa förnödenheter, det likväl tillkom befålet att efterse, att den åt soldaten utdelade födan kokades och icke användes rå, ty „portionen — — — rå uppäten eller bortbytt emot brännvin *föder sjukdom*. — — — — Genom prygel förmås soldaten laga sina skor och kläder; men denna tillsyn, af befålet försummad, *föder sjukdom*. —“

Han framhåller vidare, att så länge läkarna icke ägde rättighet att utse de lokaler, i hvilka soldaterna inkvarterades, och intet afseende fästes vid deras uttalanden rörande dessas lämplighet, kunde ansvaret härför falla endast på chefskapet. Det tillkom därför befålet, närmast kompanichefen, att vårda sig om soldaten, taga del af och sörja för hans väl ej blott i kvarteren, utan äfven under marscher.

¹⁾ I Karolinska institutets bibliotek. Ehuru utan underskrift, är skrifvelsen, att döma af stilen och uttryckssättet, af Fährée.

Man påstår, säger Fährée, att orsaken till sjukdom och död hade sin grund också i „fatigueer“. Äfven dessa „bör befälet moderera och begripa, att en soldat, van vid alla en landtbrukares fördelar, bör icke för hårdt ansträngas, begripa, att han hvar afton är van efter dagens arbete sköta hästen, kon, geten, grisen och sluteligen i torra och ömsade kläder uti indelta varma torpstugan krypa till sin hustru — begripa, att han saknar allt detta och att han i fält uti en psalm eller bön till Gud begråter allt detta landtmanna goda och att han ledsnar, om, han för strängt fatigueras“.

Om befälet vid västra armén på ett förnuftigt och samvetsgrant sätt hade gjort allt hvad på det berott för bevarande af soldatens hälsa, först då ansåg Fähré det ej haft någon del i den stora sjukligheten och mortaliteten inom västra armén och då hade det ej heller vållat, att „en utländsk stjärna skulle sprida det ljus, hvilket borde leda västra arméns icke allenast första fältläkare, utan äfven fältläkare att vårda det folk, bland hvilket de äro födde och hvars lynne, fullkomligheter och brister de böra känna och känna bättre än en resande främling“.

Fährée ansåg Domeyer icke haft rätt att „kasta en skugga på förtjante och afiidne svenska läkares minne“ därför, att några „uslingar utan kunskaper, uppfostran och god conduite“ försummat sina plikters uppfyllande, då man kände flere skickliga läkare, bland dem Rislacki, som aflidit under plikttroget arbete, oakadt „bundne till händer och fötter inom sin verkningskrets“.

Likaså ville han, att ingen skugga finge kastas på den man¹⁾, hvars erfarenhet och kunskaper man i Sverige tog i anspråk, utan att honom tillerkändes den makt, som var nödvändig, då honom anförtröddes vården om soldatens lif. Fährée slutar sin skrifvelse med uttalande af det hopp, „att begreppet om heder skall väcka honom som första fältläkare vid västra armén att försvara så sig som sina

¹⁾ Härmed afses antagligen första fältläkaren Tidström.

kamrater och bör detta blifva hans sommarnöje på lifregementets boställe“.

Hvad åter de gällande sjukhusreglementena angick, fann Fährée, att de visserligen buro spår af „de tider då de författades“ och därför nog tarvade förändringar, men att Domeyer icke var den rätta mannen för detta arbete. Han säger härom: „Efter min tanke lyser hr Domeyers plan till förbättring af militärsjukvården ungefärligen som en *hornlykta* ombord på en finnskuta och våra så äldre som nyare reglementen i detta ämne åtminstone som en väl uppsatt *lanterna* vid en begrafning“.

Redan under 1788—1790 års krig hade missförhållandena inom sjukvården dragit öfver armén och flottan ett namnlöst elände af sjukdom och död. Orsakerna hade påpekats och förslag till deras undanrödjande hade af inhemska män uppgjorts, men likväl hade ännu inga reformer blifvit genomförda, då 1808—1809 års krig bröt in öfver landet. Följderna uteblefvo icke; eländet upprepades i om möjligt ännu krassare former. Sjukdomar härjade icke blott inom armén, de spridde sig öfver hela landet. Nu ändtligen hade vederbörandes ögon öppnats, och man insåg, att kraftigare åtgärder måste vidtagas för att råda bot på det onda.

De främmande läkarnas anklagelser kunde väl i sin mån hafva bidragit till påskyndande af det föreslagna reformarbetet, men helt visst verkade härtill äfven samma mäktiga krafter, som framtungo reformer också inom regeringen och administrationen.

Det var helt säkert till stor del det i landet härskande allmänna missnöjet jämte de nyvunna bittra erfarenheterna, som äfven på det militär-medicinska gebitet framkallade genomförandet af såväl tidigare som senare framställda reformprojekt.

Grunden till detta missnöje låg enligt Liljewalch i den stora dödligheten i Sverige, som år 1807 uppgick till

62,318 personer, år 1808 steg till 82,311 och år 1809 till 93,532. Denna förödelse såväl inom den svenska krigshären som bland befolkningen i allmänhet ansåg Liljewalch mest hafva bidragit till den omstörtning, som kostade Gustaf IV Adolf tronen.

Som bekräftelse därpå anför han det tal, hvarmed riksföreståndaren, likasom för att rättfärdiga den verkställda omhvälfningen, hälsade rikets ständer vid sammanträdet för ordnande af det nya statsskicket. I talet säges: „Af mera än 100,000 stridbara män äro knappt mera än 30,000 tjänstbara! Alla de öfriga fallna för fiendens vapen eller fångslige i främmande land, eller af nöd och sjukdom omkomne, eller på sjukhusen framsläpande återstoden af ett snart socknadt lif.

Landtvärnet i synnerhet, detta nationens hopp för kommande tider, till $\frac{2}{3}$ bortsmält och de flesta af dessa olyckliga icke åt hjältarnas död, utan åt behöfvens och brister-
nas långsamma men säkra förstöring.“

Kongl. Majests Fält Läkare Statens Uniform är under den 21 augusti 1806 i Nåder fastställd som följer.

Mörkblå Råck med dubbel knapprad framtill, 10 knappar på hvardera sidan, Carmosin Rödt foder. Räckskjörtena upfästade, kragen och upslag mörklä, ett Upväck af Carmosin Rödt kläde på kragen 3 $\frac{1}{2}$ tum bredt.

Hvit klädes väst med en knapprad, som synes 2 tum nedan om råcken framtill.

Mörkblå Lång-böxor och half stöflar enligt Infanteri Modellen.

Första Classens Läkare bära ej Spårar, om de icke äro tjänstgörande vid Cavalleri Regimenten.

Första Classen bär Infanterie Underofficers värja med Silver port d'Epée.

De öfriga Classer Infanterie Officers värja med Civil Guld port d'Epée. Alla Classer bära ett Cartouche af brändt läder, burit i en rem af samma sort med förgyllda beslag. På låcket af Cartouchen är en oval förgylld plåt, på hvilken synes Esculapii staf.

I detta patronkök bära Läkaren de nödvändigaste Instrumenter och behofver till första förbindningen. Ett särskildt Modell skall dertill i nåder fastställas. Det bör vid Marscher och Trouppers rörelse alltid bäras, äfvensom vid alla paraderingar och högtidliga tillfällen.

Hatten trekantig, uppfästad med en Guld träns och svart Cocard; Guldtoffsar i hörnen för alla grader utom den förste Classen.

Förste Classens Läkare bära på det röda upväcket Ett knapphål och en Uniformsknapp. Andra Classen 2:ne knapphål och Tredje 3 knapphål.

Förste Fältläkaren vid en sammandragen Armée har dessa 3:ne knapphål omgifne med en smal Guld Galon. Chefen för Fält-Läkare-Staten bär von Linné's blomma broderad i Guld, i stället för dessa knapphål.

Uniformen bör vid alla tillfällen bäras, enligt hvad General Ordres derom föreskrifva, hvaröfver så väl Chefen för Fält-Läkare-Staten, som Cheferne för Regementen och Corpser och öfrige vid Arméen som det åligger, böra vaka.

Stockholm den 9 September 1806.

På Nädigste Befallning

Mauritz Klingspor.

Konungens Tjenstgörande
General Adjutant för Arméen.

Gustaf Liljehorn.

Bilaga II.

Förteckning på de oundgängliga persedlar, som fordras vid inrättande af ett flyttande lasarett för 50 man.

1:o. *Sjukhusmöbler.*

- 150 st. friis eller ylltäcken.
- 150 par lakan.
- 150 st. hufvuddynor.
- 150 " paillas säckar.
- 250 " skjortor.
- 2 " nattkommoder med sine bäcken.
- 2 " bäcken, så kallade stickbäcken.
- 1 " thékittel om en kannas rymd.
- 2 " thékannor.
- 50 " stoppskålar af förtent järnbläck.
- 50 " matskedar af tenn.
- 25 " halfstops bågare af järnbläck.
- 1 " förtent kopparkittel af 16 kannors rymd.
- 1 " " " " 10 " "
- 1 " järngryta om 8 kannors rymd.
- 1 " kopparkanna om 2—3 kannors rymd.
- 1 " kastrull om 2 kannors rymd.
- 4 " bandjäm eller 3 fötter.
- 1 " durchslag.

1 st. kannsmått, 1 halfstop, 1 kvarter, 1 jungfrumått.
1 „ betsmän.
1 „ våg med vigter.
2 „ yxor.
Sängställen, tvättkärl, embar, skofflar anskaffas på stället.

2:o. *Förbrukningspersedlar.*

4 L \O talgljus.
1,400 alnar lärft till bandage och bindor.
13 L \O slitet linne till kompresser och plåsterduk.
1 L \O charpie.
1 ankar ättika, $\frac{1}{2}$ d:o brännvin, $\frac{1}{2}$ d:o rödt vin.

3:o. *Matpersedlar.*

Desse rekvireras till större eller mindre kvantité allt efter som sjukhuset är på närmare eller längre afstånd från proviantmagasinet; dock alltid för 3 dagar minst, högst för 8 dagar.

Matpersedlarna bestå i följande enligt spisordningen:

Gryn af flere slag, mjöl, smör, } transporterats uti större packlådor.
salt, bröd, kött, malt }

4:o. *Medikamenter*

rekvireras från fältläkaren; till deras transporterande fordras 1 fältkista, 1 instrumentkista, 1 packkista.

5:o. *Till de sjukas behöriga transporterande, äfvensom sjukhusets inventarier.*

25 st. hästar med slädar för de sjuka.
1 häst och släda för medicinal- och instrumentkistornas transport.
1 „ „ „ „ de öfriga medicinalpersedlarna.
3 hästar för sjukhusets mindre betjening.
10 „ till proviant och sjukhuspersedlarnas transporterande uti större packlådor.

6:o. *Högstnödig betjening.*

1 kammarskrifvare till biträde.	
2 vaktmästare.	1 vagnmästare.
1 kokerska.	2 pigor.
14 sjukvaktare.	32 trosskuskar.

Tillkommer:

Fältmedicus doctor Lönnroth.
2 underläkare Towell och Mosell.
Undertecknad som föreståndare.

Tavastehus den 2 Mars 1808.

Th. W. Rothman.

Anskaffas genom Kongl. fältkommissariatets försorg.

Mauritz Klingspor.

I. Unonius.

Bilaga III.

Project till Matordningar vid Fältsjukhusen.

Middag på 10 Man.

Mat. ord. N:o 1.

2 Ø Korngryn	} Häraf tages 5 Stop Soppa.
3 $\frac{1}{2}$ Ø Salt Kött	
10 lod mjöhl	

Middag på 10 Man.

Mat. ord. N:o 2.

1 $\frac{1}{4}$ Ø ärter	} Häraf tages 5 Stop Soppa.
1 $\frac{7}{8}$ Ø Salt fläsk	
10 lod mjöhl	
5 lod Salt	

Middag på 10 Man.

Mat. ord. N:o 3.

2 Ø Korngryn	}	Häraf tages 5 Stop Soppa.
5 Ø färskt kött		
10 lod mjöhl		
10 lod Salt		

Middag på 10 Man.

Mat. ord. N:o 4.

2 Ø Korngryn	}	Häraf tages 5 Stop Soppa.
10 lod mjöhl		
20 lod Smör		
10 lod Salt		

Härutom består till Middag på 10 Man, 3 dagar i veckan.

3 $\frac{1}{2}$ Ø Torrfisk	}	Af fisken, som bör vara i vatten upp- blött och Sönderbultad, göres med afredning af mjöhl och Smör en rätt, åt hvar och en omtrennt 1 kvarter eller något mindre.
6 $\frac{1}{2}$ lod Smör		
2 lod mjöhl		
10 lod Salt		

Samt 3 dagar i Weckan

2 Ø Salt fisk om dagen åt 10 Man.
1 L Ø mjukt Bröd åt 10 Man om dagen.

Afton Mat på 10 Man.

N:o 1.

6 Ø Korngryn eller	}	Häraf tillredes 5 Stop gröt.
4 Ø Bovete gryn		
10 lod Salt		

Afton Mat på 10 Man.

N:o 2.

4 Ø Rågmjöl eller	}
4 Ø Kornmjöhl	
10 lod Salt	

Härjemte består till grötdopp om aftarna 30 lod Smör.

Half portion för Svag Sjuke.

Middag och afton på 10 Man.

2 Ø Bovete gryn	}	Häraf tages 10 Stop Soppa, hvaraf af hälften utdelas till middagen och Resten til qvällen.
15 lod Smör		
5 lod Salt		

Härutom består om dagen 10 Ø Bröd.

Uleåborg den 18 Junii 1808.

Jac. Edgrén.

Ofvanstående Matordningen approberas till antagning och at sedermera i afskrifter på finska uppspikas i hvar och et Sjukhus förstuga eller på en af dörrarna in uti rummet och kommer Sjukhus Läkaren på hvarje Sjukhus at emot sedlarna för dagen med sin underskrift bestyrka riktigheten.

Uleåborg den 18 Juni 1808.

Pehr af Bierkén

förste fält Läkare vid finska Armén.

Bilaga IV.

Kongl. Krigs Collegii Circulaire angående de af Kongl. Maj:t faststälde nya Fältkistor för Armén
Den 5 April 1780.

Wi Grefve Gustaf Adolph Horn, etc. — — — — —

Förteckning som utvisar Regements Kistornas innehåll.
1 Regementskistan består af 4 botnar.

Första botnen.

Amputationsinstrumenter med flere.

- 1 Stor krokig knif.
- 1 Större rät och tvåäggad.
- 1 D:o mindre.

- 1 Stor Bensåg med 2:ne blader.
- 1 Kupig Hornskifva med en vridkafle och
- 12 st. Större och mindre häftnålar.
- 10 „ Bistourier; 8 räta, 2 krokiga, 1 utan och 1 med knapp till bräckskärning.
- 2 st. Incisions saxar; en rät och en krokig.
- 1 hand-nål.

Andra botnen.

Trepanens tillbehör med flere.

- 1 Trepanns skaff med dess handbricka.
- 1 Perforatic.
- 1 Exfoliatic.
- 3 Kronor med deras pistiller.
- 1 Nyckel.
- 1 Tisfond.
- 2 Elevatorier.
- 1 Meningsphylax.
- 1 Culter centicularis.
- 1 Spånborsta.
- 1 Rund trepansåg till broarnas afsågning emellan flere öppningar.
- 1 liten Fjäder Såg till mindre bens och benspetsars af-tagande.
- 1 större Nageltång till hvarjehanda bruk.
- 1 Rabenschnabeltång till hvarjehanda behof.
- 2 Trocarer, en större och en mindre, begge med Silfver-rör.

Tredje botnen.

Instrumenter till hvarjehanda behof.

- 2 Mans Cathetrar, en större och en mindre, begge af Silfver.
Af Silfver	{	En bröstsonde.
1 Enkel sonde med öga.
1 Dubbel d:o med öga.
1 Charpie skruf med liten spadel på ena ändan. |
|------------|---|---|

Bintygs Instrumenter.

Af Stål	{	1 Sonde creuse.
1 Korntång.
1 Pincette.
1 Plåstersax.
1 Mundspadel, som ock kan nyttjas till plåsters och salfvors utbredning. |
|---------|---|--|

N.B. Vid tillfällen läggas dessa Hand Instrumenter i Saffianstaskan, som ligger på fjärde botnen, at efter nyttjandet åter läggas i förra rummen på denna botten.

- Tand Instru- { 1 Pelican med 2 à 3 hakar.
menter { 1 Krokig Tandtång.
 { 1 Rät till framtänderna.
 { 1 Geissfuss kallad til tandrötters utbrytning.
- 2 Brännjern af olika figurer med et skaft til begge.
- Obduktions { 6 Scalpeller hvaraf en bröstknif til sternum.
Instrumenter { 1 Ryggad och 4 tvååggade.
 { 1 Hufvudsåg.
 { 6 st. räta nålar.

Fjerde botnen.

Hvarjehanda Instrumenter och Redskaper.

- 1 Clysterspruta af tenn med buxbomsrör.
2 Injectionssprutor af d:o, en större och en mindre.
1 Plåster spadel.
1 Hår och plåstersax.
1 Incisionssax som hörer till bindtyget.
2 Bistourier, hörande till bindtyget.
1 Bindtyg kalladt, af röd Saffian.
Blodstillande svamp i en låda.
1 Compressions machine med en binda upprullad på begge ändor att nyttjas vid starka blödningar.
1 Öfverlåda eller Surtout til inre kistans bättre bevarande.

I dennas mindre rum ligga:

- 1 Förtennt koppar Kettil med lock, hvilket med dess skaft tjenar som Casserol.
2 Jernkrokar till Kettilens lyftning.
1 Plåsterpanna med jernskaft.

N.B. I detta rum såväl som i kettiln kunna åtskilliga ting förvaras, som flere tryckningsmaskiner (hvilka vid amputerades flyttningar på vagnar böra till antalet ökas), Sjösvampar, charpie, plåsterduk, compresser, bindor, nål och tråd, band, knappnålar m. m.

Begge lådorne äro med goda beslag och lås försedde.

2 Bataillons Kistan hafver endast 2:ne botnar med följande Instrumenter.

Första botnen.

- 1 Amputations krok-knif.
- 1 Större rät och tvååggad.
- 1 Mindre d:o tvååggad.
- 1 Amputationssåg med två blader.
- 12 St. Häftnålar, större och mindre.
- 2 St. Hornskifvor, 2 Vridkaflar och 2 tourniquetsband,
hvaraf det ena ligger på undra botten.
- 10 St. Bistourier, hvaraf 8 räta, 2 krokiga, en utan och en
med knapp till bräckskärning.
- 2 Incisionssaxar, en rät och en krokig.
- 1 liten fjädersåg till mindre bens aftagande.
- 1 medelmåttig Trocar med silfver rör.
Blodstillande svamp.
- 1 Rabenschnabel-tång till hvarjehanda behof.

Andra botnen.

- 2 Mans cathetrar af silfver, en större och en mindre.
 - 2 Compressions Machiner, en större och en mindre.
 - Tand Instru- { 1 Pelikan med 2 à 3 hakar.
menter { 1 krokig tandtång.
 { 1 rät d:o till framtänderna.
 { 1 Geissfuss kallad till tandrötterna.
 - 1 Större Nageltång till hvarjehanda behof.
 - 1 Bindtyg kalladt eller röd saffiansväska, uti hvilken föl-
jande hand-instrumenter förvaras.
 - Af Silfver { 1 Bröst Sonde.
 { 1 Enkel Sonde med öga.
 { 1 Dubbel d:o med öga.
 { 1 Charpie skruf med liten spadel på ena ändan.
 { 1 Sonde creuse.
 - Af Stål { 1 Korntång.
 { 1 Pincette.
 { 1 Plåstersax.
 { 1 mindre Spadel, som kan brukas till plåsters eller
 salfvors utredning.
 { 2 Bristourier.
 - 1 Stor plåster Spadel.
 - 1 större Sax till lärt och bindors klippande.
 - 1 Clysterspruta af tenn med buxboms rör.
 - 1 Injectionsspruta af tenn.
Blodstillande svamp.
-

Biografiska anteckningar öfver läkare, omnämnda i föreliggande arbete.

- Aejmelée, Christer**, f. i Österbotten d. 28 mars 1765, med. d:r i Uppsala 1788, fältläk. i Finland 1789, reg. läk. vid Österbottens reg. och brigadläk. vid andra brigaden under kriget 1808—1809, läk. vid Kronohäktet i Vasa län 1812, jubeldoktor i Helsingfors 1840 och i Uppsala 1841, † i Vasa d. 8 dec. 1848.
- Ahlander, Carl Theodor**, f. i Uppsala d. 23 nov. 1782, kir. mag. och med. d:r 1806, t. f. reg. läk. vid Upplands reg. under kriget i Pommern s. å., brigadläk. under kriget i Finland 1808, reg. läk. vid Svea lifgarde och sjukhusläk. i Piteå 1809, † 1811.
- Alén, Johan Gustaf**, med. stud., und. läk. i kriget 1808—1809.
- Alrutz, Christian Henrik**, f. i Göttingen d. 13 maj 1761, und. läk. vid Sveaborgs eskader 1784, reg. fältskär¹⁾ vid Jägerhornska reg. å Sveaborg 1798, fången å Sveaborg 1808, slottsläk. i Helsingfors 1820, † 1829.
- Ammilon, Anders Petter**, f. i Malmö d. 2 mars 1761, mästefältskär och lasarettkirurg vid armén i Finland 1788, stabsfältskär vid Savolaksbrigaden 1789, reg. fältskär vid Västgöta Dals reg. 1790, reg. fältskär vid Tavastehus reg., brigadläk. 1808, lasarett- och slottsläk. i Tavastehus 1813, † 1832.
- Berg, Sven Petter**, f. i Askersund 1779, fil. mag. i Greifswald 1802, t. f. reg. läk. vid Lifgardet till häst i Pommern 1805, med. d:r i Helmstadt 1806, sjukhus- och fältläk. i Öster- och Västerbotten 1808—1809, stadsfysikus i Gamla Karleby och tillika provinsialläk. i samma distrikt 1815, † i Gamla Karleby 1855.
- Bergbom, Michael**, med. stud., und. läk. vid finska armén och sjukhusen i Nykarleby och Umeå under kriget 1808—1809.
- af Bjerkén, Pehr**, d. y., f. 1765, sjukhus- och fältläk. under kriget i Finland 1789—1790, med. d:r 1793, studerade i London och Paris 1793—1796, kir. mag. 1798, första lifmedikus 1802, reg. läk. vid

¹⁾ Fältskärer benämndes militärläkarna intill början af 1800-talet; benämningen reg. fältskär motsvarade reg. läkare och fältskärsgesällen underläkare.

- Svea lifgarde ock första fältläk. vid norra finska armén 1808, reg. läk. vid Upplands reg. och öfverfältskär vid Serafimerlasarettet 1809, assessor i Colleg. med. 1810, † 1818.
- Brunow, Herman**, f. i Rantasalmi d. 25 jan. 1772, stud. i Åbo 1787, und. läk. vid arméns sjukhus i Helsingfors 1788—1790, und. läk. vid Savolaks jägarreg., bat. fältskär vid Savolaks jäg. 1792, kir. mag. 1795, reg. läk. vid Karelska jäg. reg. 1807, deltog med reg. i kriget 1808, sedermera sjukhusläk. i Råneå i Västerbotten 1809, lasarettsläk. i Viborg 1823—1826, † 1850.
- Bökman, Gustaf Adolf**, f. i Borgå 1776, fältskärsgejll vid Savolaks jäg. och bat. fältskär 1805, und. läk. i kriget 1808—1809, reg. läk. vid jäg. regementets Heinola bat. 1824, † 1828.
- Calonius, Mathias Alexander**, f. i Viborg d. 15 nov. 1777, utlärd i apotekarkonsten i Vasa 1798, t. g. läk. vid Svea lifgardes sjukhus 1799, förestod Serafimerlasarettets apotek i Stockholm 1800—1801, farmac. stud. exam. 1801, kir. stud. exam. 1806, t. f. und. läk. vid enkedrottn. lifreg. och Svea artilleri, förlagdt å Sveaborg 1806, förestod operationsrummet och fältapoteket å Sveaborg intill kapitulationen 1808, stadskirurg i Borgå 1809, därjämte stadsackuschör 1814, t. f. läk. vid 6:te finska skarpskyttebat. vid exercismötena 1828—1830, „blifvit bevärdigad med briljanterad ring“ för lämnad sjukvård åt i Borgå stationerade ryska trupper, † i Borgå 1846.
- Carger, Johan Herman**, f. i Uleåborg i mars 1776, und. läk. vid arméns sjukhus i Uleåborg under kriget 1789, med. d:r i Greifswald 1801, stadsfältskär i Uleåborg 1804, kir. mag. och provinsialläk. i Uleåborgs län 1805, därjämte läk. vid länelasarettet och reg. läk. vid Kajana bat. 1806, läk. vid fältlasarettet i Uleåborg under kriget 1808—1809, † 1832.
- Carger, Kristian Herman**, f. i Greifswald d. 10 okt. 1734, med. d:r därstädes 1762, lasarettsläk. i Karlskrona 1763—1765, provinsialläk. i Uleåborgs län 1774, fältläk. under kriget 1788—1790, förordnades att uppställa och sköta fältsjukhuset i Uleåborg, † 1817.
- Carlander, Christoffer**, f. i Västergötland d. 30 juli 1759, med. d:r i Uppsala 1788, adj. i förlösningskonsten i Stockholm s. å., fältläk. vid arméns sjukhus i Helsingfors 1789—1790, stadsfysikus i Göteborg 1793—1812, assessor i Colleg. med. 1817, jubeldoktor 1841, † 1848.
- Carlstén, Anders Johan**, f. i Österhammar d. 8 sept. 1782, und. läk. vid Upplands reg. 1801, med. d:r och provinsialläk. i Karelén 1806, läkare vid sjukhusen i Toivala, Kasurila och Pulkkila 1808 och i Västerbotten vid Råneå sjukhus till den 25 febr. 1809, då han blef läkare i Umeå, † 1823.
- Cubé, Fredrik**, f. i Pommern 1762, lasarettfältskär i Värmland och senare i Finland 1789—1790, bat. läk. vid Savolaks reg. 1792, fältskär vid Haapaniemi krigsskola 1798, reg. läk. vid Savolaks fältjägarreg., biträdde vid fältlasarettén i Västerbotten 1808—1809, fält- och sjukhusläk. vid Gottlands nationalbeväring 1815, † 1833.

- Dahlgren, Carl Adolf**, f. i Stockholm d. 17 nov. 1779, studerat i Uppsala, und. läk. vid Österbottens reg. 1796, und. läk. vid arméns flotta 1797—1800, kir. mag. 1801, t. f. provinsialläk. i Torneå distrikt 1802—1806, sjukhus- och fältläk. vid norra armén under kriget 1808—1809, stadsläk. i Marstrand och slottsläk. vid Elfsborgs reg. 1826, † 5 april 1844.
- Danelli**, und. läk. i kriget 1808, läk. vid Haparanda sjukhus, död i fält-sjukan d. 9 jan. 1809.
- v. Döbeln, Johan Wilhelm**, f. i Halland 1785, und. läk. vid arméns sjukhus i Stralsund, Rostock och Mölln 1805—1806, med. lic. och sjukhusläk. vid västra armén 1808, med. d:r 1810, fältläk. vid svenska armén i Tyskland 1813, reg. läk. vid lifgren. reg., med. practic. prof. vid Karolinska institutet och fältläk. vid Stockholms garnison 1815, öfverläkare vid öfningslägret i Norge 1821, berömd både som lärare och praktisk läkare, † 1846.
- Ebeling, Johan Ludvig**, f. i Westfalen d. 15 dec. 1763, studerat i Köpenhamn och Berlin, und. läk. vid fältlasarettet och eskadern i Göteborg 1788, kir. mag., lasarett- och stadskirurg i Vasa 1791, sjukhusläk. under kriget 1808, läk. vid Vasa bat. 1823—1829, † 1836.
- Edgren, Jakob**, f. i Gamla Karleby d. 22 febr. 1764, stud. och aflade examina i Uppsala, fält- o. lasarettsläk. i Lovisa, reg. läk. vid Stackelbergiska reg. 1789, kir. mag. och med. d:r i Åbo 1802, andra fältläk. under kriget 1808, första fältläk. efter Bjerkén intill kapitulationen i Kalix i mars 1809, reg. läk. vid Svea lifgarde 1811, reg. läk. vid Jönköpings reg., bevistade kriget i Tyskland och Norge 1813—1814, brigadläk. vid 5:te inf. brig. 1817, vid 3:dje brig. 1819, † 1825.
- Edgren, Johan**, f. i Gamla Karleby 1782, student i Åbo, extra bat. läk. vid Björneborgs reg. rusthållsbat. 1806, åtföljde bat. under fält-tåget i Pommern 1807, t. f. reg. läk. vid Björneborgs reg. 1808, und. läk. vid sjukhuset i Råneå och Vuono i Västerbotten 1809, aflade examina och disputerade för graden 1810, s. å. provinsialläk. i Kymmene gårds län och Lovisa distrikt, med. d:r i Åbo 1817, † 1825.
- Engelhardt, Johan Henrik**, f. i Göteborg d. 17 okt. 1759, med. d:r i Lund 1780, anatom. prosektor och med. adj. i Lund 1784, med. practic. prof. 1788—1816, första fältläk. och handhade öfverinseendet af sjukvården i Karlskrona 1789, erhöill första lifmedikus' namn och värdigh. 1793, kyrkoherde i Fellingsbro pastorat 1816, † 1832.
- Faxe, Carl Arvid**, f. i Västervik d. 29 aug. 1766, fältmedikus 1789, med. d:r 1791, stadsfysikus i Karlskrona 1793, andra amiralitetsmedikus 1794 och första amiralitetsmedikus 1808, öfverfältläk. vid örlogsflottan 1812, † 1821.

- Flemming, Carl Gustaf**, f. i Vasa d. 20 jan. 1782, und. läk. vid Österbottens reg. under kriget 1808—1809, und. läk. vid flottan och landtarmén 1810—1816, extra bat. läk. 1817, bat. läk. vid Värmlands reg. 1831, † 1848.
- Fährée, Johan**, f. på Gottland d. 5 maj 1763, bevistade sjödrabbningen vid Hogland 1788, s. å. med. d:r i Uppsala, fältläk. vid arméns sjukhus i Borgå 1789, reg. läk. vid Åbo läns reg. intill 1795, brunnsläkare i Nådendal 1796, andra fältläk. vid armén i Pommern 1805—1807, fält- och sjukhusläk. vid armén i Österbotten och i Umeå 1808—1809, tog afsked ur svensk tjänst och öfverflyttade till Finland 1810, † 1829.
- Gistrén, Jonas Henrik**, f. 1767, med. d:r i Lund 1794, adj. i förlossningskonsten i Stockholm 1793—1805, erhöll professorstitel 1798, † 1847.
- Gahn, Henrik**, f. i Falun d. 1 jan. 1747, med. d:r i Uppsala 1772, första amiralitetsläk. vid arméns flottas eskader i Stockholm 1772, assessor i Coll. med. 1777, öfverläk. vid krigsakademin på Karlsberg, † 1816.
- Grundel, Georg Wilhelm**, f. i Stockholm, kir. stud., und. kirurg vid sjöexpeditionerna 1795—1796, und. läk. vid drabantkåren 1797, und. läk. vid sjukhusen i Gamla Karleby, Umeå och Alvik 1808—1809, extra bat. läk. vid lifgardet 1812, bat. och slottsläk. på Karlstens fästning 1826, † 1839.
- Göhle, Olof Petter**, f. i Norrköping d. 30 nov. 1769, kir. stud., komp. fältskär 1788, reg. fältskär 1796, lasarettsläk. i Linköping 1798, öfverfältskär vid armén i Skåne 1805, läkare vid Alviks sjukhus i Västerbotten 1809, följde armén till Norge, tjänstgjorde under fälttåget i Tyskland 1813, † 1813.
- Halenius, Gustaf Engelbert**, f. i Roslagen 1773, und. läk. biträde vid arméns fältlasarett i Finland 1789, uppbördsläk. vid sjöexpeditionerna 1808—1809, med. d:r och stadsläk. i Helsingborg 1813, † 1831.
- Hallman, Johan Gustaf**, f. i Stockholm d. 26 sept. 1769, med. d:r i Uppsala och hofmedikus 1788, första fältläk. vid svenska armén i Pommern 1805, första lifmedikus och vicepreses i Coll. med. 1807—1809, tillika chef för fältläkarkåren 1808—1810, † 1814.
- Hast, Rudolf Herman**, f. i Vasa d. 29 febr. 1756, studerade i Åbo och Uppsala, med. kand. 1782, aflade det praktiska förhøret och blef t. f. provinsialläk. i Vasa län 1783, med. d:r 1788, sjukhusläk. i Vasa under kriget 1808, † 1821.
- Heman, Carl Magnus**, f. i Stockholm d. 14 mars 1772, und. läk. vid Åbo läns reg. under kriget i Pommern 1806, brigad- och sjukhusläk. 1808, sjukhusläk. i Råneå, Umeå och Hernösand 1809, t. f. reg. läk. vid Upplands reg. 1811, † 1831.
- Holmström**, und. läk. i kriget 1808—1809, läk. vid Mattila sjukhus i Västerbotten.

- Invenius, Otto Wilhelm**, f. d. 1 maj 1788, fältskärsge­sell vid Savolaks inf. reg. 1803, und. läk. i kriget 1808—1809, † 1844.
- Julin**, hospitalskirurg på Sjä­lö, läkare vid skärgårdsflottan under kriget 1808—1809.
- Kallström, Carl**, f. i Stockholm 1775, kir. mag. 1803, med. d:r 1804, andra amiralitets- och fältläk. 1809, öfverfältläk. vid örlogsflottan 1821, † 1834.
- Keventer, Hans Christopher**, f. i Uppsala d. 22 sept. 1775, med. d:r i Lund 1800, reg. läk. under kriget i Pommern 1805, första fältläk. vid västra armén 1808—1814, reg. läk. vid andra lifgrenadjär-reg. 1821, † 1839.
- Knöppel, Christopher**, f. i Stockholm d. 7 okt. 1760, skvadronsfältskär 1782, öfverfältskär vid arméns sjukhus å Marieberg i Stockholm 1795, kir. mag. s. å., reg. läk. vid Göta garde under kriget i Pommern, sjukhusintendent vid åländska fördelningen af armén och senare sjukhusläk. vid särskilda af arméns sjukhus i Sverige under kriget 1808—1809, erhö­ll reg. läk. afsked 1812, † 1829.
- Laurell, Axel Fredrik**, f. i Mäntyharju socken d. 11 juli 1766, stud. i Åbo 1786, fil. mag. 1789, läk. vid arméns sjukhus under kriget 1788—1790, med. lic. 1792, kir. mag. och reg. läk. vid Savolaks inf. reg. 1793, stads- och lasarettsläk. i Kuopio 1799, med. d:r 1802, brigadläk. under kriget 1808—1809, provinsial- och lasarettsläk. i Kuopio 1810, † 1823.
- Liljewalch, Peter Olof**, f. i Lund d. 24 jan. 1807, med. kand. 1833, med. d:r i Lund 1836, docent i obstetrik 1837, lifmedikus hos konung Oskar I 1847, lifmedikus hos Karl XV 1859, reg. läk. vid Svea lifgarde 1848—1872, t. f. medicinalråd 1864—1872, † 1877.
- Lindebäck, Jakob**, f. i Gamla Karleby d. 13 dec. 1765, fil. mag. i Åbo 1789, läk. vid arméns sjukhus i Åbo 1789—1790, med. lic. 1793, kir. mag. och reg. läk. vid Björneborgs reg., med. d:r 1802, deltog i fälttåget i Pommern 1807, råkade i rysk fångenskap i Borgå 1808, skötte som fältläk. de sjuka å ryska fältsjukhusen i Finland 1808, provinsialläk. i Björneborgs län 1813, † 1820.
- Lindström, Karl Olof**, kir. stud., anställd vid sjukhuset i Umeå under kriget 1808—1809.
- Lundmark, Anders Magnus**, stadsfältskär i Jakobstad 1793, afsade sig sin tjänst 1814.
- Lönroth, Nils Anders**, f. i Eksjö d. 3 maj 1768, stud. i Uppsala, und. läk. vid arméns sjukhus i Finland 1790, fortsatte studierna i Åbo, med. lic., provinsialläk. i Tavastehus 1795, med. d:r i Åbo 1802, kir. mag. 1803, reg. läk. vid Nylands reg. 1804, åtföljde bat. under fälttåget i Pommern 1807, läk. vid arméns flyttande sjukhus 1808, råkade i rysk fångenskap s. å., afsked från svensk tjänst 1810, provinsialläkare i Tammerfors distrikt 1812—1828, † 1841.

- Mangelson, Johan Fredrik**, f. 1763, kir. stud. 1782, sjukhusläk. vid fältlasareterna i Umeå 1808—1809, bruksläkare vid Hargs bruk i Roslagen, † 1836.
- Moberger, Daniel Ulrik**, f. i Södermanland d. 19 okt. 1786, und. läk. vid Västmanlands reg. 1804, deltog med reg. i slaget vid Oravais 1808, sjukhusläk. i Västerbotten 1809, kir. mag. 1811, med. d:r i Rostock och deltog i kriget i Tyskland 1813, provinsialläk. i Västerbotten 1824, † 1832.
- Mosell, Mathias**, med. stud., und. läk. vid Helsingereg. under kriget 1808—1809, tjänstgjorde i Österbotten och sedan vid Råneå och Nikkala sjukhus i Västerbotten, erhöill afsked som extra bat. läk. 1823, † 1843.
- Nass, Henrik Barthold**, f. i Stralsund 1744, öfverflyttade till Karlskrona 1765, mästerfältskär och reg. fältskär vid Savolaks fältjäg. 1778, vid Karelska dragonerna 1781, råkade i rysk fångenskap under kriget 1789, fältskär vid Savolaks jägare 1793, slagrörd, deltog därför icke i fälttåget, utan skötte sjukhuset i S:t Michel 1808—1809, † 1811.
- Nauman**, und. läk. vid tredje brigadens sjukhus vid Torneå i kriget 1808—1809.
- Næzén, Daniel Erik**, f. i Skara d. 11 mars 1752, stud. i Uppsala, med. lic. i Uppsala 1782, provinsialläk. i Umeå 1782, därjämte lasarettsläk. i Umeå 1785, läk. vid fältsjukhuset i Umeå 1808, död i fältsjukan d. 2 dec. 1808.
- Nordberg, Johan Petter**, kir. stud., und. läk. vid arméns sjukhus i Uleåborg och därjämte provinsialläk. biträde 1808, tjänstgjorde vid sjukhusen i Torneå och Umeå 1809, † 1823.
- Nordvik, Johan Alexauder**, f. i Kangasniemi socken d. 13 juni 1785, apotekselev 1804, fältskärsgesäll vid Savolaks inf. reg. 1805, bat. fältskär i kriget 1808, reg. fältskär 1809, tjänstgjorde som und. läk. vid sjukhusen i Haparanda, Påta och Mattila byar invid Torneå, provisor 1814, apotekare i Fredrikshamn 1815, † i Helsingfors 1849.
- Noréus, Johan**, f. d. 24 juli 1769, stud. i Uppsala, sjukhusläk. under kriget 1789—1790, med. d:r 1793, provinsialläk. i Västernorrland 1798, fältläk. vid arméns sjukhus i Sundsvall under kriget 1808—1809, † 1814.
- Ortman, Johan Anton**, f. i Stockholm 1754, uppbördsläk. vid flottan 1775, skvadronsfältskär vid lifgardet till häst 1778, bat. kirurg vid Västerbottens reg. 1780, kir. mag. och sjukhusläk. i Umeå 1785, reg. fältskär vid Västerbottens reg. och provinsialläk. medhjälpare därstädes 1788, sjukhusläk. i Umeå 1808—1809, död i fältsjukan d. 1 febr. 1809.
- Pipping, Joseph Gustafsson**, f. i Åbo d. 5 maj 1760, studerade medicin i Uppsala, med. lic., anatomie prosector och med. adj. i Åbo

1783, med. d:r i Uppsala 1785, reg. fältskär vid lifdragonreg. och fältläk. 1788—1791, e. o. prof. i kirurgi och barnförlossningskonst 1789, ordinarie prof. och adlad 1812, † 1815.

Rano, Carl, und. läk. i kriget 1789—1790, bat. läk. vid flottans eskader i Åbo 1792, reg. läk. 1796, brigadläk. vid finska armén 1808, läk. vid sjukhuset i Råneå, vårdade efter kapitulationen sjuka å sjukhusen i och omkr. Torneå, † 1809.

Rosenström, Berndt Olof, f. i Hollola d. 1 aug. 1761, fältskärgesäll vid Tavastehus reg. 1780, und. kirurg vid det ryska pleskowska reg. i Fredrikshamn 1783, undergick med. kir. examen å läro-hospit. i S:t Petersburg 1784, besökte sjukvårdsinrättningarna i Berlin och Köpenhamn 1785, und. kirurg. vid lifdragonreg. 1787, tjänstgjorde som medicus och und. kirurg vid armén 1788, öfverfältkirurg och brigadläk. vid arméns norra fördelning samt läk. vid Uleåborgs och Kajana fältsjukhus 1790, med. lic. och stadsfysikus 1791, därjämte t. f. provinsialläk. i Nylands län 1796, läk. vid Tölö militärlasarett 1800, prom. i Åbo 1802, reg. fältskär vid Adlercreutzska inf. reg. 1804, t. f. första fältläk. å Sveaborg och där fången 1808, stadsläk. i Helsingfors 1810, läk. vid kronohäktet 1813, † d. 2 maj 1819.

Rudolphi, Jakob Wilhelm, f. i Nyköping d. 20 sept. 1786, studerade i Uppsala och Åbo, t. f. reg. läk. vid Åbo läns reg. 1808, s. å. under kriget brigadläk., med. lic. och d:r 1810, kir. mag. 1811, divisionsläk. på eskadern i kriget mot Norge 1814, reg. läk. vid Västgöta Dals reg. 1815, brigadläk. med öfverfältläk. namn och värdighet 1817, tillika hospitals- och lasarettsläk. i Venersborg 1819, † 1820.

Ruuth, Zacharias, f. 1789, und. läk. vid Tavastehus reg. o. läk. vid tredje brigadens sjukhus invid Torneå under kriget 1808—1809, und. läk. vid 1:sta jäg. reg. Åbo bat. 1813, kir. stud. examen 1816, t. f. bat. läk. vid 2:dra finska jäg. reg. Tavastehus bat. 1820, ordinarie bat. läk. 1826, † 1837.

Schaumkell, Johan Ernst, f. i Wismar d. 28 nov. 1781, kir. stud. och tjänstgörande vid örlogsflottan 1805, sjukhusläk. i Sundsvall, kir. mag. 1811, vice ombudsman vid Coll. med., † 1833.

Schwabitsch, Anders, f. 1780, rysk reg. läk., fången i Kuopio i kriget 1808—1809, tjänstgjorde under kriget vid Uleåborgs och Umeå sjukhus, kir. mag. 1810, sjukhusläk. på Gottland 1811, reg. läk. vid Värmlands reg. 1812, † 1816.

Sirelius, Clemens, f. 1748, besökt Lovisa skola och Borgå gymnasium, varit som fältskär i Ryssland intill 1788, därunder i Bender nära 11 år, fältskärgesäll vid Karelska jäg. 1796, bat. kir. vid Karelska dragonerna och sjukhusläk. i Uleåborg och Mattila invid Torneå under kriget 1808—1809, i slutet af sin lefnad verkat som vaccinator i Tohmajärvi, † d. 18 mars 1831.

- Sylvan, Zacharias**, kantor, und. läk. vid sjukhusen i Gamla Karleby och Umeå.
- Söderberg, Johan**, f. i Norrland d. 20 mars 1769, und. läk. i kriget 1789—1790, slottskirurg på Vaxholms och Fredriksborgs fästningar 1793, öfverkirurg under sjöexpeditionen 1801, kir. mag. 1804, stadskirurg i Brahestad 1805, därjämte provinsialläk. 1811, † 1815.
- Théel, Daniel**, f. i Stockholm d. 10 febr. 1744, und. fältskär vid Serafimerlasarettet 1764, med. d:r i Reims 1767, reg. fältskär vid lifdrabantkåren 1769, medlem af kirurgiska societén och öfverdirektör 1772, första fältkirurg i Finland 1788, † 1795.
- Tidström, Carl**, f. i Karlstad 1762, reg. läk. vid lifreg., första fältläk. vid västra arméns högra flygel 1809, måste för sjuklighet lämna armén, † 1810.
- Toppelius, Zacharias**, f. i Österbotten 1781, studerade i Åbo och Stockholm, t. f. stadsläk. i Nykarleby 1806—1807, kir. mag. 1808, s. å. uppborrläk. på örlogsfloktan, förd af danskarna i fångenskap till Köpenhamn, aflade med. examina i Uppsala och blef stadsläk. i Nykarleby 1811, därjämte provinsialläk. i samma distrikt 1812, med. d:r 1813, samlare af finska runor, † 1831.
- Towell, Johan**, med. och kir. stud., und. läk. i armén 1808, läkare vid Vuono sjukhus invid Torneå 1809.
- Törngren, Johan Agapetus**, f. i Borgå socken d. 17 aug. 1772, stud. i Åbo, med. lic., stads- och lasarettfältskär i Åbo 1800, med. adj. och anatomie prosekt. vid Åbo akademi, med. d:r s. å., kir. mag. 1803, reg. läk. vid Nylands dragoner 1805 med bibehållande af sin adjunktbefattning, hvarför han tilläts stanna i Åbo under kriget 1808—1809, stadsfysikus i Åbo 1811, prof. i kirurgi och barnförlossningskonst 1816, adlad 1826, t. f. generaldirektör för medicinalverket 1829—1833, † 1859.
- Utterström, Anders**, f. i Västmanland 1771, kir. stud., und. läk. vid Västerbottens reg. 1789, landsfältskär i Västerbotten 1796, deltog i kriget 1808—1809, först i Österbotten sedan i Västerbotten såsom sjukhusläk. i Piteå, † 1819.
- Wacklin, Z.**, varit und. läk. och förordnad till fältapotekare d. 18 juli 1808.
- Wahlberg, Johan Gustaf**, f. i Stockholm d. 25 jan. 1776, uppborrläskär under sjökampanjen 1796, und. läk. vid Svea lifgarde s. å., kir. mag. 1800, lasarettläk. och stadsfältskär i Hernösand 1802, stadsfysikus därstädes 1810, reg. läk. vid Västerbottens reg. 1812, brigadläk. under kriget mot Norge 1814, t. f. sjukhusläk. i Umeå 1819, † 1832.
- Wegelius, Jakob Esaias**, f. i Österbotten d. 9 dec. 1779, fil. mag. 1802, med. kand. 1804, prästvigd 1805, med. lic. 1807, sjukhusläk. och präst vid arméns sjukhus i Alahärmä och Umeå under kriget 1808—1809, kapellan i Oravais 1810, med. d:r 1817, kyrkoherde

i Malaks 1832, teolog. d:r 1857, erhöll medalj af hushållnings-sällskapet för vaccinationens befrämjande 1819, † 1861.

Willman, Olof, f. i Stockholm d. 7 juni 1777, stud. i Lund, med. lic. 1798, kir. mag., reg. läk. vid Svea artillerireg. 1799, med. d:r i Lund 1800, första fältläk. vid den åländska fördelningen 1808, provinsialläk. på Öland och sedan samma befattning i Stockholms distrikt 1811, erhöll afsked från provinsialläk. tjänsten 1826.

Wilsnach, Johan Christian, f. i Magdeburg d. 18 mars 1753, lasarettskirurg 1778, uppbördsfältskär 1781, tjänstgjorde dels vid flottan dels vid arméns sjukhus i Stockholm under kriget 1788, slutförde den kirurgiska kursen 1791, stadskirurg i Lovisa 1806, öfverkirurg på Svartholms fästning och där fången 1808, men tilläts återvända till Lovisa, † 1814.

Ylén, med. stud., und. läk. i kriget 1808—1809.

Zinck, Fredrik, f. i Sachsen-Coburg-Gotha 1767, komp. fältskär vid ett preussiskt inf. reg. 1785, uppbördsläk. vid finska skärgårdsflottan och deltog i sjöbataljerna vid Kotka, Svensksund, Trångsund och Björkö Sund 1788—1789, sjukhusläk. vid arméns flotta å Sveaborg 1791, fortsatte sina medicinska och kirurgiska studier i Berlin 1803—1805, tjänstgjorde vid arméns flottas fördelning å Varkaus, und. läk. vid norra armén och vid tredje brigadens sjukhus invid Torneå under kriget 1808—1809, und. läk. vid 2:dra finska jäg. regementets Kuopio bat. 1812, erhöll afsked 1823, inträdde åter som fältskär vid 5:te finska skarpskyttebat. 1827.

Åkerman, Nils, f. i Södermanland 1777, studerade i Åbo och Uppsala, prom. mag. i Uppsala 1803, uppbördsläk. på örlogsflottan 1808—1809, med. d:r 1810, kir. mag., t. f. anatomie prosektor i Stockholm 1812, † 1850.

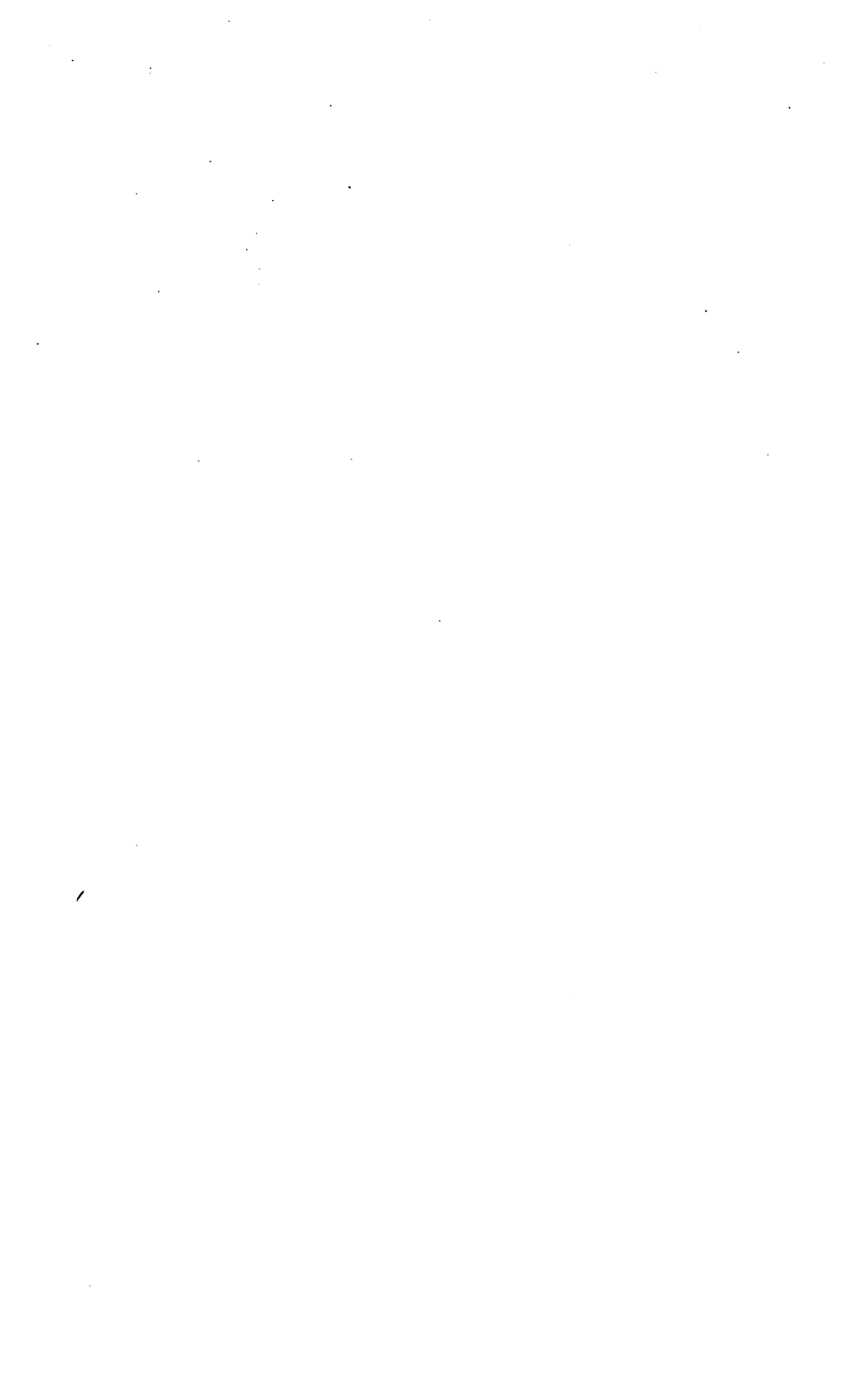
RÄTTELSER OCH TILLÄGG.

- Sid. 9, rad. 5 nedifrån står: Wigelius, bör vara: Wegelius.
- 11, „ 12 o. 13 nedifrån böra förstås så, att Lönroth kvarlämnades i Österbotten, ej vid flyttande sjukhuset. Angående Lönroths utväxling ingår i Generalstabens Sveriges Krig, IV, en not, innehållande en rapport från en parlamentär. Rapporten är daterad den 12 april och lyder: „Assessor Lönroth, som blef kvarlämnad i Gamla Karleby, har blifvit offererad att få återresa till armén, men har af ryska befälhafvaren anhållit att blifva därifrån befriad“.
- 12, rad. 15 nedifrån står: Ruth, bör vara: Ruuth.
- 12, „ 14 „ „ Savolaks, „ „ Österbottens.
Savolaks regementes läkare voro: regementsläkaren *A. F. Laurell*, underläkarna *J. A. Nordvik* och *O. W. Invenius*.
- 19, „ 10 „ upptager citatet Nikahula by, afses förmodligen Nihattula by.
- 53, „ 8 „ står: Toivola, bör vara: Toivala.
- 60, „ 19 uppfifrån „ J. G. Grundel, „ „ G. W. Grundel.
- 78 o. 114, „ „ Liljenwalch, „ „ Liljewalch.
- 88 o. 149, „ „ Lindmark, „ „ Lundmark.
- 89, rad. 10 nedifrån „ J. F. Ebeling, „ „ J. L. Ebeling.
- 96, „ 17 uppfifrån „ de, „ „ den.
- 99, „ 9 nedifrån „ utspridda, „ „ spridda.
- 145, „ 19 uppfifrån „ exantimaticus, „ „ exanthematicus.
- 182, „ 7 nedifrån „ ¹⁾, „ „ ²⁾.
- 184, not 1 „ fältsjukan, „ „ fläcktyfus.
- 187, „ 13 uppfifrån „ dit, „ „ där.
- 190, rad. 13 „ „ till, „ „ för.
- 191, „ 9 nedifrån „ då tidens, „ „ dåtidens.
- 212, „ 5 uppfifrån „ mörklå, „ „ mörkblå.

XXXI.	Jöns Buddes bok. En handskrift från Nådendals kloster, utgifven genom O. F. Hultman. — XXII + 256 sid., tr. 1895	5: —
XXXII.	*Åbo universitets lärdomshistoria. 6. Naturalhistorien, af Otto E. A. Hjelt. — IV + 446 sid., tr. 1897	4: 75
XXXIII.	*Raseborgs slotts historia, af Torsten Hartman. — 155 sid., tr. 1897	2: 75
XXXIV.	*Förhandlingar och Uppsatser. 10. (Längre uppsatser af G. Cygnæus. K. G. Leinberg, C. G. Estlander o. E. Lagus). — 82 + 194 sid., tr. 1897	3: —
XXXV.	Katalog öfver den svenska litteraturen i Finland samt arbeten af inhemska författare på främmande språk 1891—1895. Uppgjord af Yrjö Hirn. — 266 sid., tr. 1897	3: 50
XXXVI.	*Förhandlingar och Uppsatser. 11. (Längre uppsatser af I. A. Heikel, G. Frosterus och Yrjö Hirn). — 69 + 216 + 33 sid., tr. 1898	3: —
XXXVII.	*Åbo universitets lärdomshistoria. 7. Matematiken och fysiken, af K. F. Slotte. — 293 sid., tr. 1898	3: 50
XXXVIII.	Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida, utgifna af Ernst Lagus. — 360 sid., tr. 1898	8: —
XXXIX.	*Förhandlingar och Uppsatser. 12. (Längre uppsatser af Carl v. Bonsdorff och Hj. Appelqvist). — 71 + 192 + 11 sid., tr. 1899	3: —
XL.	Prästeståndets protokoll vid Borgå landtdag år 1809 jämte Handlingar rörande landtdagen, utgifna af Elis Lagerblad. — 586 sid., tr. 1899	10: —
XLI.	*Finlands svenska vitterhet. 1. Jakob Tengströms vittra skrifter i urval med en lefnadsteckning, af M. G. Schybergson. — CLIX + 280 sid., tr. 1899	4: 50
XLII.	*Åbo universitets lärdomshistoria. 8. Kemien, af Robert Tigerstedt. — 210 sid., tr. 1899	3: —
XLIII.	En samling öfversättningar och bearbetningar från romerske och franske författare. Utgifningen ombesörjd af T. S. Dillner. — XX + 145 sid., tr. 1899	4: —
XLIV.	*Dagbok, förd under kriget i Finland 1788—1790 af auditören C. C. Ekman, utgifven af Reinh. Hausen. — XI + 266 sid., tr. 1900	3: —
XLV.	*Förhandlingar och Uppsatser. 13. (Längre uppsatser af V. T. Rosenqvist, W. Söderhjelm och C. von Bonsdorff). — 45 + 254 sid., tr. 1900	3: —
XLVI.	*Karl August Tavaststjerna. En lefnadsteckning af Werner Söderhjelm. — 324 sid., tr. 1900	4: —
XLVII.	*Förhandlingar och Uppsatser. 14. (Längre uppsats. af R. F. von Willebrand, C. v. Bonsdorff och G. Castrén). — LXXXI + 244 sid., tr. 1901	3: —
XLVIII.	*Finlands svenska vitterhet. 2. Mikael Choræi valda dikter med en lefnadsteckning, af Ernst Lagus. — CXC + 226 sid., tr. 1901	4: 50
XLIX.	*En idéernas man. Biografi öfver August Fredrik Soldan af Juhani Aho. — 421 sid., tr. 1901	5: 50
L.	*Åbo universitets lärdomshistoria. 9. Teologin, senare delen, af Herman Räbergh. — 229 sid., tr. 1902	3: —
LI.	*Förhandlingar och Uppsatser. 15. (Längre uppsatser af P. Nordmann, A. O. Freudenthal, J. Ahrenberg, Z. Schalin och O. Grotenfelt). — LXIX + 243 sid., tr. 1902	3: —
LII.	*Finlands svenska vitterhet. 3. Valda skrifter af Jakob Frese med en teckning af hans lefnad och skaldskap, af Arvid Hultin. — CXIX + 218 sid., tr. 1902	4: 50
LIII.	Katalog öfver Den svenska litteraturen i Finland samt arbeten på främmande språk af finländske författare eller utgifna i Finland 1896—1900. Utarbetad af H. Bergroth. — 302 sid., tr. 1902	4: —
LIV.	*Torsten Rudeen. Ett bidrag till karolinska tidens litteratur- och lärdomshistoria, af Arvid Hultin. — IV + 276 sid., tr. 1902	4: —
LV.	M. Calonii bref till H. G. Porthan, utgifna af W. Lagus. — XI + 449 + 91 sid., tr. 1902	8: —
LVI.	*Förhandlingar och Uppsatser. 16. — 1902. (Längre uppsatser af H. Pipping, R. Nordenstreng, O. Grotenfelt, A. Hultin, K. G. Leinberg). — LXVII + 236 sid., tr. 1903	3: —
LVII.	*Bref, tal och andra skrifter af Mikael Choræus, utgifna af Ernst Lagus. — VIII + 400 sid., tr. 1903	4: 50
LVIII.	*Skildring af krigshändelserna i Öster- och Västerbotten 1808—1809, af C. J. Ljunggren. — III + 153 sid., tr. 1903	2: 50
LIX.	Bidrag till Eddametriken, af Hugo Pipping. — 118 sid., tr. 1903	3: —
LX.	*Per Brahe. Illustrerad lefnadsteckning, författad af P. Nordmann. — 520 sid., tr. 1903	6: —
LXI.	Joh. Ludv. Runeberg, hans lif och hans diktning I, af Werner Söderhjelm. — 468 sid., tr. 1904	6: —
LXII.	*Joh. Ludv. Runebergs hundraårsminne. Festskrift 5 febr. 1904. — 441 sid., tr. 1904	10: —

- LXIII. *Förhandlingar och Uppsatser 17. — 1903. (Längre uppsatser af M. G. Schybergson, Gunnar Castrén, Z. Schalm, F. Gustafsson, R. F. von Willebrand, K. G. Leinberg och G. A. Nordman). — LXIII + 408 sid., tr. 1904. 4: —
- LXIV. Ordbok över de östsvenska dialekterna, av Herman Vendell. Första häftet. — XLII + 280 sid., tr. 1904. 7: —
- LXV. *Finlands svenska vitterhet. 4. Den svenska vitterheten i Finland under stormaktstiden 1640—1720, af Arvid Hultin. — CCLXXXVIII + 280 sid., tr. 1904. 6: —
- LXVI. Pehr Kalms Resa till Norra Amerika, ånyo utgifven af Fredr. Elfving och Georg Schauman. Första delen. Med en inledning af Georg Schauman. — LI + 400 sid., tr. 1904. 4: —
- LXVII. Ridderskapets och Adels Protokoll vid Borgå landtdag 1809, utgifna af Elis Lagerblad. — 454 sid., tr. 1905. 8: —
- LXVIII. *Förhandlingar och Uppsatser 18. — 1904. (Längre uppsatser af W. Söderhjelm, A. Hultin, M. G. Schybergson och O. Andersson). — XCVIII + 204 sid., tr. 1905. 3: —
- LXIX. Bidrag till Helsingfors stads historia, samlade och utgifna af P. Nordmann. I. Bref från 1550—1650. — Stadens domböcker 1623—1639. — 252 sid., tr. 1905. 3: 50
- LXX. *Bref och dagboksanteckningar af Georg August Wallin, utgifna jämte en lefnadsteckning af Knut Tallqvist. — CXXXIV + 366 sid., tr. 1905. 5: —
- LXXI. Ordbok över de östsvenska dialekterna av Herman Vendell. Andra häftet. — 588 sid., tr. 1905. 5: —
- LXXII. Bidrag till Helsingfors stads historia, samlade och utgifna af P. Nordmann. II. Prosten Henrik Forsii biografi och skrifter. — 129 sid., tr. 1906. 2: —
- LXXIII. *Förhandlingar och Uppsatser 19. — 1905. (Längre uppsatser af R. Tigerstedt, M. G. Schybergson, P. Nordmann, A. Hultin, K. G. Leinberg och Y. Hirn). — LXIV + 322 sid., tr. 1906. 3: 50
- LXXIV. I. Minnespenningar öfver enskilda personer, födda eller verksamma i Finland, beskrifna af Mauritz Hallberg. — 154 sid., tr. 1906. 3 —
- LXXV. Ordbok över de östsvenska dialekterna, av Herman Vendell. Tredje häftet. — pp. 589—900, tr. 1906. 5: —
- LXXVI. Bidrag till Helsingfors stads historia, samlade och utgifna af P. Nordmann. III. Bref från 1651—1697. Stadens domböcker 1639—1643. — 210 sid., tr. 1906. 3: —
- LXXVII. Joh. Ludv. Runeberg, hans lif och hans diktning II, af W. Söderhjelm. — 558 sid., tr. 1906. 7: —
- LXXVIII. *Förhandlingar och uppsatser 20. — 1906. — (Längre uppsatser af W. Ruin, R. Lagerberg, G. Heinricius, K. G. Leinberg och G. Castrén). — LXV + 397 sid., tr. 1907. 4: —
- LXXIX. Ordbok över de östsvenska dialekterna, av Herman Vendell. Fjärde häftet. — pp. 901—1215 + 6 sid., tr. 1907. 5: —
- LXXX. *Åbo universitets lärdomshistoria. 10. Filosofin, af Th. Rein. — 326 sid., tr. 1908. 3: 50
- LXXXI. *Förhandlingar och Uppsatser 21. — 1907. (Längre uppsatser af E. Wrangel, Th. Westrin, G. Heinricius, J. G. Nikander, L. F. la Cour, K. G. Leinberg, Ossian Grotenfelt, W. Söderhjelm). — LXXIV + 397 sid., tr. 1908. 4: —
- LXXXII. Bidrag till Helsingfors stads historia, samlade och utgifna af P. Nordmann. IV. Bref från 1714—1796. 228 sid., tr. 1908. 3: —
- LXXXIII. *Henrik Gabriel Porthan. Lefnadsteckning, af M. G. Schybergson. Första delen. — XIII + 281 sid., tr. 1908. 3: —
- LXXXIV. Biografiska undersökningar om Anders Chydenius, af Georg Schauman. — XI + 645 sid., tr. 1908. 7: —
- LXXXV. *Sjukvård och läkare under kriget 1808—1809, af K. E. Lindén. — IX + 229 sid., tr. 1908. 3: —

OBS. De med * utmärkta tomerna hafva utdelats åt *alla* medlemmar, de öfriga endast åt stiftare.

NOV 19 1953

